

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗОМБУЛУККА КАБЫЛГАН МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРДЫН УКУКТАРЫН КОРГОО

**(Соттор, прокурорлор, адвокаттар, социалдык жана башка кызматтар үчүн
окуу-практикалык колдонмо)**

Бишкек - 2024-ж.

УДК 316,3/.4:347.9(575.2)
ББК 60,52:67.91
Б42

Авторлор:

Бекишова М.Т. (2-бөлүктөр, 3.1, 3.2, 4.2-4.4-пункттар);
Мусабекова Ч.А. (киришүү, 1-бөлүм, 3.3, 4.1-бөлүмчөлөрү); Тиркемелер (биргелешилип жазылган).

Бекишова М.Т., Мусабекова Ч.А., Биялиева Ч.С. Европа союзунун техникалык жана каржылык колдоосу менен аял-судьяларынын Кыргыз ассоциациясы тарабынан ишке ашырылып жаткан "InKoom - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомду өнүктүрүүгө биргелешип көмөк көрсөтүү" субгрантынын алкагында ю.и.к. Мусабекова Ч.А. жалпы редакциялыгынын астында Кыргыз Республикасында зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдардын укуктарын коргоо (соттор, прокурорлор, адвокаттар, социалдык жана башка кызматтар үчүн окуу-практикалык колдонмо), ю.и.к. Мусабекова Ч.А. жалпы редакциясы менен – Бишкек, 2024. 150 б.

ISBN 978-9967-11-820-1

КИРИШҮҮ. АДАМ УКУКТАРЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕ МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРДЫН УКУКТАРЫ

6

1. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК МЕНЕН КҮРӨШҮҮ: ТҮШҮНҮКТӨР, СТАНДАРТТАР, УКУКТУК БАЗА

1.1. Айрым статистика	9
1.2. Жынысы жана майыптыгы боюнча дискриминацияга жол бербөө: концептуалдык алкактар (жыныстардын теңдиги, гендердик теңчилик, инклюзия)	10
1.3. Гендердик жана майыптык контекстиндеги стереотиптер жана бейкалыс пикирлер	19
1.4. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун түшүнүгү, формалары жана цикли: жалпы жана жеке	23
1.5. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү боюнча негизги эл аралык актылардын стандарттары	30
1.4.1. Стамбул конвенциясында баяндалган стандарттар	32
1.4.2. Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияда белгиленген стандарттар	35
1.4.2. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына сереп	37
1.6. Майыптыгы бар адамдар менен мамиле түзүүнүн этикасы жана этикети	45
1-бөлүмгө окуу тапшырмалары	52
1-бөлүмгө текшерүүчү суроолор	53

2. 5354

2.1. 5354	
2.2. 589	
2.3. 5960	
2.4. 6263	
2-бөлүмгө окуу тапшырмалары	65
2-бөлүмгө текшерүүчү суроолор	65

3. 6566

3.1. 6566	
3.2. 6667	
3.1.1. Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын жабырлануучуларынын көрсөтмөлөрүн депонирлөө	71
3.1.2. 7172	
3.3. 7374	
3.3.1. 7374	
3.3.2. 8283	
3-бөлүмгө окуу тапшырмалары	91
3-бөлүмгө контролдук суроолор	91

4. 9192

4.1. 9192	
4.1.1. 9495	

4.1.2.	9596	
4.2.	9697	
4.2.1.	9698	
4.2.2.	979	
4.2.3.	103105	
4.2.4.	104106	
4.2.5.	106108	
4.3.	96	108
4.4.	11011	
4-бөлүмгө окуу тапшырмалары		113
4-бөлүмгө контролдук суроолор		113
1-тиркеме. Милициянын нөөмөтчүсүнүн, участкалык ыйгарым укуктуу өкүлүнүн аракеттеринин алгоритми		115
2-тиркеме. Мамлекет кепилдеген юридикалык жардамдын алкагында адвокаттын аракеттеринин алгоритми		120
3-тиркеме. Майыптыгы бар жабырлануучулардын (курмандыктарынын) укуктарын коргоонун этаптуу алгоритминин схемасы		123
4-тиркеме. Жашы жете электердин иштери боюнча инспекциялардын иш-аракеттеринин алгоритми		125
5-тиркеме. Майыптыгы бар балага карата зомбулук аныкталган учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми		126
6-тиркеме. Саламаттык сактоо системасынын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми		126
7-тиркеме. Майыптыгы бар балага карата зомбулук фактылары аныкталган учурда билим берүү мекемесинин жетекчисинин аракеттеринин алгоритми		127
8-тиркеме. Майыптыгы бар аялдарга жана балдарга карата зомбулук жөнүндө маалымат түшкөндө өкмөттүк эмес уюмдардын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми		128
9-тиркеме. Үй-бүлөлүк зомбулук фактысы боюнча кайда кайрылууга боло турган байланыштардын тизмеси		128
10-тиркеме. Кризистик борборлордун телефондору жана байланыштары		129
1а-таблица. КР Кылмыш-жаза Кодексинин, КР укук бузуулар жөнүндө кодексинин жана "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамынын аялдарга карата, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жөнүндө иштер боюнча колдонулуучу ар кандай редакцияларындагы беренелерин салыштыруу		131
2а-таблица. КРнын Кылмыш-жаза кодексинин жана аялдарга анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жөнүндө иштер боюнча колдонулуучу КРнын укук бузуулар жөнүндө кодексинин беренелерин салыштыруу		147

КИРИШҮҮ. АДАМ УКУКТАРЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕ МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРДЫН УКУКТАРЫ

"Адам укуктары" деген түшүнүк, анын укуктук ченемдерди, түрлөрүн жана аларды коргоо ыкмаларын камсыз кылуу заманбап маданиятынын негизги жетишкендиктеринин бири болуп калды. Аларсыз жарандык коомду жана анын натыйжасы катары - укуктук мамлекетти куруу мүмкүн эмес, анын өзгөчөлүктөрүнүн бири жынысына, улутуна же физикалык аракетинин жөндөмдүүлүгүнө карабастан ар бир адамдын өзүн-өзү жүзөгө ашырууга мыйзамдуу түрдө бекитилген укугу болуп саналат.

Майыптыгы бар адамдар биздин коомдун ажырагыс бөлүгү. Ден-соолугуна байланыштуу тоскоолдуктардан өтүп, алар активдүү жашоого мүмкүнчүлүк табышат, илимий ачылыштарды жасашат, спорттук рекорддорго жетишет, көркөм чыгармаларды жаратышат. Бүгүнкү күндө дүйнө жүзү боюнча майыптарды коргоо боюнча ар кандай кыймылдар негизги өзгөртүүлөрдү киргизишти – майыптыкты жеке трагедия катары кароодон тартып адам укуктарынын маселеси катары кароого чейин.

Адамзаттын маанилүү милдети – майыптыгы бар адамдарга, алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууда башка адамдар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу. Бул жерде ар бир адамдын аң-сезиминде азыркы цивилизациялуу коомдо майыптыкка байланыштуу ар кандай басмырлоого жол берилгис жана кабыл алынгыс нерсе экендигин түшүнүү абдан маанилүү.

Майыптыгы бар аялдар майыптыгы бар адамдардын бөлүгү катары болуп саналат жана майыптыгы бар адамдар менен, анын ичинде эркектер менен көп окшоштуктары бар, бирок ошол эле учурда алар - аялдар.

Аялдар менен кыздар аялуу болгон тармактардын бири-гендердик зомбулук. Мурда аялдардын укуктарына карата кабыл алынган концептуалдык мамиледе алардын турмуш чындыгы жана аялдар системалуу түрдө зордук-зомбулукка, дискриминацияга жана кысымга кабылып жаткандыгы эске алынган эмес. Ошондуктан, салыштырмалуу жакынкы мезгилге чейин аялдардын чыныгы абалы адам укуктарына тиешелүү ченемдердин системасында адекваттуу чагылдырылган эмес. Активисттердин ишмердүүлүгү, укук коргоо механизмдеринин иши жана мамлекеттердин күч-аракеттери адам укуктары жаатындагы нормалар системасын кеңейтүүдө жана оңдоодо чечүүчү ролду ойноду, анткени ал бул укуктардын бузулушунун өзгөчө гендердик аспектилерин эске алууга мүмкүндүк берет жана ошону менен аялдарга кыйла ишенимдүү коргоону камсыз кылат.

*1981-жылы күчүнө кирген БУУнун Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу боюнча Конвенциясы (АДЖК)*¹ аялдарга карата дискриминациянын ар кандай формаларын кеңири камтыган эл аралык келишим бойдон калууда. АДЖК адам укуктарынын, мамлекеттин жоопкерчилигинин, теңдиктин жана мамлекеттик жана жеке чөйрөнүн делимитациясынын негизги түшүнүгүнө шек келтирди.

Адам укуктарын коргоо жана ишке ашыруу боюнча мамлекеттин милдеттери аялдарды үчүнчү жактар тарабынан, анын ичинде жеке чөйрөдө жасалган укук бузуулардан коргоо жана аялдардын адам укуктарынан пайдаланышын камсыз кылуу үчүн алгылыктуу кадамдарды жасоо милдетин ачык эле камтый тургандыгы жалпы кабыл алынган.

АДЖК коомдук жана жеке мүнөздөгү иш-аракеттерге жайылтылат. Анын 2-беренесинин *e) пунктунда* түздөн-түз ар кандай адам, уюм же ишкана тарабынан аялдарга карата басмырлоого каршы күрөшүү боюнча мамлекеттердин милдеттенмеси жазылган, ал эми 2-берененин *f) пунктунда* басмырлоочу мыйзамдарды жана мыйзам алдындагы актыларды гана эмес, ошондой эле тиешелүү каада-салттарды жана тажрыйбаларды

¹ Кыргыз Республикасы (КР) Жогорку Кеңештин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы № 320-1 жана Жогорку Кеңештин Эл Комиссарлар Кеңешинин 1996-жылдын 6-мартындагы № 257-1 токтомдору менен кошулган.

өзгөртүү жана жокко чыгаруу жөнүндө айтылат. *5-берененин а) пункту* мамлекеттерге "эркектердин жана аялдардын социалдык жана маданий жүрүм-турум моделдерин жыныстардын биринин төмөн же жогору экендиги же эркектер менен аялдардын ролунун стереотипинин идеясына негизделген бейкалыс пикирлерди жоюуга жана үрп-адаттарды жана башка бардык практиканы жоюуга жетишүү максатында өзгөртүүгө" көрсөтмө берет.

Адам укуктарынын жана эркиндиктеринин Жалпы Декларациясы (АУЖД) кабыл алынган учурдан тартып мамлекеттер адам укуктарынын универсалдуу жана бөлүнгүс мүнөзүн бир нече жолу баса белгилеп келишкен. Венадагы Бүткүл дүйнөлүк конференцияда алар ачык түрдө аялдардын укуктарын универсалдуу адам укуктарынын бир бөлүгү катары таанып, муну кийинчерээк, Аялдар боюнча төртүнчү Дүйнөлүк конференцияда дагы ырасташты.

Мамлекеттердин мындай милдеттенмелерине карабастан, мамлекеттер аялдардын укуктарынын бузулушун маданий негизде актоого аракет кылган учурларда универсалдуулук маселеси көп учурда келип чыккан. Аялдарга карата зордук-зомбулук менен байланышкан үй-бүлөдөгү маданий үрп-адаттар боюнча баяндамасында аялдарга карата зомбулук маселеси боюнча атайын баяндамачы (E/CN.4/2002/83) аялдардын жыныстык мүчөсүн кесүү, "намысты коргоо" менен аялдарды өлтүрүү, эркек балдарга артыкчылык берүү жана сыйкырчылык үчүн куугунтуктоо маданиятка мүнөздүү деп корголгон каада-салттардын мисалдары катары өзгөчө белгилеген. Аялдарга коомдо так белгиленген орун берген стереотиптер жана маданий нормалар аялдардын адам укуктарынан пайдаланышына терс таасирин тийгизет.

Майыптардын укуктары жөнүндө Конвенция (МУК)² майыптыгы бар аялдар көп учурда майыптыгы боюнча гана эмес, жынысы боюнча да бир нече дискриминацияга дуушар болоорун тааныйт (6-берене). БУУнун калкты жайгаштыруу фонду (ЮНФПА) майыптыгы бар адамдар физикалык жана сексуалдык зомбулукка жана зордуктоого үч эсе көп дуушар болушат деп эсептейт. Майып эркектерге караганда көпчүлүк учурда майып аялдар жана балдар зордук-зомбулуктун курмандыгы болушат.

Интеракционалдык мамиле аялдар менен кыздар бир тектүү топтун мүчөлөрү катары эмес, инсандыктын жана турмуштук жагдайлардын көп өлчөмдүү катмарлары бар инсандар катары басмырланарын моюнга алат. Аларга төмөнкүлөр кирет: жаш курагы; майыптуулук; жыныс; сексуалдык ориентация же гендердик иденттүүлүк; этникалык, түпкүлүктүү, улуттук же социалдык теги; раса; саясий же башка көз караштар; дин; качкын, мигрант же башпаанек сурагандыгы статусу; жана жакырчылык. Майыптыгы бар аялдар менен кыздардын ар түрдүүлүгүнө майыптыктын бардык түрлөрү (анын ичинде физикалык, психосоциалдык, интеллектуалдык же сенсордук шарттар), бир нече майыптыгы бар аялдар жана кыздар жана колдоого жогорку деңгээлде муктаж болгондор кирет.

АДЖ-аялдардын укуктарын камтыган адам укуктары боюнча адистештирилген келишим болуп саналат. Кодулоону болтурбоо жана майып аялдардын теңдигин бекемдөө боюнча мамлекеттердин милдеттерин жакшыраак түшүнүү үчүн аны МУК менен бирге окуп, үйрөнүү керек.

Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын укуктарын сыйлоо гендердик теңчиликке жетишүү жана 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүүнүн күн тартибинде берилген эч кимди унутпоо убадасын аткаруу үчүн ажырагыс шарт болуп саналат. Гендердик теңчилик жана майыптыгы бар адамдардын укуктары бири-бирин толуктап турса да, көптөн бери майыптык саясаты гендердик көйгөйлөрдү эске алган эмес жана майыптыгы бар адамдардын укуктары гендердик теңчиликти илгерилетүү саясатынын алкагында жетиштүү көңүл бура элек.

² 2006-жылдын 13-декабрында Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган жана 2011-жылдын 21-сентябрында кол коюлган Майыптардын укуктары жөнүндө БУУнун конвенциясын ратификациялоо тууралуу» Кыргыз Республикасынын 2019-жылдын 13-мартындагы № 3 Мыйзамы (электрондук ресурс). Шилтеме аркылуу жеткиликтүү: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111885>

Туруктуу өнүгүүнүн он жети максатын (ТӨМ)³ аныктаган 2030-жылга чейин туруктуу өнүгүүнүн күн тартиби майыптыгы бар аялдардын муктаждыктарын эске алуу менен өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн негиз болуп саналат. Күн тартиби майыптыгы бар адамдар болобу же калктын башка аялуу топтору болобу, "эч кимди артта калтырбоо" принцибине негизделген жана бардык ТӨМдү ишке ашырууда майыптык факторлорун эске алуу зарылдыгын тааныйт.

Гендердик теңчиликти камсыз кылуу жана бардык аялдар менен кыздардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү Кыргызстан жетишүүгө милдеттүүлүгүн билдирген ТӨМдүн (ТӨМ 5) бири катары жарыяланууда.

ТӨМ 5 милдеттеринин катарында төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот::

- бардык аялдарга жана кыздарга карата басмырлоонун бардык формаларын бардык жерде жоюу (5.1);
- коомдук жана жеке чөйрөлөрдө, анын ичинде адамдарды сатуу жана сексуалдык жана эксплуатациялоонун башка формаларында бардык аялдарга жана кыздарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн жоюу (5.2);
- гендердик теңчиликти колдоо жана бардык деңгээлдеги бардык аялдар менен кыздардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү максатында акылга сыярлык стратегияларды жана милдеттүү мыйзамдарды кабыл алуу жана өркүндөтүү (5-б.)

Майыптыкка байланыштуу тажрыйба өмүр бою универсалдуу болгондуктан жана анын бардык чөйрөлөрүнө таасир эткендиктен, майыптык маселеси бардык ТӨМ максаттарына жетүү үчүн маанилүү. Аларда майыптык темасы беш максаттын курамында жети маселеде камтылган; дагы алты Максат майыптыгы бар адамдардын кызыкчылыктарын эске алган Инклюзивдик өнүгүүгө байланыштуу милдеттерди камтыйт.

2019-жылы 19-мартта майыптардын укуктары боюнча Атайын баяндамачы К.Д. Агилар айым Нью-Йоркто аялдардын укуктары менен майыптардын укуктарынын кесилишине арналган эксперттер тобунун жыйынын уюштурган⁴. Кеңешменин максаты- аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктарын коргоочу жамааттардын ортосунда диалогго үндөө жана аялдардын укуктары менен майыптыгы бар адамдардын укуктарынын ортосунда карама-каршылыктар келип чыгышы мүмкүн болгон кесилиш түйүндөрүн жана маселелерди талкуулоо болду. Алар майыптыгы бар аялдар туш болгон адам укуктарынын конкреттүү бузулушу тууралуу талкуулашты. Мисалы, аракетке жөндөмдүүлүк укугу, анын ичинде өз алдынча чечим кабыл алуу, сексуалдык жана репродуктивдүү ден соолугун көзөмөлдөө, үй-бүлө куруу, кайда жана ким менен жашаарын тандоо, кол тийбестик, мүлктүк жана каржылык көзөмөл укугу. Алар ошондой эле майыптыгы бар аялдар көп дуушар болгон зыяндуу практикаларды, анын ичинде мажбурлап стерилизациялоо, мажбурлап бойдон алдыруу жана мажбурлап контрацепция жана башка мыйзам бузууларды талкуулашты (мисалы, адистештирилген мекемелерге жайгаштыруу, жеке мобилдүүлүктөн жана жеткиликтүүлүктөн баш тартуу жана өзүм билемдик менен эркиндигинен ажыратуу).

Ошондой эле, МУК 7-беренеси катышуучу мамлекеттерден ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка балдар менен бирдей толук жүзөгө ашырышын камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүүнү талап кылат. Ал баланын укуктары жөнүндө Конвенциядан (БУК) "баланын эң жакшы кызыкчылыгы" деген сөздү алат жана мындай балдарга карата бардык аракеттерде аларга биринчи кезекте көңүл бурууну талап кылат. Балдардын укуктары боюнча № 9 комитетинин (2006) майыптыгы бар балдардын укуктары боюнча жалпы

³ БУУнун Саммитинде кабыл алынган, 25-сентябрь, 2015-жыл.

⁴ Бул жолугушуунун программасы менен төмөнкү шилтемеден тааныша аласыздар: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Disability/Women/Agenda-EGM-women_and_disability.docx

тартиби балдардын укуктары конвенциясынын контекстинде майыптыгы бар балдардын укуктары маселеси боюнча комплекстүү колдонмо болуп саналат.

Ошентип, майыптык жана жыныс укук коргоо көйгөйлөрүнүн катарына кирет, анткени майыптыгы бар аялдар жана калктын башка топтору сыяктуу эле адам укуктарына ээ болсо да, алардын тең укуктуу ишке ашырылышына тарыхый чектөөлөр жана дискриминация менен шартталган бир катар факторлор тоскоол болууда. Майыптыкка жана аялдардын жынысына карата зыяндуу мамилелер, мифтер, бейкалыс пикирлер жана стереотиптер майыптыгы жана жынысы боюнча басмырлоонун күчөшүнө жана калыптанышына алып келет, ал эми майыптыгы бар аялдар өздөрүнүн негизги укуктарынын бузулушуна дуушар болушат.

1. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК МЕНЕН КҮРӨШҮҮ: ТҮШҮНҮК, СТАНДАРТТАР, УКУКТУК БАЗА

1.1. Айрым статистика

КР УСК маалыматы боюнча Кыргызстанда майыптыгы бар адамдардын санынын туруктуу өсүү тенденциясы белгиленүүдө. Эгерде 2011-жылы 142 897 адам болсо, анын ичинен 70 222 аял болсо, 2021-жылы 202 551 адам, анын ичинен 96 543 аял (же өлкөнүн калкынын 3% дан ашыгы) пенсия жана майыптык боюнча⁵ жөлөкпул алышат. Майыптыгы бар кыздардын үлүшү акырындык менен көбөйө баштады – 2021-жылы майыптыгы бар кыздар майыптыгы бар балдардын санынын 53% түздү.

1-таблица. Майыптыгы бар кыздардын жана аялдардын аймактар боюнча саны⁶

⁵ <http://stat.kg/ru/gendernaya-statistika/zdravoohranenie/invalidnost/>

⁶ <http://stat.kg/ru/gendernaya-statistika/zdravoohranenie/invalidnost/>

Майыптыгы бар адамдар	2011	2016	2021	2011	2016	2021
	аялдар			кыздар		
Кыргызстан-жалпы	142 897	178 944	202 551	23 565	29 317	34 181
аялдар	70 222	83 787	96 543	11 972	14 701	18 024
<i>Баткен облусу</i>	13 369	18 255	20 808	2 054	2 648	3 048
аялдар	6 759	8 659	10 733	1 028	1 302	2 281
<i>Жалал-Абад обл.</i>	28 325	36 175	44 698	5 014	6 116	7 548
аялдар	13 365	17 301	21 164	2 814	3 272	3 741
<i>Ысык-Көл обл.</i>	14 562	17 999	19 955	2 746	3 328	3 589
аялдар	7 056	8 395	9 280	1 420	1 605	1 664
<i>Нарын облусу</i>	9 954	11 433	12 144	1 896	2 202	2 188
аялдар	4 003	4 734	5 125	823	1 055	1 005
<i>Ош облусу</i>	28 898	35 410	37 797	4 888	5 805	6 027
аялдар	14 110	16 174	17 545	2 357	2 868	3 293
<i>Талас облусу</i>	5 766	8 375	9 479	1 107	1 644	1 764
аялдар	2 612	3 579	4 295	559	793	900
<i>Чүй облусу</i>	22 556	28 330	32 609	3 007	4 035	5 282
аялдар	11 606	13 282	15 827	1 453	1 942	2 878
<i>Бишкек ш.</i>	13 084	16 064	18 168	1 915	2 598	3 736
аялдар	7 167	7 867	8 769	936	1 259	1 797
<i>Ош ш.</i>	6 383	6 903	6 893	938	941	999
аялдар	3 544	3 796	3 805	582	605	465

Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун жана пенсиялык органдары бар башка министрликтердин жана ведомстволордун маалыматтары боюнча

Өспүрүмдөрдүн кош бойлуулугу жана эне болуусу олуттуу медициналык жана социалдык көйгөй болуп саналат. 2022-жылы республикада 1000 аялга 15 жаштан 19 жашка чейин 29,7 төрөлгөн аял катталган. Бул көрсөткүч шаардык калктуу конуштарда республикалык

орточо көрсөткүчтөн жогору (төрөлгөндөрдүн 37,5и) айыл жеринде төмөн (26,4 төрөт)⁷. 2021-жылы бойдон алдыруунун саны 17 075 учурду түзөт, алардын көбү 25-29 жана 30-34 жаштагылар. Дагы бир жолу, мүмкүнчүлүгү чектелген кыздардын жана аялдардын бойдон алдыруулары жана алар кандай себептер менен жасалгандыгы (медициналык, сексуалдык кылмыштар) боюнча маалыматтар эч жерде жазыл

Алынган маалыматка караганда, 2022-жылы үй-бүлөлүк зомбулук боюнча 10 миң 151 факты катталган. 9008 коргоо ордери берилген, анын 110у иштин оордугуна байланыштуу узартылган. Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктун курмандыктарынын 90%ы экономикалык көз карандысыздыктан жана үй-бүлө биримдигин сактоо үчүн социалдык басымдан улам өз зомбулукчуларына кайтып келишет.

1.2. Жынысы жана майыптыгы боюнча басмырлоого жол бербөө: концептуалдык алкактар (жыныстардын тендиги, гендердик теңчилик, инклюзия)

Дискриминация дегенибиз, кимдир бирөө ошол адамдардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнөн улам айрым адамдарга адилетсиз мамиле кылат. Дискриминация ар кандай формада болушу мүмкүн: ачык-айкын, мыйзамдаштырылган же жашыруун. Бул көбүнчө бейкалыс пикирдин, экономикалык жана социалдык теңсиздиктин, диний жана маданий жаңылыштыктардын натыйжасы болуп саналат. Эгерде биз дискриминация менен күрөшүүнү кааласак, анда бул терс мамилелер менен күрөшүшүбүз керек.

Адам укуктары жаатында дискриминация жана тендик бир тыйындын эки тарабы болуп саналат. Дискриминацияга каршы күрөштө теңсиздикке алып келген коомдо калыптанган факторлорду жеңүү керек. Ал эми теңсиздикке алып келген факторлорду жеңүү менен дискриминациянын алдын алууга жетишүү. "Тендик" терминин колдонгондо, биз көбүнчө бирдей, окшош же эквиваленттүү нерсени айтабыз. Адам укуктарынын контекстинде тендик жөнүндө сөз кылганда, биз сөзсүз түрдө бардык адамдар бирдей же тең деп ырастабайбыз. Тескерисинче, биз ар бир адам башка адамдардай эле укуктарга ээ деп айтабыз. Ар бир адамга бирдей укуктарды кепилдөө үчүн, кээде эки адамга мүнөздүү айырмачылыктардан улам башкача мамиле жасоого туура келет (мисалы, ар кандай жыныс, ар түрлүү тил, азчылыктын статусундагы айырмачылыктар же ар кандай функционалдык бузулуулар). Эки адамга карата мындай башкача мамиле башаламандыкка, ошондой эле басмырлоого болгон даттанууга алып келиши мүмкүн. Бирок бул дискриминация эмес. Бул жөн гана ар бир адам ар башка экенин, бирок алар бирдей укуктарга ээ экенин моюнга алуу; тендикти ишке ашыруу үчүн ар кандай адамдар үчүн ар кандай стратегиялар керек.

Тендик-бул адамдын кадыр-баркы жана универсалдуулук принциптери менен катар адам укуктары түшүнүгүнүн негиздөөчү жана аныктоочу принциби. АУЖД 1-беренесинде айтылгандай, "бардык адамдар эркин жана кадыр-баркы жана укуктары боюнча бирдей төрөлөт". Демек, ар бир адам бирдей баалуулукка ээ жана мамлекеттер ага бирдей укуктарды камсыз кылышы керек.

Басмырлоонун формалары. Басмырлоонун ар кандай формалары аныкталган. Дискриминация түз же кыйыр, де-юре же де-факто ж.б. болушу мүмкүн. Ошол эле учурда басмырлоо бир нече тыюу салынган белгилер боюнча жүзөгө ашырылышы мүмкүн, анын натыйжасында басмырлоонун көп же секторлор аралык формалары пайда болот.

Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын майыптыгы боюнча да, алардын аял статусу боюнча да басмырлоо ыктымалдыгы жогору экендигин эске алганда, аларды басмырлоо фактылары көбүрөөк болуп саналат. Адам укуктарынын эл аралык нормалары жана

⁷ Кыргыз Республикасында туруктуу өнүгүү максаттары жана гендер 2022. Статистикалык жыйнак. Б.: 2023.

стандарттары теңчиликке жетишүү үчүн өтө маанилүү болгон дискриминациянын бир нече түрлөрүн сүрөттөйт.

Түздөн-түз басмырлоо, мисалы, майыптыгы же жынысы менен байланышкан себептерден улам ушундай кырдаалда турган адамга башка адамга караганда начар мамиле жасалганда пайда болот. Ошентип, бели ооруган адамдарды жумушка албаган компаниянын саясаты, аткарган милдеттерине карабастан, жумушка жарамдуу мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды мыйзамсыз басмырлайт. Жынысы боюнча түздөн-түз басмырлоонун мисалы катары аялдардын түн ичинде иштөөсүнө же белгилүү кызматтарды ээлөөсүнө тыюу салуу (айрыкча коомдук коопсуздук жана укук коргоо органдарынын айрым чөйрөлөрүндө) болуп саналат. Кош бойлуулукка байланыштуу жагымсыз мамиле, атап айтканда кош бойлуу аялдарды иштен алуу да түз басмырлоо болуп саналат.

Кыйыр басмырлоо — бул бейтарап көрүнгөн жана өзү басмырлоого жатпаган мыйзамды, стратегияны, программаны же практиканы иш жүзүндө колдонуунун натыйжасында басмырлоо болуп саналат, мында мындай Мыйзамдын басмырлоочу аракетин акылга сыярлык жүйөлөр жана объективдүү факторлор менен негизделиши мүмкүн эмес. *Мисалы*, бардык жумушчулар түшкү тамакты бир убакта жумуш ордунда жеш керек деген ийкемсиз талап белгилүү бир убакта дары-дармек ичүүгө же күндүз үзгүлтүксүз тыныгууга муктаж болгон майып адамды басмырлоосу мүмкүн. Бул талап бардык кызматкерлерге тиешелүү жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга багытталбаганы менен, анын кесепеттери басмырлоочу мүнөзгө ээ. Кыйыр дискриминацияга каршы күрөшүү коомдогу дискриминацияны жана социалдык обочолонууну пайда кылган негизги Калыс пикирлерге жетүүгө жардам берет.

Де-юре басмырлоо (мыйзамда бекитилген басмырлоо). Адам укуктары укугу мыйзамдаштырылган басмырлоого тыюу салат. Айрым өлкөлөрдө шайлоо мыйзамдары камкордукка алынган психикалык жактан жабыркаган адамдарга добуш берүүгө жана кылмыш – жаза мыйзамдарына күбө катары көрсөтмө берүүгө тыюу салат. Ушундай эле практика КР мыйзамдарында да кездешет. Тактап айтканда, сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган Кыргыз Республикасынын (КР) жарандары шайлоого укугу жок⁸; психикалык же физикалык кемчиликтеринен улам иш үчүн мааниси бар жагдайларды туура кабыл алууга жана алар жөнүндө көрсөтмө берүүгө жөндөмсүз адам⁹. Адам укуктары жаатындагы эл аралык укуктук ченемдерге ылайык, бул – майыптыгы боюнча басмырлоонун бирден-бир мисалы. Бул айырмалоо мыйзамдуу түрдө психикалык жактан кемчиликтин негизинде жүргүзүлөт жана айрым майыптыгы бар адамдардын добуш берүү жана күбө болуу укугун таануудан баш тартуу максатын жана натыйжасын камтыйт.

Де-факто басмырлоо (тажрыйба жүзүндө басмырлоо). Басмырлоодон коргоо мыйзамда басмырлоого тыюу салуудан тышкары, иш жүзүндө басмырлоодон коргоону камтыйт. *Мисалы*, ал ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жумушчулардын жөндөмдүүлүктөрүнө же ишинин натыйжаларына карата стереотиптерге же божомолдорго негизделген чечим кабыл алган иш берүүчүлөрдөн коргойт. Мындай корутундуга эч кандай негизи жок майыптыгы инсанга кызматтык милдеттерин аткарууга тоскоол болот деген ишенимдин негизинде мындай кызматкерди кызматтык жогорулатуудан баш тарткан иш берүүчү иш жүзүндө де-факто басмырлоо жасаган болуп саналат. Чыныгы дискриминация аялдар менен эркектердин толук тең укуктуулугун жокко чыгарган жана алар үчүн бирдей укуктарды тааныбаган маданият, каада-салттар жана стереотиптер сыяктуу кеңири жайылган практикалардан да келип чыгышы мүмкүн.

⁸ “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы №68 Конституциялык Мыйзамынын 3-беренесинин 3-бөлүгү.

⁹ Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы №129 Жазык-процесстик кодексинин 55-беренесинин 4-бөлүгүнүн 5-пункту.

Басмырлоонун көптүк формалары. Майыптыгы бар укуктар Конвенциясынын преамбуласында "расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук, этностук, аборигендик же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө, жаш курагына же башка жагдайларына байланыштуу басмырлоонун көп же күчөгөн формаларына дуушар болгон майыптыгы бар адамдар туш болгон оор шарттарга" тынчсыздануу билдирилет. Мисалы, майыптыгы бар аял жынысына, ошондой эле майыптыгы боюнча дискриминацияга дуушар болушу мүмкүн, ал эми майыптыгы бар кыздар жашына да жараша басмырлоого дуушар болушу мүмкүн. Майыптык менен айкалышкан гендердик белги мындай аялдардын өзгөчө аялуу абалынын себеби болуп калат жана "көбүнчө алар бир эле учурда басмырлоонун бир же бир нече түрүнө дуушар болушат" дегенди билдирет.

Жыныстык же гендердик иденттүүлүк боюнча дискриминация азчылыктарга таандык аялдарга эркектерге караганда ар кандай деңгээлде жана такыр башка жолдор менен таасир этиши мүмкүн. Юридикалык адистер аялдар менен эркектердин ортосундагы айырмачылыктарды гана эмес, ошондой эле аялдардын ар кандай категорияларынын ортосундагы айырмачылыктарды, ошондой эле азчылык аялдардын адам укуктарынын бузулушуна негиз түзүүчү факторлорду да билиши керек. Мисалы, мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарды мажбурлап стерилизациялоо гендердик дискриминация майыптыгы боюнча басмырлоонун үстүнөн кандайча үстөмдүк кыларын көрсөтөт.

Дискриминациянын бир нече түрүн баштан кечирген азчылыкты түзгөн аялдар сот адилеттигине жетүүдө өзгөчө кыйынчылыктарга туш болушат. Жалпысынан алганда, мыйзам басмырлоонун ар кандай негиздеринин кайталанышын тааныбайт; көпчүлүк мыйзамдар азчылыктардын өзгөчөлүктөрүн же гендердик факторлорду эске албайт.

Ошентип, «азчылыкты түзгөн аялдар өз гендеринин же азчылыктын мүчөсү катары же дискриминациянын белгилүү бир түрүнө дуушар болгон адам катары өз укуктарын коргоо сыктанган оңой эмес тандоолорду жасоого туура келет».

Системалык басмырлоо. Тилекке каршы басмырлоо көбүнчө учурда кайталанып туруучу мүнөзгө ээ. Майыптуулукка кайрымдуулук жана медициналык мамилелер бардык коомдордо жана бардык деңгээлдерде абдан бекем орун алган. Системалык дискриминацияны өзгөртүү убакытты талап кылат. Системалык басмырлоону жарым-жартылай чечүүнүн каражаты катары, МУК 8-беренеси мамлекеттерден майыптар жөнүндө маалымдуулукту жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын жана кадыр-баркын сыйлоону жогорулатууну талап кылат.

Ассоциация боюнча дискриминация. Майыптар менен "ассоциацияланган" майыптыгы жок адамдар да майыптыктын негизинде басмырлоонун курмандыгы болушу мүмкүн. Мисалы, угуусу начар баласы бар экендигин билген аялды жумуш берүүчү жумуштан кетирет, анын ою боюнча баласын кароо үчүн ал жумушка чыгууну үзгүлтүккө учуратат деп ойлойт. Ал аялдын майыптуулугу жок болсо дагы, баласынын майыптуулугунан басмырлоого учурап жатат. Башкача айтканда, майыптыгы боюнча укугунан ажыратылды, анын натыйжасында аялдын эмгекке болгон укугу одоно бузулган.

Кысым адам майыптыгынын негизинде комментарийлерге, шылдыңга же кемсинтүүчү жүрүм-турумдун башка түрлөрүнүн бутасына айланат. Мыйзам адамды кысымдан коргоосу керек. МУК 27-беренесинин б) пунктунда жумушуна байланыштуу кысымдан коргоосу керек экендиги айтылат. Мисалы, майыптыгы бар адамдарды квалификациясыз жумушка орноштурууга системалуу түрдө мажбурлаган жетекчи, ал эми майыптыгы жок жана ошол эле квалификациядагы кесиптештери татаал жана кызыктуу тапшырмаларды аткарышы, майыптыгы бар кызматкерди кысымга алышы мүмкүн.

Негизделген дифференцияланган мамиле. Басмырлоонун бардык түрлөрүнө тыюу салынганы менен, кээ бир учурларда майыптыгы же жынысы боюнча эки башка адамга башкача мамиле кылууга жол берилет. Мисалы, бели катуу ооруп, эңкейе албаган адам жерге килем төшөөчү катары жумушка тартылбайт, анткени ал бул жумушта килем төшөө негизги талабын аткара албайт. Мамиле кылуудагы айырмачылыктын баары эле

басмырлоого кирбейт. Негизделген дифференциалдык мамилени баалоо критерийлери адам укуктары боюнча мыйзамдардын башка тармактарында да бар: а) мындай дифференциялоонун критерийлери негиздүү жана объективдүү болууга тийиш; и б) дифференцияланган режим мыйзамдуу максатты көздөш керек, б.а. адам укуктарынын принциптерине шайкеш келген максат. Эгерде кандайдыр бир адам белгилүү бир ишти аткара албаса жана эч кандай акылдуу түзмөк жардам бере албаса, дифференцияланган режим негиздүү.

Ошо сыяктуу эле, мүмкүнчүлүктөрдүн тендигине жетүү үчүн аялдарга жана эркектерге, майыптыгы бар жана майыптыгы жок адамдарга карата ар кандай мамилени мыйзам тартибинде бекемдөө зарыл. Мындай практика позитивдүү дискриминация, ошондой эле позитивдүү чаралар, оң чаралар же атайын чаралар деп аталат. Мындай чаралардын маңызы салттуу түрдө жагымсыз абалда турган калктын айрым категорияларынын өкүлдөрүнө же болбосо калктын жетишсиз өкүлчүлүктүү топторуна артыкчылыктуу мамиле жасоодо турат.

Убактылуу атайын чаралар менен камтылбаган позитивдүү дискриминациянын мисалы катары гендердик зомбулуктан коргоонун комплекстүү чаралары жөнүндө № 1/2004 Испаниянын Органикалык Мыйзамы саналат, ал гендердик басмырлоого негизделген кылмыштар үчүн зордук-зомбулуктун башка түрлөрүнө караганда катаал жазаларды белгилейт. Комитет "аялдар үчүн жагымдуу жыйынтыгын алып келиши мүмкүн болгон же боло турган бардык чаралар эле убактылуу атайын чаралар эмес экендигин баса белгилейт. Аялдардын жана кыздардын жарандык, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын кепилдөөчү, алардын татыктуу жана басмырлоосуз жашоосун камсыз кылуучу жалпы шарттарды түзүүгө багытталган чараларды убактылуу атайын чаралар деп атоого болбойт”..

Атайылап басмырлоо бирдей эмес мамилени түзүү/сактоо максатын көздөгөн шартты же практиканы билдирет. *Атайылап эмес басмырлоо* - бул бирдей эмес мамилени түзүүгө/сактоого багытталган эмес, бирок басмырлоого алып келген шарт же практика. Белгилей кетчү нерсе, түз басмырлоо атайылап дегенди билдирбейт.

Майыптык жана инклюзия. Майыптуулуктун контекстинде адам укуктарынын көп кабатырлануусу дискриминацияга байланыштуу. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар майыптыгы жок адамдар сыяктуу эле адам укуктарына ээ, бирок алар жашоонун дээрлик бардык чөйрөлөрүндө түз жана кыйыр басмырлоого жана четтелүүгө дуушар болушат. Алар катышууга бирдей мүмкүнчүлүккө ээ болушу үчүн коом тарабынан оң шарттар керек.

Жашоого болгон укук адамдын негизги укугу; бирок тарыхта майып адамдардын өмүрү "кадимки" адамдарга караганда анча баалуу эмес деп эсептелгендиктен коркунучка дуушар болгон доорлор болгон. Социал-дарвинизм теориясы жана ага байланыштуу евгеника кыймылы адамдын «генетикалык» запасы адамдын кийлигишүүсү менен жакшыртылышы мүмкүн деген идеяны жайылткан жана бул майыптардын «экинчи класстагы жарандар» деп аталышында чоң роль ойногон. Бул кыймыл негизинен дискредитацияланганына карабастан, анын идеялары жана практикалары бүгүнкү күнгө чейин ар кандай формаларда, анын ичинде аргасыз стерилизация жана тандалма аборттордо бар.

Майыптык - бул инсандын атрибуту эмес, тескерисинче, татаал шарттардын жыйындысы, алардын көбү социалдык чөйрө тарабынан түзүлгөн.

Иштөө, майыптуулук жана ден соолуктун эл аралык классификациясы, 2002 (Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму)

“Майыптуулуктун” жалпы кабыл алынган аныктамасы жок, бирок аны иштеп чыгууга бир нече жолу аракет жасалган. Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму өзүнүн иштөө, майыптуулук жана ден соолуктун эл аралык классификациясында майыптуулуктун

социалдык аспектилерин эске алат жана майыптуулукту жөн гана “медициналык” же “биологиялык” оору катары карабайт. БДСУ эки негизги түшүнүктү аныктайт:

1) *Бузулуу*: психикалык, физиологиялык же дене түзүлүшүнүн же функцияларынын кандайдыр бир жоготуусу же анормалдуу иштеши, мисалы, шал же сокурдук;

2) *Майыптуулук*: кандайдыр бир иш-аракетти жеке адам үчүн нормалдуу деп эсептелген тартипте же диапазондо аткаруу мүмкүнчүлүгүнүн кандайдыр бир чектөөсү же жоктугу (бузулуу менен байланыштуу).

1970-жылдарга чейин ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар медициналык каталардын курмандыгы жана боор ооруган жагдайлар катары каралып келген. Булар майыптыктын «медициналык моделинин» негизги мүнөздөмөлөрү болгон, мында көйгөй адам менен ачык байланышта болгон жана муну менен аны медициналык «айыгуу» менен жоюуга болот деп болжолдонгон. Бул үстөмдүк кылуучу моделдин фонунда ой жүгүртүүдөгү чоң өзгөрүү 1960-жылдары, адегенде АКШда “көз карандысыз жашоо кыймылынын” пайда болушу менен болгон. Бул парадигманын өзгөрүшү майыптуулук көйгөйүн чечүү азыр коомдогу өзгөрүүлөр жана тоскоолдуктарды жоюу менен байланыштуу болгондугу менен шартталган. Майыптыктын мындай түшүнүгү “социалдык модель” деп аталат. Максаты тоскоолдуктарды жоюу, позитивдүү маанайды жайылтуу жана мыйзамдар менен саясаттын толук катышуусун жана басмырлабоону камсыз кылуу.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга мамиленин медициналык модели:	Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга мамиленин социалдык модели:
Сизге эмне болду?	Коом эмне болуп жатат? Бардык ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар бардык укуктардан толук пайдаланышы үчүн кандай социалдык, экономикалык, саясий жана/же экологиялык шарттарды өзгөртүү керек?
Адамдарды түшүнүүдөгү кыйынчылыктарыңыз негизинен угуу көйгөйлөрүнөн уламбы?	Адамдарды түшүнүүдөгү кыйынчылыктарыңыз, негизинен, сиз менен баарлаша албаганыңыздын натыйжасы
Ден соолугуңузга байланыштуу көйгөйлөрдөн улам бул жакка көчүп келдиңизби?	Турак жай маселесинен улам бул жакка көчүүгө мажбур болдуңузбу?
Ден соолугуңуздун көйгөйү/майыптык үчүн көчөгө же алыс жолго сиз каалагандай тез-тезден чыгуу тоскоолдук жаратабы?	Көчөгө тез-тез же каалагандай чыгууга тоскоол болгон транспорттук же каржылык көйгөйлөр барбы?

МУК "майыптык – бул өнүгүп келе жаткан түшүнүк жана майыптык ден-соолугу начар адамдар менен мамилелер жана айлана-чөйрө тоскоолдуктарынын ортосунда пайда болгон жана алардын коомго башкалар менен бирдей деңгээлде толук жана натыйжалуу катышуусуна тоскоол болгон өз ара аракеттенүүнүн натыйжасы"деп айтылат. МУК 1-беренесине ылайык, майыптыгы бар адамдарга туруктуу физикалык, психикалык, интеллектуалдык же сенсордук бузулуулары бар адамдар кирет. Бул бузулуулар канчалык деңгээлде адамды мүмкүнчүлүктөн ажыратат, коомдогу тоскоолдуктардын деңгээлине жараша болот.

МУКка ылайык бардык катышуучу-мамлекеттер, анын ичинде КР да майыптыгы бар адамдарга тендикти, чөйрөнүн жеткиликтүүлүгүн, билим берүүнү жана эмгектенүү мүмкүнчүлүгүн, маданий турмушка катышууну жана жеке мобилдүүлүктү камсыз кылууга тийиш. Бирок, чындыгында, биздин коомдо жана акыл-эсибизде майыптыгы бар адамдар четте калышат: биздин үйлөр жана көчөлөрдүн шарттары майыптыгы бар адамдарга

ылайыкташтырылган эмес, биздин мектептер жана университеттер алар үчүн керектүү шарттар менен камсыздалган эмес, ошондой эле нейротипикалык балдар үчүн иштелип чыккан жана майыптар үчүн жумуш орундары социалдык жарнамада гана көрүнөт. Мына инклюзия ушуну өзгөртүүгө умтулууда.

Инклюзия (inclusion — киргизүү) физикалык жана психикалык майыптыгы бар адамдарды толук кандуу коомдук турмушка киргизүү, ошондой эле бул үчүн конкреттүү чечимдерди иштеп чыгуу жана кабыл алуу процессин билдирет. Биз айлана-чөйрөнү, мектепти же мейкиндикти камтыган деп атаганда, биз бардык адамдар бирдей мүмкүнчүлүккө ээ жана ага таандык боло алат дегенди билдиребиз.

Иш жүзүндө, майыптыгы бар адамдар азыркыга чейин басмырлабоо принцибин бузган талаптардын кеңири чөйрөсүнө дуушар болууда. Адам укуктары боюнча эл аралык стандарттарга карабай, улуттук мыйзамдар жана саясат майыптарга карата бөтөнчөлүктү, обочолонууну, басмырлоону жана зомбулукту бекемдөөдө. Укук жөндөмдүүлүгүнөн ажыратуу, жабык типтеги адистештирилген мекемелерге мажбурлап жайгаштыруу, жалпы билим берүү системасынан чыгаруу, стереотиптердин жана бейкалыс пикирлердин кеңири таралышы, ошондой эле иш менен камсыз кылуунун жетишсиздиги сыяктуу факторлордун таасири астында майыптыгы бар адамдар башкалар менен бирдей өз укуктарынан толук көлөмдө пайдалана алышпайт.

Бирок майыптыгы бар аялдар жана кыздар эркектерге жана башка аялдарга жана кыздарга салыштырмалуу өз укуктарын колдонууда олуттуу чектөөлөргө туш болушат, атап айтканда зомбулуктун, кыянаттыктын же кайдыгерликтин кесепетинен жана билим алуу, жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрү анча чоң эмес.

Майыптыгы бар адамдарды басмырлоону мындай адамдар башкаларга карата төмөн турган адамдар деген ишенимге байланыштуу басмырлоочу, басымдуу, адепсиз жүрүм-турум катары мүнөздөсө болот. Бул майыптыгы бар адамдарга карата бейкалыс пикирлерди, стереотиптерди же "институционалдык басмырлоону" билдирет. Майыптыкка байланыштуу дискриминациянын негизги көйгөйү-аны аныктоо оңой эмес. Көпчүлүк учурларда, адамдар анын бар экендигин билишпейт.

Адамдардын басымдуу көпчүлүгү майыптыгы бар адамдарга каршы эмесмин деп айтышат жана бул чын болушу мүмкүн. Бирок, көпчүлүк дагы эле аларды өздөрүнө тең деп эсептешпейт жана коомдо болгон тоскоолдуктарды баалай алышпайт, майыптыгы бар адамдардын "нормалдуу" жашоосуна тоскоол болушат. Мисалы, кээ бир адамдар майыптыгы бар адамдар үчүн бөлүнгөн унаа токтотуучу жайларды колдонушат, натыйжада алар үйлөрүнө кайтууга аргасыз болушат.

Майыптык биринчи жолу балдардын укуктары жөнүндө конвенцияда басмырлоонун тыюу салынган белгиси катары таанылган.¹⁰ Эл аралык жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 26-беренесине ылайык басмырлабоого укуктун өз алдынча мүнөзүн тааныган, бул аны мыйзамдарда да, практикада да бардык тармактарда колдонууга мүмкүндүк берет.¹¹

МУКтун басмырлабоо жоболорунун кыскача баяндамасы:

- МУКтун преамбуласында майыптык боюнча дискриминация маселеси жана андан келип чыккан майыптыгы бар адамдардын маргиналдашуусу өзгөчө белгиленет.
- Аныктамалардын 2-беренесинде "майыптыгы боюнча басмырлоо" жана "акылгы сыярлык ыкташуу" сыяктуу түшүнүктөр аныкталган.
- «Жалпы принциптер» 3-беренесинде басмырлоону болтурбоо МУК принциптеринин бири катары таанылат.

¹⁰ Кыргыз Республикасы КР Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1402-ХII токтому менен кошулган.

¹¹ Кыргыз Республикасы КР Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1402-ХII токтому менен кошулган.

– 4-берене. Жалпы милдеттенмелер, улуттук мыйзамдар, саясаттар жана программалар майыптыктын негизинде басмырлоого жол бербөө үчүн кайра каралышы же өзгөртүлүшү керектиги тууралуу айтылган.

– "Теңдик жана басмырлабоо" 5-беренесинде бардык адамдарды милдеттүү түрдө коргоо талаптары камтылган, ошондой эле ар кандай негиздеги басмырлоодон бирдей жана натыйжалуу укуктук коргоо укугу, анын ичинде коомдук жана жеке жашоонун бардык чөйрөлөрүндө акылга сыярлык турак жай берүүдөн баш тартуу жөнүндө сөз болот.

– 5-берене ошондой эле майыптыгы бар адамдардын теңдигин колдоо үчүн зарыл болгон конкреттүү чараларды көрүү зарылдыгын тааныйт.

Гендер жана жыныс. Биздин планетада акыл-эстүү адам пайда болгондон жана анын андан аркы эволюциясы алгачкы жамааттык тартиптен баштап, жамааттын ар бир мүчөсүнүн ролу жөнүндө түшүнүк калыптанып, түптөлүп, анын жөндөмдүүлүгүнө жана эмгекке же коргоого өз үлүшүн кошуу мүмкүнчүлүгүнө негизделген. Ошентип, жамаатта жашаган байыркы адам үчүн аялдар менен эркектердин¹² ролдору негизинен жамааттын жашоосу жана өнүгүшү үчүн маанилүү болгон биологиялык жактан аныкталган өзгөчөлүктөргө жараша бөлүштүрүлгөн. Мисалы, физикалык жактан күчтүү эркектер жамаатты душмандардан коргоо, тамак-аш менен камсыз кылуу функциясын аткаrsa, аялдар жамааттын жашоосун колдоо жана тукум улоо менен алектенишкен. Ошентип, жамаатта жашаган байыркы адам үчүн аялдар менен эркектердин ролдору негизинен жамааттын жашоосу жана өнүгүшү үчүн маанилүү болгон биологиялык жактан аныкталган өзгөчөлүктөргө жараша бөлүштүрүлгөн. Душмандардан корголмоюнча коомчулуктун турмушу уланбайт, бирок балдар төрөлбөй, аларга кам көрүлбөсө, коомчулуктун келечеги болбойт. Байыркы жамааттын аман калышы жана көбөйүшү үчүн аялдар менен эркектердин ролдорунун маанисинин ортосунда бирдей белги койсок болот.¹³

Адамзат өнүккөн сайын, коомдун жана коомдук мамилелердин моделдерин куруп, татаалданткан сайын, аялдар менен эркектердин ролун кабылдоо да, түшүнүү да өзгөрдү.

Цивилизациянын өнүгүшү, өз жарандарын коргоо, колдоо жана өнүктүрүү механизмдери менен мамлекеттердин түзүлүшү, шаарлардын, индустриянын, маалыматтык технологиялардын, илимдин өсүшү менен адам сөздүн аман калуу маселесин ойлонушу керекпи? Тамак-аш үчүн физикалык жактан алышып, күн сайын өзүн, үй-бүлөсүн курал менен коргоо зарылдыгы барбы? Бул функциялар мамлекеттин белгилүү бир структураларына тапшырылган. Аялдар менен эркектер заманбап социалдык ролдорго бирдей ылайыкташкан: программист аял да, программист эркек да татаал долбоордо бирдей жакшы иштешет; кеңсе кызматкери, жынысына карабастан, талантын көрсөтүшү мүмкүн же кааласа көрсөтпөшү мүмкүн жана жаңы, "прогрессивдүү" идея менен чыгышы мүмкүн.

Ошентип, бүгүнкү күндө ийгиликтүү болушу үчүн адамдын жынысына, физикалык, биологиялык сапаттарына жараша социалдык ролдорго бөлүнүүнү талап кылбайт. Азыр такыр башка критерийлер адамдын ийгилиги үчүн маанилүү болууда.

Бирок миндеген жылдар бою коомдо калыптанып калган стереотиптер, ошондой эле аялдар менен кыздардын билимге жетүүсүнө жана башка мүмкүнчүлүктөрүнө болгон жасалма тоскоолдуктар коомдун олуттуу бөлүгүнүн аң-сезиминде сакталып калууда.

¹² Бул окуу куралында теңдик принцибине ылайык "аялдар жана эркектер" деген сөздөр колдонулат, ал эми көп колдонулган "эркектер жана аялдар" деген сөздөр эмес, анткени орус тилинин алфавитине ылайык "А" тамгасы "Э" тамгасынын алдында турат. Мындай тартип Эл аралык укукта белгиленген "альтернат" (кезектешүү) принцибинен келип чыгат. // Шилтеме боюнча караңыз: <https://bigenc.ru/c/al-ternat-216470>

¹³ Мусабекова Ч.А., Никитенко Н.В., Сыдыкова В.Ж. Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Кыргызстандагы эл аралык стандарттарга карата укуктук жөнгө салуу практикасы. Соттор, адвокаттар, прокурорлор, ички иштер органдарынын жана социалдык кызматтардын кызматкерлери үчүн окуу куралы. (Мусабекова Ч.А.нын жалпы редакциясы менен) – Бишкек, 2022-ж.

Ошентип, жасалма жол менен сакталып калган теңсиздик – гендердик **бөлүнүү** – анын реалдуу экономикалык же физиологиялык негизи жок эле жашап келе жатат. Мындай теңсиздик цивилизацияга коркунуч туудурат. Кээ бир адамдарды кандайдыр бир негизде же критерий боюнча, анын ичинде жынысы жана майыптыгы боюнча башкалардан “жогору” деп таануу **дискриминация** болуп саналат. Мына ушинтип расизм күчөп, фашизм бөлүнүп-жарылуунун, кээ бирөөлөрдүн башкалардан артыкчылыгынын негизинде өнүккөн. Гендердик критерийлер боюнча бөлүү жана артыкчылык позициялары башка бөлүктөрдөн анча деле айырмаланбайт. Бул жол коомчулуктун бардык мүчөлөрүнө өздөрүнүн талантын өнүктүрүүгө жана прогресске салым кошууга мүмкүндүк бербей, коомдун артта калышына жана деградациясына алгылыктуу шарттарды түзөт. Заманбап технологиялар жана бүткүл адамзат үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачуу менен цивилизациянын деградациясынын жолу, биз кээ бир адамдарды кандайдыр бир негизде “ченөөгө” жана чектөөгө аракет кылабыз. Глобалдык дүйнө ар бир адам үчүн глобалдуу, эч кандай айырмасы жок жана ал бардык жетишкендиктер үчүн глобалдуу.

«Теңдик» түшүнүгүн түшүнүү да өзгөрүүгө дуушар болуп, жаңы маанилерге толуп, кеңейүүдө. Демек, биз теңдик жөнүндө сөз кылганда, биз укуктардын теңдигин гана эмес, мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигин түшүнөбүз. Теңдик принциби жынысына/гендерине карата басмырлоого тыюу салат. Бүгүнкү күндө бир катар эл аралык келишимдер гендерине да, жынысына да карата басмырлоого тыюу салат; мисалы, 4(3)-беренедеги аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул конвенциясы).

Аялдар менен эркектердин **ЖЫНЫС**ына жараша бөлүнүшү алардын биологиялык өзгөчөлүктөрү менен гана аныкталат. Аялдар менен эркектерди **ГЕНДЕР** катары классификациялоо социалдык ролдор менен аныкталат, ал эми убакыттын өтүшү менен өзгөрүп турган жана өзгөрүп жаткан стереотиптер ар кайсы өлкөлөрдө жана маданияттарда ар кандай мааниге ээ.

Ошентип, «**Жыныс**» эркектер менен аялдарды аныктаган биологиялык жана физиологиялык мүнөздөмөлөрдү билдирет (мисалы, төрөт – бул аялдын биологиялык функциясы гана). “**Гендер**” коом эркектер менен аялдар үчүн ылайыктуу деп эсептеген жана аларга ыйгарылган социалдык жактан курулган ролдорду, жүрүм-турумдарды, иш-аракеттерди жана атрибуттарды билдирет (мисалы, аскердик кызмат - бул “эркектик” функция). Гендер биологиялык түшүнүк эмес; Кыздар жана балдар кандай көрүнүшү, кийиниши, сүйлөшү, жүрүм-туруму, ойлонушу же реакциясы кандай болушу керек экенин билип төрөлүшпөйт, бул билим социалдашуу процесси аркылуу алынат. Башкача айтканда, «аял» жана «эркек» жыныстык категориялар, ал эми «эркектик» жана «аялдык» гендердик категориялар. Гендер термини эркектер менен аялдардын коомдору күткөн мүнөздөмөлөрдүн жана жүрүм-турумдун жыйындысын сүрөттөө үчүн колдонулат. «Гендер» термини аялдарга да, эркектерге да тиешелүү экенин белгилей кетүү маанилүү.

Мисал:

- ❖ *Жыныстык ролдор: кош бойлуулук, бала эмизүү;*
- ❖ *Гендердик ролдор: бала кароо, декреттик өргүү.*

Кыргызстан адам укуктарынын эл аралык стандарттарына, анын ичинде өлкө тарабынан ратификацияланган МУК жана Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө Конвенциянын стандарттарына негизделген гендердик теңчиликтин жана инклюзиянын ар кандай аспектилерин жөнгө салган кеңири мыйзамдарды түздү.

Узак убакыт бою өлкөдө майыптыктын медициналык модели үстөмдүк кылып келген, ал майып адамды дарылоого муктаж пациент катары гана түшүнүүгө негизделген. Тилекке каршы, ушул убакка чейин улуттук мыйзамдарда жана статистикалык көрсөткүчтөрдө “ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адам”, “майып адам” деген туура эмес терминдер орун алып келет. Акыркы жылдары өлкөдө ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамды бардык адам укуктарына ээ болгон коомдун толук укуктуу мүчөсү катары караган социалдык (же биопсихосоциалдык) моделге өтүүдө. Ал эми анын толук инклюзиясы үчүн коом инфраструктуралык жана мамилелердеги тоскоолдуктарды жок кылышы керек.

Ошентип, негизги маселе - майыптыгы бар аялдар майыптыгы жок эркектер менен бирдей укуктарга ээ болушу керек жана майыптыгы жана жынысы боюнча басмырлоону мыйзамсыз деп табуу керек.

МУК жана Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө Конвенция кыйноодон жана ырайымсыз мамиледен эркиндикке, жеке жана үй-бүлөлүк жашоону сыйлоого, үй-бүлө курууга жана майыптыгы жана жынысы боюнча басмырланбоого укуктарды белгилейт.

1.3. Гендердик жана майыптык контекстиндеги стереотиптер жана бейкалыс пикирлер

Стереотип – бул “белгилүү бир топтун мүчөлөрү ээ болгон же ээ болууга тийиш болгон касиеттерге жана мүнөздөмөлөргө жана алар аткарган же аткарууга тийиш болгон ролдорго карата жалпы кабыл алынган ишеним же алдын ала түшүнүк”.¹⁴

Ар бирибиз белгилүү бир көрүнүшкө болгон мамилебизге таасир эте турган коомдо бар стереотиптерге туш болобуз. Стереотиптер жашына, улутуна, майыптыгына, жынысына жана башка факторлорго байланыштуу көз караштарга негизделиши мүмкүн.

Стереотиптер белгилүү бир өзгөчөлүктөр адамга анын белгилүү бир топко мүчөлүгүнүн негизинде гана ыйгарылганда пайда болот. Алар дайыма эле терс эмес, бирок стереотиптер ар дайым адамдын инсандык жана тубаса жөндөмдүүлүктөрүн этибарга албаган божомолдор болгондуктан, алар кодулоого жана укуктардын бузулушуна алып келгендиктен зыяндуу болот. Стереотиптердин келтирген зыяны жана дискриминациясы өзүн бир нече деңгээлде көрсөтүшү мүмкүн: жеке, социалдык жана улуттук.

Индивидуалдык деңгээлде стереотиптер адамдын өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусуна тоскоолдук кылып, тандоосун жана мүмкүнчүлүктөрүн чектейт. Стереотиптер бүтүндөй бир жамааттын аң-сезимине таасир этип, коомдук аң-сезимге бекем орноп, жылдар бою бүтүндөй коомдун өнүгүүсүнө жана потенциалына таасир этиши мүмкүн. Стереотиптик ой жүгүртүү улуттук масштабда - саясатта, мыйзамдарда, маалымат чөйрөсүндө жана укук колдонуу практикасында чагылдырылганда эң коркунучтуу. Мындай учурларда калктын ар кандай топторунун укуктарына чоң зыян келтирилиши

¹⁴ Китептен алынган: Сот адилеттигине аялдардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу боюнча судьялар жана прокурорлор үчүн окуу куралы. Жалпы бөлүгү. // “Чыгыш өнөктөштүгүнүн алты өлкөсүндө (Азербайжан, Армения, Грузия, Молдова Республикасы, Украина жана Беларусь) аялдардын сот адилеттигине жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу” долбоорунун алкагында программалык кызматташтыктын алкагына киргизилген Европа Кеңешинин жана Европа Бирлигинин биргелешкен аймактык демилгеси. Сентябрь, 2017.

мүмкүн, бул коомдун аялуу катмарына – аялдарга, майыптарга жана балдарга эң чоң таасир тийгизет.

«Гендердик стереотиптер» — бул аялдар менен эркектердин жынысына гана негизделген кээ бир өзгөчөлүктөрү жана ролдору жөнүндө алдын ала ойлонулган пикир».¹⁵ Гендердик стереотиптер – эркектер менен аялдардын физикалык, биологиялык жана сексуалдык өзгөчөлүктөрүнүн, ошондой эле социалдык функцияларынын айырмачылыктары менен калыптанган социалдык жана маданий образдары. Гендердик стереотиптердин келип чыгышы аялдар менен эркектердин коомдогу ролу жана статусу жөнүндөгү салттуу көз караштарда. Бул көз караштар убакыттын өтүшү менен өзгөргөнүнө карабастан, көптөгөн коомдор аялдардын үй-бүлөдөгү жана коомдогу туура ролу жөнүндө аларды пайда кылган мамилелерден арыла элек. Мисалы, үй-бүлөнүн башчысы жана негизги багуучусу эркек болуп саналат же болууга тийиш, ал эми аял үй-бүлөлүк жашоого жана балдарды тарбиялоого көбүрөөк көңүл бурат же бурушу керек деген стереотип кеңири тараган. Мындай стереотиптер билим берүүдөн жумушка орношууга, никеден жана үй-бүлөдөн ден-соолукка жана репродуктивдик маселелерге чейин ар кандай турмуштук чөйрөлөрдө байкалат. Гендердик стереотиптерди төмөнкү категорияларга бөлүүгө болот:

- жыныстык стереотиптер — аялдардын жана эркектердин физикалык (анын ичинде биологиялык, эмоционалдык жана когнитивдик) сапаттары жөнүндө жалпы ишенимдер (мисалы, аялдар көп учурда калп айтат);

- сексуалдуулук тууралуу стереотиптер – аялдардын жана эркектердин сексуалдуулугу жөнүндө жалпы кабыл алынган ишенимдер (мисалы, аялдарды «күч колдонгонду» жакшы көрөт деген ой);

- жыныстар ортосундагы ролдордун бөлүштүрүлүшү жөнүндөгү стереотиптер - эркек менен аялдын ролуна көз караштар (мисалы, аял балдарга кам көрөт, эркек - үй-бүлө башчысы).

Алар гендердик эмгек акыдагы ажырымдын, кесиптик сегрегациянын сакталышына таасирин тийгизет, кызматтан көтөрүлүүдөн баш тартууга себеп болот, мажбурлап никеге турууну, аялдарга карата зомбулукту, сексуалдык асылууну ж. б.

Стереотиптердин ар кандай формалары бири-бирин кайталашы мүмкүн. Стереотиптердин кайталанышы жана аралашуусу кайчылаш дискриминацияга, анын ичинде майыптуулук боюнча дагы.

Бир-бирин кайталаган жана аралаштырган стереотиптердин мисалдарына цыган аялдары бузуку же лесбиянкалар жаман энелер деген стереотип кирет. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарга карата стереотиптер алардын укуктары бузулган учурда сот адилеттигине жетүүгө тоскоолдук кылат. Ошентип, психикалык оорусу бар аялдар жарактуу жана ишенимдүү күбөлөр катары каралбайт, бул алардын сот адилеттигине жетүүсүн жокко чыгарат. Мындан тышкары, «сексуалдык зомбулук учурларында, коом жалпысынан ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын сексуалдык мамилесин четке каккандыктан, соттор жана сот арачылары күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн жокко чыгарышат. Башка жагынан алганда, кээ бир психикалык бузулуулары бар аялдардын гиперсексуал экени жана өзүн башкара албагандыгы жөнүндөгү алардан жана пикирлерден улам даттануулар көңүл сыртында калышы мүмкүн».¹⁶

Гендердик стереотиптөө – бул аялдарга же эркектерге өзгөчө мүнөздөмөлөрдү же ролдорду алардын социалдык топ катары аялдар же эркектер катары мүчөлүгүнө гана ыйгарып берүү. Негизинен, стереотиптер туруктуу ишенимдер, ал эми стереотиптөө алардын практикалык колдонулушу болуп саналат.

¹⁵ Ошол эле жактан.

¹⁶ Ошол эле жактан.

Стереотиптик ой жүгүртүүгө негизделген чөйрөнүн ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга болгон мамилеси көп учурда алардын коомго социалдык интеграциясына жана адаптациясына тоскоол болуп, психологиялык травма алып, коомдон обочолонууга алып келет. Майыптыгы бар адамдардын оорулуу, туруктуу камкордукка жана жардамга муктаж, аяш керек, ар дайым бир нерсе жетишпейт, дени сак балалуу боло албайт жана үй-бүлө курбашы керек деген түшүнүктөр майыптыгы бар адамдын толук жана көз карандысыз жашоосуна негизги тоскоолдук болуп калат.

Майыптыгы бар адамдар калктын калган бөлүгүнө карата тең эместиги гана эмес, ошондой эле майыптыгы бар адамдардын тобунун ичинде теңсиздик бар. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын тобунда бирдей эмес абал жынысы, жашы, жашаган жеринин түрү, жашаган аймагы, майыптык тобу сыяктуу факторлордон көз каранды. Мисалы, майып аялдар көп учурда бир нече стереотиптердин (майыптыгы, жынысы, репродуктивдүү ден соолугу, жашы, жашаган жери ж.б. негизинде) таасирине кабылышат, бул алардын бир нече стигматизацияланышына алып келет. Иш жүзүндө аралаш стереотиптер көп кездешет, мында бир стереотип экинчисинин кошумча мүнөздөмөлөрү менен күчөтүлөт. Ошентип, майыптыгы бар аял майыптыгы боюнча гана эмес, гендердик фактору боюнча да кош стигматизацияга дуушар болот.

Аларды жок кылуу кыйла оор, анткени бул жерде бир нече стигма тууралуу сөз болууда. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга карата стереотиптик ойлор акыркы 100-200 жылдын ичинде гана бул социалдык топторго болгон мамиле техникалык жана илимий прогресстин, коомдогу маданияттын жогорулашынын аркасында кескин өзгөрдү жана мыйзамдардагы өзгөртүүлөр менен камсыз болду.

Стереотипке жана стереотиптештирүү каршы күрөшүү боюнча мамлекеттердин милдеттенмелери.

Стереотиптер жана стереотиптештирүү боюнча так милдеттенмелер адам укуктары жаатындагы эки эл аралык келишимде белгиленген: АДЖК жана МУК. Катышуучу-мамлекеттер эркектердин жана аялдардын жүрүм-турумунун социалдык жана маданий моделдерин өзгөртүү максатында, жыныстардын биринин төмөн же жогору экендиги же эркектер менен аялдардын, майыптыгы бар жана майыптыгы жок адамдардын ролунун стереотипинин идеясына негизделген бейкалыс пикирлерди жоюуга жана үрп-адаттарды жана башка бардык практиканы жоюуга жетишүү максатында бардык тиешелүү чараларды көрүшөт. Катышуучу-мамлекеттер негиз болуучу социалдык жана маданий тоскоолдуктарды, анын ичинде гендер жана майыптык боюнча стереотиптерди аныктоого жана четтетүүгө милдеттүү, алар жалпысынан аялдардын жана атап айтканда майыптыгы бар аялдардын мындай укуктардын сакталышын камсыз кылууга жана алардын укуктук коргоонун натыйжалуу каражаттарына жетүүсүнө тоскоолдук кылуучу талаптарды аткарууга милдеттендирилет.

АДЖК ошондой эле катышуучу мамлекеттердин "зыяндуу гендердик стереотиптерди" кайра карап чыгуу же жокко чыгаруу жана "жаңылыш гендердик стереотиптерди" жоюу милдетин жүктөйт.

Зыяндуу гендердик стереотиптер	Жаңылыш гендердик стереотиптик ишенимдер
Аялдар менен эркектердин сапаттарына же мүнөздөмөлөрүнө же алар аткарышы күтүлгөн ролдорго карата жалпы пикирлер же бейкалыс көз караштар, алар башка нерселер менен катар жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүгө, кесиптик өсүүгө, жашоону тандоого жана жашоо пландарына тоскоол болот. Зыяндуу стереотиптер тигил же бул	Аялдарга же эркектерге алардын адам укуктарынын жана негизги эркиндиктеринин бузулушуна алып келген аялдардын же эркектердин социалдык тобуна киргендигине байланыштуу өзгөчө сапаттарды, мүнөздөмөлөрдү же ролдорду берүү практикасы.

жыныстын мүчөсүн кемсинтүүчү же терс мүнөздөшү мүмкүн (мисалы, “аялдын логикасы”) же оң көрүнгөн мүнөздөмө формасын алат (мисалы, “аялдар балдарды жакшы көрөт”).	Зыян мындай адамдын укуктарын жана эркиндиктерин таануу, ишке ашыруу же ишке ашыруу боюнча терс таасирин алып келет жана адам жөнүндө стереотиптүү ишенимдерди пайдалануу менен шартталган.
--	--

Сот тутумундагы сот адилеттигине жетүүгө тоскоолдук кылган стереотиптер жана стереотиптештирүү. Зыяндуу же туура эмес стереотиптик ишенимдердин негизинде аялдарга карата басмырлоо аялдардын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнө терс таасирин тийгизет. Укуктук тутумдун максаты-акыйкаттыкты жана адам укуктарын коргоо, бирок бул система коомдон өзүнүн негизги баалуулуктарын, анын ичинде гендердик стереотиптерди жана башка басмырлоочу көз караштарды ала алат. Сот системасында гендердик жана майыптуулук боюнча стереотиптер жөнүндө сөз болуп жатат, эгерде соттор жана прокурорлор:

- жеке адамга белгилүү бир сапаттарды, мүнөздөмөлөрдү же ролдорду мындай адамдын белгилүү бир социалдык топко таандыктыгына гана негиздейт (мисалы, аялдарга карата, майыптыктын болушуна карата);
- зыяндуу стереотиптерге баш ийишет, анткени алар стереотипке каршы эч кандай чара көрүшпөйт;
- стереотиптерге мыйзамдарга жана фактыларга карабастан, алардын чечимдерине таасир этүүгө мүмкүнчүлүк беришет.

Сот тутумундагы стереотиптештирүү бир катар укуктарды бузат: басмырлоого жана тендикке жол бербөө укугу, натыйжалуу чара көрүү укугу, адилеттүү сот процесси жана мыйзам алдындагы тендик, б.а. стереотиптер иштин көптөгөн аспектилерине таасир этиши мүмкүн. Акыр-аягы, стереотиптөө сот адилеттигинин өзөгүн – анын калыстыгын жана бүтүндүгүн – бузуп, сот адилеттигинин туура эмес болушуна жана соттук териштирүүлөр учурунда кайрадан жабыр тартууга алып келет. Стереотиптештирүү судьялардын жана прокурорлордун чечимдеринин калыстыгына шек келтирет, судьялардын жана прокурорлордун күбөнүн көрсөтмөлөрүнүн аныктыгы жана күбөнүн юридикалык жак экендиги жөнүндө пикирине таасир этиши мүмкүн. Стереотиптер прокурорлордун ишенимдерине жана гендердик зомбулукту түшүнүүсүнө, ошондой эле алардын адам укуктарынын бузулгандыгын аныктоо жөндөмүнө таасир этет. Бул сексуалдык зордук-зомбулук учурларында айкын көрүнүп турат, анткени стереотиптештирүү жазык укугунун бул чөйрөсүндө теорияда да, практикада да кеңири жайылган.

"Кылмыш-процессуалдык жана далилдөө ченемдериндеги зордуктоо учурларындагы стереотиптердин мисалдары физикалык зомбулукту далилдөөдө макулдук болбогонун көрсөтүү зарыл болгон учурларда табылышы мүмкүн; аялдар көп учурда калп айтышат, ошондуктан алардын көрсөтмөлөрү тастыкталганда гана кабыл алынышы мүмкүн; аялдар унчукпай жүргөндүктөн күч колдонуу, коркутуу же мажбурлоо болгон күндө да жыныстык катнашка макулдук берген деп эсептесе болот."; мурунку сексуалдык тажрыйба аялдардын жыныстык катнашка даярдыгын же жыныстык катнашка автоматтык түрдө макулдугун камтыйт; аялдар кечинде көчөдө же ээн жерлерде болуу же белгилүү бир кийим кийүү менен сексуалдык зомбулукка жооптуу же провокация кылышат; секс индустриясынын кызматкерин зордуктоо мүмкүн эмес; зордукталган аялдар девальвацияланган же кордолгон жана жабырлануучу эмес, күнөөлүү".

Прокурор анын стереотиптеринин таасири астында аныкталган жаза чарасын сураганда жана судья гендердик зомбулук иши боюнча өзүнүн стереотиптик идеяларынын негизинде өкүм чыгарганда, болгон окуя үчүн күнөө жабырлануучуга жүктөлүшү мүмкүн

жана кылмышкер юридикалык жоопкерчиликке тартылбайт. Акырында, сот тутумундагы гендердик стереотиптик мыйзамдуу укуктарды жүзөгө ашырууга жана укуктук каражаттарды колдонууга жол бербейт. Үй-бүлөлүк укук процесстерине үй-бүлөлүк мамилелер жана үй-бүлөдөгү гендердик ролдорду бөлүштүрүү, айрыкча ата-энелик милдетти аткарууга байланыштуу кеңири жайылган бейкалыс пикирлер таасир этет. Ошентип, сексуалдык активдүү аялдар жаман эне деп эсептелет.

Ошону менен стереотиптер өздөрүн жана балдарын зомбулук көрсөткөн өнөктөшүнөн коргоо үчүн өз балдарына камкордук көрүүгө же алардын көзөмөлү астында балдарга барууга умтулган аялдардын мыйзам тарабынан кепилденген укуктарынын бузулушуна алып келет.

1.4. Аялдарга карата зомбулуктун түшүнүгү, формалары жана цикли жана үй-бүлөлүк зомбулук: жалпы жана жеке

Аялдарга карата зордук — зомбулук-бул дүйнөдөгү адам укуктарынын эң кеңири таралган укук бузулушунун бири, ага аялдар жана кыздар дуушар болушат анын катарында майыптыгы менен дагы. Мамлекеттердин укуктук системаларында зомбулукка каршы күрөшүү боюнча ар кандай чаралар көрүлүп жатканына карабастан, эксперттер бул өлкөлөрдүн баарында зордук-зомбулук кеңири жайылган жана дал ушул чөйрөдө аялдардын өз укуктарын коргоосу өтө татаал деген пикирде.

Жалпы маалымат. Сиз “аялдарга карата зордук-зомбулук”, “гендердик зомбулук” сыяктуу терминдерге туш болдуңуз. Бул терминдер көбүнчө бир эле түшүнүккө карата колдонулса да, айрыкча эл аралык конвенцияларда, иш жүзүндө синоним эмес.

Гендердик зомбулук (ГЗ) — кеңири түшүнүк, "кандайдыр бир таасир менен (мисалы, зомбулук, коркутуу, мажбурлоо, манипуляция, алдоо, маданий нормалар, курал-жарак же экономикалык жагдайлар) жеке адамга карата жасалган физикалык, психологиялык же социалдык зомбулук (анын ичинде сексуалдык зомбулук) аракеттерин жасоо же коркутуу "дегенди билдирет. гендердик ролдорду кандай ойногонуна жана социалдык же маданий күтүүлөргө жараша адамга карата жасалган". Гендердик зомбулуктун көпчүлүк түрлөрүнүн курмандыктары аялдар жана кыздар, бирок эркектер жана балдар да гендердик зомбулуктун курмандыгы болушу мүмкүн. Мындан тышкары, аялдарга багытталган зомбулуктун бардык түрлөрү гендердик зомбулукка кирбейт.

Аялдарга карата зордук-зомбулук — бул гендердик зомбулуктун бир түрү жана анын эң кеңири тараган түрү болуп саналат. Аялдарга карата зомбулук адам укуктарын бузуу жана аялдарды басмырлоонун бир түрү катары аныкталат жана "аялдарга физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зыян келтирген же азап чегиши мүмкүн болгон сексуалдык белгинин негизинде жасалган ар кандай зомбулук актысы, ошондой эле мындай актыларды жасоо коркунучу, мажбурлоо же өзүм билемдик менен эркинен ажыратуу, коомдук же жеке жашоодо болсун".¹⁷

Аялдарга карата зомбулук концепциясы бир катар маанилүү эл аралык документтерде такталган. Гендердик зомбулук жана аялдарга карата зомбулук түшүнүктөрү биринчи жолу аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация (1993) жана АДЖКга карата 12 (ага ылайык катышуучу мамлекеттерге мезгилдүү баяндамаларына көрүлгөн чаралар жөнүндө маалыматты киргизүү сунушталган, 1989) жалпы сунуштамасы менен аныкталган.

Аялдарга карата зомбулукту жок кылуу жөнүндө Декларация юридикалык жактан милдеттүү документ болуп саналбайт, бирок зомбулуктун бул түрүнө ал жасалган контекстке негизделген маанилүү чечмелөөнү камтыйт: үй-бүлөдө же жеке жашоодо; бүтүндөй коомдо же коомдук турмушта; мамлекет тарабынан (мисалы, эркиндигинен ажыратуу жайларында). Декларацияда аялдарга карата зомбулук аныктамасы түздөн-түз зомбулук аракеттери менен чектелбестен, Декларацияда аялдарга карата зомбулук

¹⁷ БУУнун Башкы Ассамблеясы, 1993-ж. Аялдарга карата зомбулукту жоюу боюнча Декларация, 1-берене.

социалдык көйгөй катары сүрөттөлөт: “аялдардын үстөмдүгүнө жана дискриминацияга алып келген эркектер менен аялдардын ортосундагы тарыхый теңсиз бийлик мамилелеринин көрүнүшү. аялдарды эркектер менен, ошондой эле аялдардын жалпы алга илгерилешине тоскоол болот». Кийинчерээк №19 Башкы сунушта аялдарга карата зомбулук басмырлоонун бир түрү болуп саналаарын жана ал жоболор зомбулукка ачык-айкын шилтеме кылганына карабастан, АДЖК жоболорунун бузулушуна алып келиши мүмкүн экенин түшүндүрдү. №19 жалпы сунуштамада аялдарга карата зомбулук аялдарды эркектерге баш ийдирүүчү абалга койгон «салттуу мамиле» менен байланыштырылат. Тактап айтканда, мындай гендердик стереотиптер зомбулуктун айрым түрлөрүнүн, мисалы, үй-бүлөлүк зомбулуктун уланышына алып келет. 2017-жылдын июль айында Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитет аялдарга карата зомбулук боюнча №35 Башкы рекомендацияны да чыгарган, анда аялдарга карата гендердик зомбулук боюнча мурунку №19 Башкы сунушту түшүндүргөн.

Аялдарга карата зомбулукту аныктаган биринчи юридикалык жактан милдеттүү европалык документ аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (мындан ары Стамбул конвенциясы) болгон.¹⁸ Стамбул конвенциясында берилген аныктама АДЖК жана тиешелүү документтерде бекитилген принциптерге негизделген.

Ага карата Түшүндүрмө отчетто¹⁹ "аялдарга карата зомбулук" – бул аялдарга карата физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зыянга же азапка алып келген же алып келиши мүмкүн болгон гендердик зомбулук аракеттери, анын ичинде мындай актыларды коркутуу, мажбурлоо же өзүм билемдик менен эркинен ажыратуу, коомдук же жеке жашоодо болобу.

«Аялдарга карата гендердик зомбулук» термини Стамбул конвенциясында колдонулат жана аял болгону үчүн гана багытталган же аялдарга пропорционалдуу эмес таасир тийгизген зомбулукту билдирет. Ал зомбулуктун башка түрлөрүнөн «а» пунктчасында көрсөтүлгөн зомбулук аракеттеринин негизги мотиви так жабырлануучунун жынысы экендиги менен айырмаланат. Башка сөз менен айтканда, гендердик зомбулук аялга ар кандай зыян келтирүү менен байланышкан, жана бул жеке жана коомдук чөйрөдө аялдардын көз каранды абалына алып, аялдар менен эркектердин ортосундагы айырмачылыктарды кабыл алууга негизделген күчтөрдүн бирдей эмес катышынын себеби жана натыйжасы катары кызмат кылат.²⁰

Үйдөгү зомбулукка үй-бүлөдө, үйдө, мурунку же учурдагы жубайлардын же өнөктөштөрдүн ортосунда болгон бардык физикалык, сексуалдык, психологиялык зомбулук же экономикалык зомбулук кирет, кылмышкер жабырлануучу менен бир жерде жашаганына же жашабаганына карабастан.

АДЖК формаларынын кеңейтилген аныктамасы үй-бүлөдөгү зомбулук (физикалык, психологиялык жана сексуалдык), куугунтуктоо, аял өлтүрүү, адам сатуу, сексуалдык зомбулук, сексуалдык асылуу, мажбурлоо жана эрте никеге туруу, мажбурлап бойдон алдыруу жана стерилизация, ар-намыс деп аталган зыяндуу салттуу көрүнүштөрдү камтыйт. БУУнун бир нече конвенциялары жана Коопсуздук Кеңешинин резолюциялары аялдарга карата зордук-зомбулуктун конкреттүү түрлөрүн, мисалы, адам сатуу, зордуктоо жана сексуалдык зомбулукту карайт. Башка эл аралык укуктук документтер зомбулукка өзгөчө аялуу болгон, мисалы, майыптыгы бар аялдарды жана чыр-чатактардагы жана жаңжалдан кийинки кырдаалдагы аялдарды коргоону камсыз кылуу зарылчылыгын карайт.

¹⁸ Аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул конвенциясы), Стамбул, 11-май 2011-жыл (расмий эмес котормо). Шилтеме аркылуу: <https://rm.coe.int/16806b0687/>

¹⁹ Стамбул конвенциясына Түшүндүрмө баяндама (мындан ары - Түшүндүрмө баяндама), 279-пункт. // Орусча версиясы: <https://rm.coe.int/explanatory-ic-rus-web/16808e9a2a>.

²⁰ Ошол эле жерден караңыз .

Аялдарга карата зомбулук жана өзгөчө аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук жүрүм-турумга жана мамилелерге мажбурлоо жана контролдоо менен башталат, бул көпчүлүк учурларда физикалык зомбулукка алып келет. Катаал интимдик же мурунку интимдик мамилелерде кылмышкерлер жабырлануучуларды алардын каалоолорун аткарууга мажбурлоо үчүн зомбулукту колдонушат же коркутушат. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук психологиялык, физикалык, сексуалдык жана/же экономикалык зомбулуктун ар кандай актыларын камтышы мүмкүн. Стамбул конвенциясынын 33-39-беренелери зомбулуктун бөгөт коюуга тийиш болгон түрлөрүн аныктайт.²¹ Оор кылмыштар деп төмөнкүлөр эсептелет:

- *Физикалык зомбулук* – бул физикалык күчтү түздөн-түз жана мыйзамсыз колдонуунун натыйжасында денеге келтирилген зыян. Буга жабырлануучунун өлүмүнө алып келген зордук-зомбулук дагы кирет.

- *Психологиялык зомбулук* – бул мажбурлоо же коркутуу аркылуу башка адамдын психологиялык бүтүндүгүн олуттуу түрдө бузган ар кандай атайылап аткарылган жүрүм-турум.

- *Куугунтуктоо* – бул жабырлануучуну физикалык байланышта же болбосо түздөн-түз же кыйыр түрдө көзөмөлдөөнүн жана байкоонун ар кандай формасы. Бул, адатта, мамиле аяктагандан кийин болот, бирок аны улантуу учурунда да болушу мүмкүн. Ага онлайн же оффлайн режиминде коркутуу жана куугунтуктоо, адамды тынчылык кылуу, жабырлануучуну өз коопсуздугунан корккон тынчылык жана башкалар кириши мүмкүн.

- *Сексуалдык зомбулук*, анын ичинде зордуктоо, башка адамга карата анын ыктыярдуу макулдугусуз жасалган жана атайылап жасалган сексуалдык аракеттердин бардык түрлөрүн камтыйт. Ага дененин кайсы бир бөлүгүнүн же объектинин макулдугусуз жыныстык катнашка вагиналдык, аналдык же оозеки кирүү кирет; макулдугусуз сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттер; үчүнчү жактын макулдугусуз сексуалдык мүнөздөгү актыларды жасоого башка адамды үндөө. Жубайлардын ортосундагы каалабаган сексуалдык аракеттер да камтылган.

- *Мажбурланган нике*-бул мажбурлап никеге туруу максатында жабырлануучуга физикалык жана психологиялык таасир этүү. Адамды никеге турууга мажбурлоо максатында чет өлкөгө алдап алып чыгып кетүүсү Стамбул конвенциясына да кирет.

- *Аялдардын жыныстык мүчөсүн кесүү* терапиялык эмес себептерден улам аялдардын тышкы жыныс органдарынын бир бөлүгүн же бардыгын кесүү, тигүү же алып салууну аткарууну, жасоого жардам берүүнү же тукурууну, мажбурлоону же камсыз кылууну камтыйт.

- *Мажбурлап бойдон алдыруу жана мажбурлап стерилизациялоо* кош бойлуулукту токтотууну же аялдын же кыздын табигый жол менен тукум улоо мүмкүнчүлүгүн анын алдын-ала жана билип туруп макулдугусуз токтотууну билдирет.

- *Сексуалдык асылуу* деп жабырлануучу каалабаган сексуалдык мүнөздөгү оозеки, вербалдык эмес же физикалык жүрүм-турумду билдирет. Стамбул конвенциясынын 40-беренеси катышуучу мамлекеттерге жазык мыйзамдарын же башка санкцияларды (мисалы, эмгек мыйзамдары боюнча жазаларды) колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

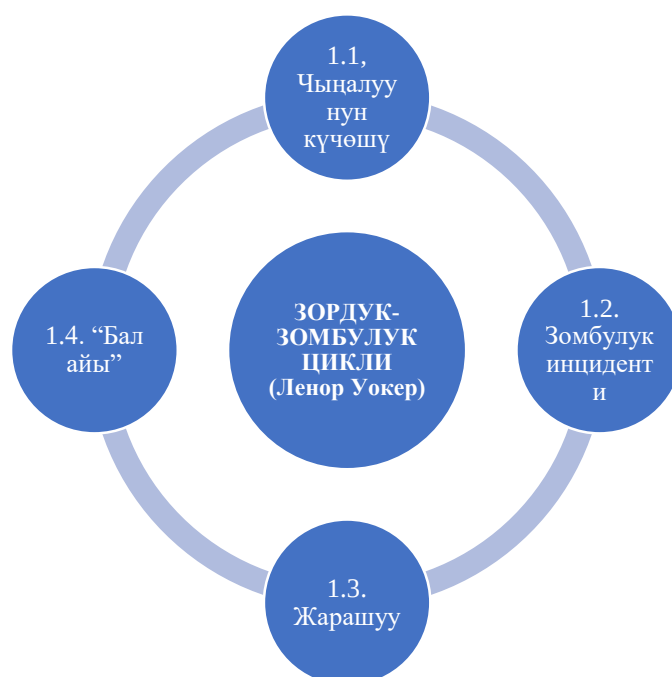
Зомбулуктун цикли. Зордук-зомбулуктун айлампасы (1-сүрөт) укук коргоо жана юстиция органдарынын кызматкерлерине жабырлануучуга жардам көрсөтүүдө үй-бүлөлүк зомбулуктун динамикасын түшүнүүгө жардам бере турган ыкма.

²¹ КР мыйзамдарына ылайык зомбулуктун кандай түрлөрү криминалдаштырылган, ушул окуу куралынын 3.3-бөлүмүн караңыз.

Зордук-зомбулуктун циклинин ар бир фазасынын узактыгы жана прогресси жабырлануучудан жабырлануучуга жараша өзгөрөт, мисалы:

- мамилелердин мүнөзү жана узактыгы;
- жабырлануучунун жана кылмышкердин социалдык-экономикалык абалы;
- жабырлануучу тарткан зомбулуктун түрү;
- жаңжалда балдар же башка адамдар барбы;
- маңзат же алкогольду кыянаттык менен пайдалануу барбы;
- жабырлануучуга көрсөтүлгөн жардам жана колдоо;
- жабырлануучунун обочолонуу даражасы.

1-сүрөт

Зордук-зомбулук цикли 1979-жылы Ленор Э. Уолкер тарабынан кордук мамилелердеги жүрүм-турум үлгүлөрүн түшүндүрүү үчүн иштелип чыккан.

❖*Үй-бүлөдө чыңалуунун күчөшү.* Мамилелердеги нааразычылык күчөп, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы баарлашуу бузулат.

❖*Зомбулук инциденти.* Оозеки, эмоционалдык же физикалык зомбулуктун чыгышы пайда болот. Ачуулануу, талаш-тартыш, айыптоо, коркутуп-үркүтүү менен коштолот.

❖*Жарашуу.* Зордук-зомбулук көрсөткөн адам кечирим сурайт, ырайымсыздыктын себебин түшүндүрөт, күнөөнү жабырлануучуга оодарат, кээде болгон окуяны четке кагат же жабырлануучуну окуяларды көбүртүп-жабыртып жатканлыгын ынандырат.

❖*Мамиледеги тынч мезгил* ("бал айы"). Зомбулук окуясы унутулат, зордукчул кечирилет. Бул фаза "бал айы" деп аталат, анткени бул этапта өнөктөштөрдүн ортосундагы мамиленин сапаты баштапкы деңгээлине кайтып келет.

"Бал айынан" кийин мамиле биринчи этапка кайтып келип, цикл кайталанат. Убакыттын өтүшү менен ар бир фаза кыскарып, зомбулук күчөп, көбүрөөк зыян келтирет. Жабырлануучу (лар) кырдаалды өз алдынча жөнгө сала албайт.

Кээ бир жубайлар үчүн бул салыштырмалуу бейпилдик мезгили бир нече айга созулушу мүмкүн, бирок деструктивдүү мамилелерде эркектин сүйүү жана өкүнүү сезими акыры өчүп, циклдин биринчи фазасы кайрадан башталат.

Ур-токмокко алуу жүрүм-турумунун циклдик мүнөзү эмне үчүн көбүнчө аялдар зомбулук көрсөткөндөрдү таштап кетпесин түшүндүрүүгө жардам берет. Үчүнчү этапта сабаган адамдын жакшы, сылык жүрүм-туруму бул аялдардын өнөктөшүн өзгөрүүгө болгон үмүтүн жогорулатат жана алардын мамилесин бекемдейт. Кээ бир аялдар ур-токмокко кабылууну кадыресе көрүнүш катары кабыл алышы мүмкүн, айрыкча, алар кордук көргөн үйдө чоңойгон болсо. Же алар өздөрүнүн жагдайынын чындыгын моюнга алгылары келбеши мүмкүн. Башка аялдар зомбулукту алдын ала же башкара албагандыктан ушунчалык үмүтсүз жана басынгандыктан, психологиялык жактан алсыз абалына түшүп, кырдаалды жакшыртуу же өзгөртүү үчүн эч кандай чара көрө албай калышат. Жабырлануучулардын арасында кылмышкерге каршылык көрсөтүү аракети пайдасыз деп эсептеген тенденция бар.

1-сүрөттө көрүнүп тургандай, зомбулуктун циклинин этаптары жана фазалары циклди аял өзү бузганга чейин же жабырлануучуга кандайдыр бир кийлигишүү же тышкы жардам жана колдоо аркылуу үзүлгөнгө чейин бири-бирин ээрчип турат. Кээ бир этаптар бири-бирин кайталашы мүмкүн, кээ бирлери күндөр, айлар же жылдар бою болушу мүмкүн. Зордук-зомбулук мамилеси циклден такыр өтпөй калышы мүмкүн. Зордук-зомбулукка кабылгандардын баары эле бирдей боло бербестигин эстен чыгарбоо керек. Кээ бирлери физикалык зомбулук стадиясын баштан өткөрбөй полицияга же сотко кайрылбашы мүмкүн. Бирок, экономикалык жана эмоционалдык зомбулук олуттуу жана ишке ашырууга мүмкүн эмес жана тергөөгө тийиш болгон кылмыш болуп эсептелет.

Жабырлануучулар физикалык же сексуалдык кол салуу болгондон кийин циклдин эң жогорку этабында адатта укук коргоо органдарына же социалдык кызматтарга кайрыларын түшүнүү маанилүү. Алар өздөрүн кооптуу сезгенде же коркунучта болгондо жардам сурап, дароо жардамга кайрылышат. Зордук-зомбулуктун циклинин жүрүшүндө зомбулук көрсөткөн өнөктөш жумшак, кечирим сураган жана токтоо жүрүм-турумунан физикалык, сексуалдык же психологиялык зомбулукка чейин жеткен чыңалуу мезгилине чейин өзгөрүшү мүмкүн. Кылмышкер өзүнүн кылган зомбулугунун жоопкерчилигин аялга жүктөп коет. Ал балдарды алып кетем, физикалык күч колдоном же кимдир бирөөгө айтса же бир нерсе кылса өлтүрөм деп коркутуусу мүмкүн. Жабыр тарткан адам аялуу абалда болуп турганда ал кылмышкерге катыйып келүүсү же милицияга жазган арызын кайтарып алуусу ыктымал. Бул этапта жабыр тарткан адам кылмышты жаап-жашыруусу же ага анча маани бербеши мүмкүн. Бул этапта тобокелдикти баалоо жана андан кийинки тобокелдиктерди башкаруу жана жабырлануучунун коопсуздугун пландаштыруу жабырлануучунун муктаждыктарын түшүнүү үчүн абдан маанилүү. Жабырлануучулар зомбулуктун реалдуу жана конкреттүү варианттарынын жана чечимдеринин негизинде тандоо жасай алышат. Эгерде бул параметрлер жок болсо жана колдоого алынса, тымызын айлананы бузуу өтө кыйын.

Бул психологиялык таасирлерден тышкары, тышкы социалдык жана экономикалык факторлор көбүнчө кээ бир аялдардын зомбулук бар болгон мамилелерин таштап кетүүсүн кыйындатат. Көз карандысыз каржылык ресурстары жок, күйөөсүн таштап кетүүнү каалаган аял көп учурда материалдык жана социалдык ресурстардын жетишсиздигинен улам аны таштап кете албай кыйналат. Иштеген аялдар эркектерге караганда азыраак акча таап, престижи төмөнүрөөк жумуштарда иштешет жана бала багуу үчүн жоопкерчиликтүү болушат. Ошентип, катуу кагылышууда, биринчи реакция качуу болушу мүмкүн, аялдар барар жери жок экенин бат эле түшүнүшөт. Мындан тышкары, балдарын калтырып үйдөн чыгып кетишине карата сын-пикир да аялдын кетип калуусуна тоскоол болгон себептердин бири болуп саналат. Мындан тышкары, ур-токмокко алынган аялдар мамилесин токтоткусу келгенде, достору, үй-бүлөсү же укук коргоо органдары менен байланышууга жана

ишенүүгө уят жана басынтуу, күйөөсүнүн кысымынан коркуу же аларга ишенбөө сезиминен улам даяр эмес болот.

Зордук-зомбулуктун циклин түшүнүү маанилүү, анткени үй-бүлөлүк зомбулук боюнча иштерге жооп берүүдөгү укук коргоо органдары үчүн эң чоң көйгөйлөрдүн бири жабырлануучунун арызын кайтарып алуу чечими болуп саналат. Зордук-зомбулуктун цикли жабырлануучулардын зомбулуктун курч фазасында полицияга кайрылуусуна алып келиши мүмкүн, муну тынч этапта гана токтотуу үчүн жана аялдардын кетишине тоскоол болгон көптөгөн психологиялык жана социалдык тоскоолдуктарды эске алуу менен.²²

Жабырлануучулардын зордук-зомбулук мамилелерден кетүүсүнө тоскоол болуучу социалдык жана экономикалык тоскоолдуктарга төмөнкүлөр кирет:

- ❖ Чектелген финансылык каражат;
- ❖ Чектелген социалдык колдоо;
- ❖ Социалдык сын-пикир;
- ❖ Балдарга кам көрүү;
- ❖ Барар жери жок;
- ❖ Өч алуудан коркуу;
- ❖ Үй-бүлөнүн уятка калышы;
- ❖ Укук коргоо органдарына болгон ишенимдин жоктугу.

Экинчисине келсек, жазык сот адилеттиги тутуму жашырынып жүргөн аялдар үчүн жана андан ары зордук-зомбулуктан коргоого жана алар жапа чеккен кылмыштардан коргоого мүмкүнчүлүк алууну көздөгөндөр үчүн кандайча тоскоолдук болуп калышы мүмкүн экендигин түшүнүү өтө маанилүү. Гендердик сезимталдыктын жоктугу, үй-бүлөдөгү зомбулуктун мүнөзүн түшүнбөгөндүк жана укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан жабырлануучуларга карата басмырлоочу мамиле курмандыктардын кайрадан жабыр тартылуусуна алып келиши мүмкүн. Бул кайталануу атайылап болушу мүмкүн эмес.

Экинчи жолку виктимизация милиция кызматкерлери, жазык сот адилеттигинин адистери, медициналык персонал, психологдор жана жабырлануучулардын адвокаттары менен өз ара аракеттенүү учурунда кылмыштан жапа чеккендерди кайрадан жабыр тартуусун билдирет.

Жазык сот адилеттиги процессинде жабырлануучуну кайра травмага алып келиши мүмкүн болгон жооп берүүдөн баштап, соттун чечимине чейин белгилүү бир пункттар бар. Алар:

- ❖ Баарлашуу жана бир нече баарлашуудан өтүү зарылдыгы;
- ❖ Соттук-медициналык экспертиза;
- ❖ Көрсөтмө берүү жана кайталап көрсөтмө берүү зарылдыгы;
- ❖ Сотто коргоонун жоктугу, айыпталуучу менен беттештирүү;
- ❖ Кийинкиге калтыруу жана улантуу;
- ❖ Сот стереотиптерине негизделген чечимдер.

Бийлик жана көзөмөл маселеси. Эркектердин өнөктөштөрүнө орой мамиле жасашынын себебин түшүндүрүүгө аракет кылган көптөгөн теориялар бар. Изилдөөлөр (анын ичинде) жана күнүмдүк практикалык тажрыйбалар менен колдоого алынган эң таанылганы — бул бийлик жана башкаруу. Бул кээ бир эркектер дагы деле күчтүү мисогинисттик түшүнүктөргө ээ жана өнөктөштөрүн өз алдынча чечим кабыл алып, өз жашоосу менен жашай алган көзкарандысыз жан деп эсептебейт деген божомолго негизделген. Бардык курактагы, социалдык-экономикалык абалдагы жана улуттагы бул эркектер өнөктөштөрү аларды таштап, башкалар менен достошуп же сынга жооп берип, өз тандоосун жасап, эркек жана аял ролдорунун алдын-ала белгиленген социалдык ченемдеринен ашып кетиши мүмкүн экендигин кабыл алышпайт. Зордук-зомбулук

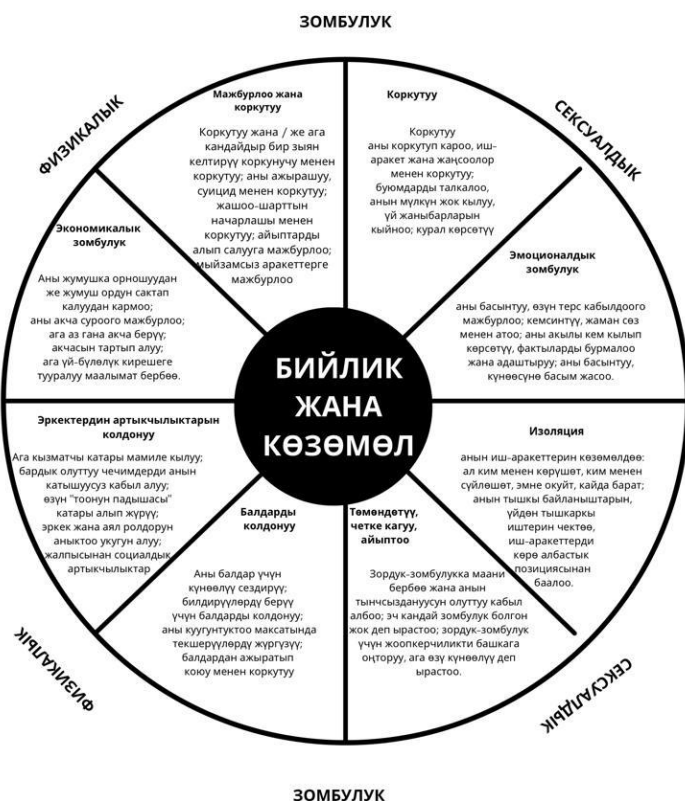
²² Цитатанын котормосун ушул бөлүмдүн автору берген. Караңыз: Bancroft, Lundy. Why does he do that: inside the minds of angry and controlling men. - New York: Putnam's Sons, 2002.

аялдарды "ролдорунда" кармоо жана сексизмдин ушул түрлөрүнө шайкеш келүү үчүн күчтүү курал катары колдонулат. Аялдар коркутуп-үркүтүүгө дуушар болгондо, алар коркушат, кырдаалдын курчушунан же өлүмдөн коркушат, бирок, адатта, бул жөнүндө ачык сүйлөшүүдөн уялышат. Алар ошондой эле зордук-зомбулукка анча маани бербей, аны акташат, анткени өнөктөшү зомбулук көрсөтүп жатканын моюнга алуу кыйын, анткени бул алардын өзүн-өзү сыйлоосуна да таасирин тийгизет. Бул теория 2-сүрөттө көрсөтүлгөн белгилүү "Күч жана башкаруу дөңгөлөгүндө" чагылдырылган. Дөңгөлөк кыянаттыктын ар кандай түрлөрүн жана алардын бири-бири менен өз ара аракеттенүүсүн жана бийлик менен башкаруунун кандай байланышы бар экенин түшүндүрөт. Бул модель өнөктөштөр ортосундагы зомбулуктун динамикасын түшүндүрүүгө жардам берет.

*Башкаруу дөңгөлөгү*²³ - бул зордукчулдун өнөктөшүнүн үстүнөн көзөмөл орнотуу жана колдоо үчүн колдонгон кыянаттык жана зордук-зомбулуктун жалпы үлгүсүн түшүнүү үчүн өзгөчө пайдалуу курал. Көп учурда бир же бир нече зордук-зомбулук окуялары зомбулуктун башка көптөгөн түрлөрү менен коштолот. Аларды аныктоо кыйыныраак, бирок мамилелерде коркутуп-үркүтүүнүн жана көзөмөлдөөнүн үлгүсүн бекем орнотот. Эреже катары, зомбулуктун негизи Күч жана Башкаруу болуп саналат.

2-сүрөт.

²³ Үй-бүлөдөгү зомбулукка каршы күрөшүү программасы. Дулут, Миннесота. Шилтеме аркылуу: <https://www.theduluthmodel.org>

Ошентип, зордук-зомбулук өзүнүн табияты боюнча ар кандай жолдор жана ыкмалар менен бир адамдын экинчи бир адамдын үстүнөн бийлик жүргүзүүсүнө жана башкаруусуна негизделет жана циклдик процесс менен мүнөздөлөт. Ушуга байланыштуу, заманбап изилдөөчүлөр зордук-зомбулук тажрыйбасы жабырлануучунун дүйнөнү кабылдоосуна, анын мотивациялык, эмоционалдык, когнитивдик чөйрөсүнө жана жүрүм-турумуна таасир этүүчү травмалык кризис катары каралышы мүмкүн деп айтышат. Зордук-зомбулукту жабырлануучуну гана эмес, көбүнчө үй-бүлөнүн жана коомчулуктун бардык башка мүчөлөрүн жалмап, кыйратуучу күчкө ээ болгон эпидемияга салыштырууга болот. Зордук-зомбулук адам укуктарына шек келтирген басмырлоонун айкын формасы болуп саналат жана жабырлануучунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн, жабырлануучулукту, экинчи травматизацияны, эреже катары жабырлануучу турган көптөгөн тоскоолдуктарды жана чектөөлөрдү эске алган сот адилеттигинин механизмдери менен натыйжалуу жооп берүүгө муктаж.

1.5. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү боюнча негизги эл аралык актылардын стандарттары

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген жана зордук-зомбулуктан жапа чеккен аялдар медициналык кызматтарга, психологиялык жана башка колдоолорго, баштапкы медициналык-санитардык жардамга өз убагында жетүүнү, зомбулуктун андан аркы актыларынан коргоону жана алардын узак мөөнөттүү муктаждыктарын чечүүнү талап кылат. Бул жагынан алганда, өзгөчө ролду жабырлануучунун *муктаждыктары жана*

көйгөйлөрү абдан маанилүү боло турган ыкмасы ойнойт. Зордук-зомбулуктун курмандыктары каалаган кызмат көрсөтүүчүгө кайрылса да, жалпы кызмат көрсөтүүлөр (мисалы, юридикалык жардам көрсөтүү борборлору, ооруканалар, турак-жай кызматтары) бир гана жетишсиз. Алар «гендердик зомбулуктун курмандыктарынын көптөгөн муктаждыктарын атайын кызматтар үчүн иштелип чыккандай комплекстүү түрдө чечет деп күтүүгө болбойт».²⁴

Үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктары жана алардын балдары же башка үй-бүлө мүчөлөрү үчүн адистештирилген кызматтарга маалымат берүүчү жана жарандарды тийиштүү органдарга, өзгөчө кырдаалдар кызматтарына жана убактылуу баш калкалоочу жайларга жөнөтүүчү ишеним телефондору кирет. Аялдарга карата зордук-зомбулуктун мүнөзүнө жана аны башынан өткөргөндөрдүн жашоосуна олуттуу таасирине байланыштуу, бул аялдар муктаж болгон жардам ар кандай формада болушу мүмкүн. Демек, тийиштүү кызматтар саламаттыкты сактоо кызматтарын (анын ичинде сексуалдык жана репродуктивдүү ден соолук кызматтарын), психологиялык жана юридикалык консультацияларды, финансылык жардамды, жеткиликтүү турак-жайды, балдарды багуу, билим берүү, окутуу жана ишке орноштуруу боюнча жардамды камтышы керек.

Зордук-зомбулуктан жапа чеккен бардык адамдарга керектүү адистештирилген кызматтардын толук спектрин алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн көп секторлуу жардам механизмин түзүү жана ишке ашыруу зарыл. Мындан тышкары, жапа чеккендерди колдоо көрсөтүүгө катышкан бир нече агенттиктердин ортосундагы байланышты жеңилдетүү үчүн система керек.

Зордук-зомбулуктан жапа чеккен аялдарга колдоо көрсөтүүнүн көптөгөн моделдери бар жана мамлекет мындай колдоону координациялоодо жана каржылоодо маанилүү роль ойнойт. Аялдар жана майыптар үчүн мамлекеттик органдардын жана бейөкмөт уюмдардын ортосундагы өз ара аракеттенүү өзгөчө маанилүү, анткени аялдар, өзгөчө майыптар, мамлекеттик кызматтар аларга жеткиликтүү болгон учурда да бейөкмөт уюмдарга кайрылууну артык көрүшөт. Коргоо жана колдоо мамлекеттик органдар же бейөкмөт уюмдар тарабынан көрсөтүлбөү, баары бирдей принциптерди жана сапат стандарттарын карманууга тийиш.

Жабырлануучуга багытталган мамиле боорукер, сезимтал жана сотсуз кызмат көрсөтүүнү камсыз кылуу үчүн жабырлануучунун муктаждыктарына жана тынчсызданууларына системалуу түрдө көңүл буруу катары аныкталат. Бардык маселелерде жана процедураларда жабырлануучунун каалоосу, коопсуздугу жана жыргалчылыгы биринчи орунда турат.

Жабырлануучуга багытталган ыкма жабырлануучулардын жактоочуларын жана кызмат көрсөтүүчүлөрдү колдоо жана жабырлануучулардын процесстин катышуучу катары ыйгарым укуктарын кеңейтүү аркылуу жазык сот адилеттигинин процессине байланыштуу кайра травманы башынан өткөрүүнү азайтууга багытталган.

Бул учурда, укук коргоо органдары менен өнөктөштүк ар тараптуу жана жабырлануучуга багытталган реакцияны камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү.

Кылмыш-жаза сот адилеттиги тутумунун үй-бүлөлүк зомбулук учурларына жооп кайтаруудагы, жабырлануучуларды коргоодогу жана процесстин бардык жүрүшүндө алардын укуктарынын сакталышын камсыздоодогу тарыхый натыйжасыздыгын эске алуу менен, жабырлануучулардын укуктарын камсыз кылуу Стамбул конвенциясынын маанилүү өзгөчөлүгү болуп саналат. Ал, башка нерселер менен катар, жабырлануучулардын төмөнкү укуктарын камсыздайт:

❖ Алар түшүнгөн тилде жеткиликтүү юридикалык жана башка кызматтар жөнүндө адекваттуу жана өз убагындагы маалымат (19-б.);

²⁴ Mann L., Sargsyan L. Preventing and combating violence against women and domestic violence in Armenia: training course. Erevan, 2018. Шилтеме аркылуу жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/eur-justice-eng/168093c14a>

❖ Укуктук жана психологиялык консультация, каржылык жардам, турак жай, билим берүү жана кесипке окутуу сыяктуу калыбына келтирүүчү кызматтарга жетүү (20-б.);

❖ Жеткиликтүү жарандык коргоо каражаттары, анын ичинде компенсация (29, 30-б.);

❖ Негизсиз создуктурбастан тергөө жана териштирүү (49, 50-б.);

❖ Жабырлануучуларды жана алардын үй-бүлөлөрүн коркутуудан, өч алуудан, кылмышкер менен байланышпоо (мүмкүн болсо), коргоо чаралары, аны угуу укугу, процесстин жүрүшү жөнүндө маалымат, котормочулардын болушу (56-б.).

Бул кызматтарды көрсөтүү жабырлануучунун дооматтарды коюуга же көрсөтмө берүүгө даярдыгынан көз каранды эмес жана кызматтар аялуу адамдардын, анын ичинде жабырлануучу балдардын муктаждыктарын канааттандыра алышы керек. Кызматтар жабырлануучулар үчүн географиялык жактан жеткиликтүү болушу керек.

Жабырлануучунун маалымат алуу укугуна келсек, маалыматка кошумча укуктар тергөө жана соттук териштирүү стадияларында пайда болот. Төмөнкүлөр жөнүндө маалымат алуу укугу кирет:

- ❖ алардын укуктары, анын ичинде эл аралык даттануу механизмдери;
- ❖ алардын арызынын абалы;
- ❖ тергөөнүн же өндүрүштүн жүрүшү;
- ❖ процесстеги алардын ролу;
- ❖ иштин жыйынтыгы.

Жабырлануучуларга бардык баскычтарда берилүүгө тийиш болгон маалымат оозеки түрдө гана эмес, жазуу жүзүндө да болушу керек.

Адам укуктарына негизделген мамиле жабырлануучулардын адам укуктары жазык сот процессинин бүткүл процессинде корголушун жана жабырлануучу колдоо кызматтарынын толук спектрин алуу мүмкүнчүлүгүн талап кылат. Бул ар дайым жабырлануучунун коопсуздугун, купуялуулугун жана анонимдүүлүгүн камсыз кылууну талап кылат. Үй-бүлөдөгү зомбулук жана өкмөттүн натыйжасыз реакциясы көбүнчө жабырлануучулардын төмөнкү укуктарынын бузулушуна алып келет: жашоо укугу;

- ❖ кыйноодон же ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиледен эркин болуу укугу;
- ❖ эркиндикке жана жеке коопсуздукка укук;
- ❖ мыйзам алдында бирдей корголуу укугу;
- ❖ дискриминацияга тыюу салуу;
- ❖ жеке жана үй-бүлөлүк жашоого укук;
- ❖ адилеттүү соттук териштирүү укугу;
- ❖ физикалык жана психикалык ден соолуктун жетүүгө мүмкүн болгон эң жогорку стандартына укук.

1.4.1. Стамбул конвенциясында баяндалган стандарттар

Стамбул конвенциясы эл аралык жана аймактык деңгээлдеги инструменттердин жана стандарттардын узун линиясындагы эң чоң жетишкендик болуп саналат жана бул чөйрөдөгү иш-аракеттердин эң кыска жана деталдуу жол картасын берет. КР Европа кеңешинин мүчөсү болбосо да Стамбул конвенциясына жана ага карата түшүндүрмө докладга, ошондой эле Адам укуктары боюнча Европа соту (АУЕС) практикасына кайрылуу маанилүү деп эсептейбиз, анткени алар үй-бүлөлүк-тиричилик зомбулукка жол бербөө жана бөгөт коюу жөнүндө маселелер боюнча пайдалуу жана толук маалымат

документтери болуп кызмат кылышы мүмкүн. Стамбул конвенциясына Европа Кеңешине мүчө болбогон башка мамлекеттер да кошула ала тургандыгын белгилей кетүү маанилүү, ошондуктан КР бул документти ратификациялоо мүмкүнчүлүгүн кароосу зарыл.

Стамбул конвенциясы – бул ар тараптуу жана татаал келишим. Бул адам укуктары боюнча келишим жана кылмыш-укуктук келишим, бирок ал гендердик теңчиликти илгерилетүү үчүн да курал болуп саналат. Стамбул конвенциясы «Аялдарга карата зомбулукка жана үй-бүлөлүк зомбулукка эффективдүү жооп кайтаруу үчүн мамлекеттик органдар кандай минималдуу стандарттарды жана чараларды аткарышы керек?» деген негизги суроого жооп берет.

Стамбул конвенциясынын жаңычылдыгы эмнеде?

1) Бул адам укуктарын бузуу жана аялдарга карата басмырлоонун бир түрү катары аялдарга карата зомбулуктун юридикалык жактан милдеттүү аныктамасын берген биринчи келишим (3-берене).

2) Бул аялдарга карата зордук-зомбулук чөйрөсүндө тийиштүү экспертизанын стандартын бириктирген биринчи келишим.

3) Ал мамлекеттерден аялдарга карата зомбулуктун ар кандай түрлөрүн, анын ичинде физикалык, сексуалдык жана психологиялык зомбулук, куугунтуктоо, сексуалдык асылуу, аялдардын жыныстык мүчөсүн кесүү, мажбурлап никеге туруу, мажбурлап бойдон алдыруу жана мажбурлап стерилизациялоону криминалдаштырууну талап кылат.

Стамбул конвенциясы гендердик зомбулук курмандыктарынын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылууга багытталган көптөгөн жоболорду камтыйт. Тактап айтканда, Стамбул конвенциясы катышуучу мамлекеттерди төмөнкүлөргө милдеттендирет:

- зомбулук курмандыктарынын укуктарын эч кандай басмырлоосуз коргоо боюнча чараларды көрүүнү камсыз кылуу (4-берене);

- зордук-зомбулук аракеттерине карата эскертүү, иликтөө, жазалоо жана компенсацияларды кароо үчүн тийиштүү көңүл бурууну камсыз кылуу (5-берене);

- аялдардын жана эркектердин ролу жөнүндө стереотиптүү түшүнүктөрдү жоюу максатында жүрүм-турумдун социалдык жана маданий моделдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча чараларды көрүү (12-берене);

- зомбулуктун курмандыктары менен иш алып барган адистерди алардын муктаждыктары жана укуктары боюнча, ошондой эле аялдар менен эркектердин тең укуктуулугун камсыз кылуу боюнча зарыл болгон даярдыктарды өткөрүү (15-берене);

- жетишээрлик юридикалык маалымат тартуулоо (19-берене);

- зомбулук фактылар жөнүндө билдирүүлөрдү кубаттоо (27-берене);

- жабырлануучуларды жарандык-укуктук коргоонун тиешелүү каражаттары менен камсыз кылуу (29-статья) жана компенсация талап кылуу укугу (30-берене);

- аялдарга карата зордук-зомбулуктун кеңири түрлөрүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу үчүн чараларды көрүү (33–40-б.);

- тергөөлөрдү жана соттук териштирүүнү негизсиз кечиктирбестен (49-б.) жана жабырлануучу өз арызын же даттануусун кайтарып алган учурда да прокурорлор жазык ишин козгоп, уланта алышы үчүн чараларды көрүүгө (55-б.);

- жабырлануучунун сексуалдык тарыхына жана жүрүм-турумуна тиешелүү далилдерди керектүү жана зарыл болгон учурда гана жол берилиши үчүн чараларды көрүүгө (54-берене);

- талаш-тартыштарды чечүүнүн милдеттүү альтернативдүү процесстерине, анын ичинде медиация жана макулдашууга тыюу салуу боюнча чараларды көрүү (48-берене);

– тергөөнүн жана соттун бардык баскычтарында жабырлануучулардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо боюнча чараларды көрүүгө (56-берене);

– Жабырлануучулардын юридикалык жардам жана акысыз юридикалык жардам алуу укугун камсыз кылуу (57-берене).

Стамбул конвенциясынын негизги принциптери:

✓ *Тиешелүү текшерүү стандарты.* Бул стандарт укук коргоо органдарынын кызматкерлеринен, прокурорлордон жана соттордон зордук-зомбулук актыларын кылдаттык менен алдын алууну жана иликтөөнү, улуттук мыйзамдарга ылайык зомбулукту жазалоону жана жабырлануучуларды калыбына келтирүүнү талап кылат (5-берене).

✓ *Гендердик теңчилик.* Конвенция де-юре жана де-факто аялдардын коомдогу абалын жакшыртууга багытталган бир катар жоболорду камтыйт. Аялдардын төмөндүгүнө же аялдардын жана эркектердин стереотиптик ролуна негизделген бейкалыс көз караштар, каада-салттар, үрп-адаттар жана башка практикалар инсандардын гендердик мамилелерге, ошондой эле мамлекеттик институттар, анын ичинде полиция жана сот органдары тарабынан аялдарга жасаган мамилесине таасир этет. Буга байланыштуу Стамбул конвенциясы жеке адамдардын деңгээлинде гана эмес, институттар деңгээлинде да мамилени өзгөртүүгө жана стереотиптерди жок кылууга багытталган.

✓ *Адам укуктары, муктаждыктары жана жабырлануучунун коопсуздугу биринчи орунда.* Стамбул конвенциясында жабырлануучулар эң эффективдүү колдоону алыш үчүн алардын укуктары, муктаждыктары жана коопсуздугу бардык кийлигишүүлөрдө биринчи орунга коюлушу керек экени ачык айтылат. Жабырлануучулардын муктаждыктарын канааттандырууну камсыз кылуу белгилүү бир жагдайлардан улам аялуу абалга келген аялдардын муктаждыктарын эске алууну да камтыйт (12-берененин 3-пункту жана 18-статьянын 3-пункту). Аялуу топторго кош бойлуу аялдар жана жаш балдары бар аялдар, майыптыгы бар, анын ичинде психикалык же когнитивдик бузулуулары бар аялдар, айыл жеринде же алыскы аймактарда жашаган, наркомандар, секс-кызматкерлер, цыгандар, мигранттар, анын ичинде мыйзамсыз мигранттар жана качкындар, лесбиянкалар, бисексуалдар жана транс аялдар кирет. Стамбул конвенциясы ошондой эле мамлекеттерден жабырлануучулардын укуктарын коргоону жана алардын таламдарын, анын ичинде алардын күбө катары өзгөчө муктаждыктарын тергөө жана сот процессинде эске алууну талап кылат (56-берене). Стамбул конвенциясынын милдеттенмелерин аткаруу үчүн мамлекеттер Сот адилеттигинин бардык тоскоолдуктарын жоюу боюнча атайын чараларды көрүшү керек, мисалы, жабырлануучуларга алардын укуктары жана укуктук жол-жоболору жөнүндө маалымат берүү, колдоо кызматтарын көрсөтүү жана сот процесстеринде жабырлануучулардын коопсуздугун жогорулатуучу жаңы жол-жоболорду жана мамилелерди кабыл алуу.

✓ *Үй-бүлөдөгү зомбулук аялдарга пропорционалдуу эмес таасир этет.* Стамбул конвенциясы катышуучу мамлекеттерден үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүүдө гендердик көз карашты колдонууну талап кылат, бул жерде үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктарынын басымдуу бөлүгү аялдар жана кыздар. Бул эркектер үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка кабылбайт же алар колдоого муктаж эмес дегенди билдирбейт. Чынында Стамбул конвенциясынын жоболору гендердик бейтарап тилде иштелип чыккан, бул анын кайсы болбосун жобосу Конвенцияда камтылган зордук-зомбулуктун бардык түрлөрүнө дуушар болгон эркектерди жана балдарды колдоо жана коргоо үчүн ишке ашырылышы мүмкүн экенин билдирет. аялдардын

жыныстык органдарын кесүү жана мажбурлап бойдон алдырууларды кошпогондо (2-берененин 2-пункту).

✓ *Аялдарга карата зомбулуктун* (анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулуктун) курмандыгы жана күбөлөрү катары балдардын муктаждыктарын чечүү. Кээ бир учурларда зомбулук аялдарга да, балдарга да багытталган. Башка учурларда балдар өздөрү зордук-зомбулуктун курмандыгы болбосо дагы, энесине карата зордук-зомбулукка күбө болушат. Ушул себептен Стамбул конвенциясы бардык коргоо чаралары жабырлануучулардын, кылмышкердин, балдардын жана алардын кеңири социалдык чөйрөсүнүн ортосундагы мамилелерди эске алууну талап кылат. Стамбул конвенциясында ошондой эле балдардын муктаждыктарын эске алуу менен мындай кырдаалда (22, 23 жана 26-беренелер) адистештирилген колдоо көрсөтүлөт. Балдарга достук адилеттүүлүк боюнча Европа Кеңешинин колдонмолоруна ылайык Стамбул конвенциясы катышуучу мамлекеттерден жабырлануучу балдарды жана күбө балдарды тергөөнүн жана сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарында өзгөчө коргоону талап кылат (56-берене).

✓ *Координацияланган жана ведомстволор аралык мамиле*. Конвенция аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда жана ага каршы күрөшүүдө роль ойногон бардык тиешелүү тараптардын натыйжалуу кызматташуусу аркылуу чараларды координациялоо жана аларды ишке ашыруу зарылдыгын карайт (7-берененин 2-пункту). Тактап айтканда, Конвенция жабырлануучуларга жана күбөлөргө колдоо көрсөтүүдө катышуучу-мамлекеттер бардык тиешелүү мамлекеттик органдардын, анын ичинде сот тутумунун, прокуратуранын, укук коргоо органдарынын, жергиликтүү жана региондук бийликтердин, ошондой эле өкмөттүк эмес уюмдардын жана башка тиешелүү уюмдардын жана мекемелердин (18-берене, 2-пункт) ортосундагы натыйжалуу кызматташууну камсыз кылууга тийиш экендигин талап кылат. Ал ошондой эле бейөкмөт уюмдардын бул жааттагы ишин жана тажрыйбасын тааныйт жана катышуучу мамлекеттерден бул уюмдар менен натыйжалуу кызматташууну суранат (9-берене).

Ошентип, Стамбул конвенциясынын нормалары аялдардын сот адилеттигине, анын ичинде майыптыгы бар аялдардын тең укуктуу жеткиликтүүлүгүнүн негизги кепилдиктеринин бири болуп саналат. Жогоруда баяндалган принциптер жана нормалар аялдарга карата зомбулук менен байланышпаган иштерде, атап айтканда эмгек жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштар боюнча иштерде да колдонулууга тийиш.

1.4.2. Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияда белгиленген стандарттар

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция 2006-жылы кабыл алынган жана БУУнун майыптуулук боюнча биринчи мыйзамдуу милдеттүү эл аралык документи болуп саналат, анда өкмөттөр майыптыгы бар адамдардын жарандык, саясий, экономикалык жана социалдык укуктарынан натыйжалуу пайдаланышын камсыз кылуу үчүн аткарууга милдеттүү болгон минималдуу стандарттар көрсөтүлгөн. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция майыптуулукту адам укуктарынын көйгөйү катары өзгөчө тааныйт. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция жаңы укуктарды жаратпаса да, ал ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды жашоонун бардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде жарандык укуктар, сот адилеттигине жетүү жана билим алууга, саламаттыкты сактоо кызматтарына жана транспортко жеткиликтүүлүк укугуна карата басмырлоого тыюу салат.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция адам укуктары боюнча келишим, б.а. адам укуктарын жана мамлекеттердин тиешелүү милдеттерин белгилеген мамлекеттердин ортосундагы эл аралык келишим. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция майыптыгы бар адамдардын укуктарын башкалардын укуктары катары тааныйт, бирок алар бул укуктардан пайдаланышы керек экенин ырастайт. Мунун өзү эле маанилүү, анткени майыптар көп учурда укуктарынан ажыратылат же жөн эле алардын укуктары бар экенин билишпейт. Келишимде алар бул укуктардан эч кандай дискриминациясыз жана башкалар менен бирдей негизде пайдаланууга тийиш экендиги баса белгиленген. Келишимден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын колдоо жана коргоо боюнча мамлекеттердин милдеттерин белгилейт. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар майыптыгы жок адамдар менен бирдей укуктарга ээ болгону менен, кээде мамлекеттер бул укуктарды ишке ашыруу үчүн ар кандай же кошумча чараларды көрүшү керек. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция мындай милдеттенмелерди майда-чүйдөсүнө чейин баяндайт.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар арасында жакырчылыктын жогорку тобокелдигин баса белгилейт жана азчылыктар жана майыптыгы бар аялдар же кыздар туш болгон бир нече дискриминацияга көңүл бурат. Өзгөчө мааниге ээ, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция анын жоболорун ишке ашырууга мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын жарандык коом уюмдарын жигердүү тартуу боюнча уникалдуу милдетти баса белгилейт. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция 3-беренеси Конвенцияны чечмелөөгө жана сактоого кызмат кылган негизги принциптерди аныктайт:

- Адамга мүнөздүү кадыр-баркты, анын жеке өз алдынчалыгын, анын ичинде өз тандоосун жасоо эркиндигин жана адамдардын көзкарандысыздыгын урматтоо;
- Басмырлабоо;
- Коомго толук жана эффективдүү тартуу жана киргизүү;
- Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын өзгөчөлүктөрүн урматтоо жана адамдардын ар түрдүүлүгүнүн жана адамзаттын бир бөлүгү катары кабыл алуу
- Мүмкүнчүлүктөрдүн теңдиги;
- Жеткиликтүүлүк;
- Эркек менен аялдын теңдиги
- Майыптыгы бар балдардын өнүгүп келе жаткан жөндөмдүүлүктөрүн урматтоо жана алардын индивидуалдуулугун сактоо укугун урматтоо.

Дискриминация эмес майыптыгы бар адамдар үчүн каралышы керек болгон акылдуу түзмөк түшүнүгүн камтыйт. *Акылдуу түзмөк* - бул белгилүү бир учурда зарыл болгон учурда, зарыл жана ылайыктуу өзгөртүүлөрдү жана оңдоолорду киргизүү, диспропорциялуу же негизсиз оорчулукка айланбастан, майыптыгы бар адамдардын башка бардык адам укуктары жана негизги эркиндиктери менен бирдей ишке ашырылышын же ишке ашырылышын камсыз кылуу. Мындай акылдуу түзмөк, мисалы, майыптыгы бар адамдарга ылайыкташтырылган чечимдер жана маалыматка, транспортко, жумушка, структураларга жана кызматтарга жетүү менен камсыз болгон учурларга тиешелүү. Мунун жалпы максаты - адамдын коомдук жашоодо катышуусу.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция дискриминацияга жана укуктарын бузууга өзгөчө алсыз болушу мүмкүн болгон майыптыгы бар адамдардын эки категориясын аныктайт: майыптыгы бар аялдар жана балдар (6 жана 7-беренелер). Жогоруда айтылгандай, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция майыптыгы бар аялдар көп учурда майыптыгы боюнча гана эмес, жынысы боюнча да бир нече дискриминацияга дуушар болоорун моюнга алат (6-

берене). Майыптык өзү эле баланын жашоосунун бардык аспектилерине таасир этет жана жашоонун ар кандай баскычтарында ар кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Майыптыгы бар балдардын укуктары мыйзамдарда, саясатта, программаларда жана башка иш-чараларда бир дагы бала кароосуз калбашы үчүн эске алынышын камсыз кылуу өтө маанилүү. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын 7-беренеси катышуучу мамлекеттерден майып балдардын бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка балдар менен бирдей негизде толук пайдаланууну камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүүнү талап кылат. Ал Балдардын укуктары жөнүндө Конвенциядан “баланын эң жогорку кызыкчылыктары” деген сөз айкашын алган жана майып балдарга карата бардык аракеттерде аларга эң жогорку артыкчылык берилишин талап кылат. Балдардын укуктары боюнча комитеттин №9 (2006-ж.) ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын укуктары боюнча жалпы комментарийи Балдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын контекстинде майып балдардын укуктары боюнча ар тараптуу жетекчиликти камсыз кылат.

Ошондой эле, майыптыгы бар адамдарга карата, айрыкча, майып аялдар жана кыздардын ордуна чечимдерди башка адамдар, кабыл алышарын белгилей кетүү маанилүү. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын 12-беренеси майыптыгы бар адамдардын укуктук жөндөмдүүлүгүн таануу жана алардын укуктук жөндөмдүүлүгүн жүзөгө ашыруу укугуна колдоо көрсөтүү боюнча чараларды көрүү менен мындай мамилени оңдоого багытталган, мисалы, майыптыгы бар адамдардын атынан чечим кабыл алуучу камкорчуларды дайындоо практикасын жоюу жана анын ордуна аларга өздөрү чечим кабыл ала тургандай колдоо көрсөтүү. 12-беренени сактоо Конвенцияда каралган саясий укуктар, сот адилеттигине жетүү же үй-бүлө укугу сыяктуу кээ бир башка укуктарды ишке ашыруунун өбөлгөсү болуп саналат.

1.6. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына сереп

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдагы конституциясы Кыргыз Республикасынын Адам укуктары, теңдик жана басмырлабоо чөйрөсүндөгү улуттук мыйзамдарын иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналуу менен төмөнкүлөрдү белгилейт:

- эркектер менен аялдар үчүн укуктардын, эркиндиктердин жана аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдиги (24-берененин 3-бөлүгү);
- жынысы, расасы, тили, майыптыгы, улуту, дини, жашы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар боюнча басмырлоого жол берилбестик (24-берене, 1-бөлүк);
- улуттук, расалык, диний кастыкты, гендердик жана башка социалдык артыкчылыктарды пропагандалоого, дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка чакырганга тыюу салуу (32-берене, 4-бөлүк);

• адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана бирдей ишке ашырууга, аларды эч кандай басмырлоосуз социалдык интеграциялоого, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды социалдык жактан коргоо системасынын иштешин мамлекет тарабынан камсыз кылуу; ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана алардын жашоосунун сапатын жакшыртуу (3-бөлүк, 44-б.).

Атап айтканда, Конституция төмөнкүлөрдү жарыялайт:

- мамлекет тарабынан укуктарды жана эркиндиктерди коргоону камсыз кылуу анын аймагынын чегинде жана анын юрисдикциясында турган бардык адамдарга камсыз кылат (24-берененин 1-бөлүгү);
- мыйзам жана сот алдындагы теңдик (24-берененин 2-бөлүгү);
- адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин толук жана бирдей жүзөгө ашырууга, аларды эч кандай басмырлоосуз социалдык интеграциялоого, аларга жеткиликтүү чөйрөнү түзүүгө жана алардын жашоо

сапатын жакшыртууга негизделген ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү²⁵ адамдарды социалдык коргоо системасынын иштешин камсыз кылууга мамлекеттин кепилдигин камсыз кылуу (3-берене 44-бөлүгү);

- эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана нормаларына, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерге ылайык адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин кепилдикке алуу (1-бөлүк, 55-берене);

- пар кимдин мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерге ылайык өзүнүн бузулган укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн адам укуктарынын эл аралык органдарына кайрылууга укугу. (58-берене, 5-бөлүк), аларды соттук коргоонун кепилдиги (61-берене, 1-бөлүк);

- ар бир адамдын квалификациялуу юридикалык жардам алууга укугу, ал эми мыйзамда каралган учурларда - мамлекеттин эсебинен (61-берене, 4-бөлүк).

КР 4-августундагы Мыйзамы, 2008-ж. "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" адам жашоосунун саясий, социалдык, экономикалык, маданий жана башка тармактарында ар башка жыныстагы адамдарга бирдей укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү берүү боюнча мамлекеттик кепилдиктерди белгилейт, ошондой эле:

- тике жана кыйыр гендердик басмырлоого тыюу салуу (5-берене);
- адамдардын мыйзамдын жана эл аралык укуктун талаптарына карама-каршы келген каада-салттарга, үрп-адаттарга жана маданиятка негизделген жүрүм-турумуна тыюу салуу;

- эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерин жана нормаларын, ошондой эле гендердик теңчиликти камсыз кылуу боюнча мамлекеттик саясаттын негиздеринин ичинен Мыйзамда көрсөтүлгөн гендердик теңчилик маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын эл аралык милдеттенмелерин ишке ашыруу (6-берене).

Кыргыз Республикасында майыптыгы бар адамдардын статусун аныктаган негизги ченемдик укуктук акт болуп, ***2008-жылдын 3-апрелиндеги "Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө"*** Кыргыз Республикасынын Мыйзамы саналат, ал социалдык, саясий укуктарды жана кепилдиктерди, ден соолукту, эмгекти жана эмгек ишмердигин коргоонун кепилдиктерин, майыптыгы бар адамдардын коомго маданий-билим берүү интеграциясын, ошондой эле инфраструктура объекттерине кирүү укугун жарыялайт.

Мыйзамда майып аялдарга карата атайын жоболор жок, башкача айтканда, мыйзам гендердик нейтралдуу. Ал ошондой эле гендердик зомбулук маселелерин түздөн-түз чечпейт.

Мыйзамга ылайык майыптык-бул адамдын туруктуу физикалык, психикалык же акыл-эс бузулуулары бар экендигин болжолдогон, мыйзамда белгиленген тартипте ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан белгиленген социалдык-юридикалык статус. Оорунун даражасына жараша майыптык топтору аныкталат. 18 жашка чейинки

²⁵ Тилекке каршы, КР Конституциясында жана "ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамында эскирген "ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар" түшүнүгү жана тиешелүү "ДМЧА" аббревиатурасы колдонулат, алардын негизинде бул терминди жана аббревиатураны кайра чыгаруучу Мыйзамдык ченемдик укуктук актылар кабыл алынган. Алар ошондой эле статистикалык көрсөткүчтөрдө колдонулат. Бул окуу куралы бирөөнүн ой-пикирин же учурдагы ЧУАнын жобосун түздөн-түз Цитата келтирүүдөн башка учурларда, "майыптыгы бар адамдар" деген заманбап жана туура түшүнүктү колдонот.

балдар “ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген бала” категориясына кирет.

Аталган Мыйзамга ылайык, Кыргыз Республикасынын майыптыгы бар адамдарга карата мамлекеттик саясаты төмөнкүдөй принциптерге негизделет:

- адамдын жана жарандын укуктарын урматтоо,
- ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгондугуна байланыштуу дискриминацияга жол бербөө,
- ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын бузгандыгы үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактардын, алардын кызмат адамдарынын, ошондой эле жарандардын жоопкерчилиги каралган.

Мыйзамдын бул талаптары укук коргоо органдарынын бүткүл инфраструктурасына, анын ичинде прокуратурага жана сотторго карата колдонулууга тийиш, анткени физикалык жеткиликтүүлүк, экономикалык, маалымат жана башкалар менен бирге сот адилеттигине жетүүнүн элементи болуп саналат. Азырынча бул жаатта Кыргыз Республикасынын мыйзамдары да, практикасы да эл аралык стандарттарга туура келбейт. Ошентип, мыйзамдарда мамлекеттик органдардын, анын ичинде юстиция тутумунун жана ички иштер органдарынын зомбулуктан коргоо жана сот адилеттигине жетүү жөнүндө маалыматты жеткиликтүү түрдө, анын ичинде Брайл арибинде, жкуугунтуктоо тилинде жана жеткиликтүү түрдө камсыз кылуу талабы да жок. МУКтун 9-беренесинде каралгандай, кабыл алынуучу форматта, ал ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү аялдардын керектүү маалыматка жетүүсүн камсыздайт.

КР 2008-жылдын 3-апрелиндеги Мыйзамынын 19-беренесине ылайык, "Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө", майыптыгы бар адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген сот же башка тартипте мамлекет тарабынан камсыз кылынат. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын бузууга күнөөлүү кызмат адамдары жана башка жарандар мыйзамда белгиленген жоопкерчиликти тартышат.

Финансылык каражаты жок болгон учурда жана ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдын өтүнүчү боюнча мамлекет ага бекер юридикалык жардам көрсөтөт.

Кыргыз Республикасы жкуугунтуктоо тилин инсандар аралык баарлашуунун каражаты катары тааный тургандыгы жана колдой тургандыгы, ошондой эле аны өнүктүрүү жана коомдун ар кандай чөйрөлөрүндө колдонуу боюнча чараларды көрөрү 3-беренедө камтылган ченем ушул Колдонмонун предметинин контекстинде актуалдуу болуп саналат. *Ошол эле учурда, «мамлекет ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын коргоо үчүн зарыл болгон учурларда сурдокотормо кызматтарын көрсөтүүгө милдеттүү».*

Зордук-зомбулуктан жапа чеккен майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн (атап айтканда, угуусу жана сүйлөөсү боюнча майыптыгы барлар) тергөө аракеттерин жүргүзүүнү, жарандык, администрациялык жана кылмыш иштери боюнча сот процесстерине катышууну, мамлекеттик же муниципалдык кызматтарды көрсөтүүнү кошкондо сурдокотормочунун кызматтары көрсөтүлөөрү жөнүндө жобо өтө маанилүү болуп саналат.

Сурдокотормочу кызматтары жана сурдокотормочунун кызматына акы төлөө Сурдокотормочу кызматтарды көрсөтүүнүн жана сурдокотормочунун кызматына акы төлөөнүн тиешелүү Тартибинде аныкталат.²⁶ Ал башка нерселер менен катар мамлекет кепилдеген сурдокотормо кызматтарын аныктайт. Бул кызмат көрсөтүүлөр угуу жана сүйлөө майыптарынын укуктарын коргоо үчүн зарыл болгон учурларда мамлекеттик

²⁶ Сурдокотормочу кызматтарды көрсөтүүнүн жана сурдокотормочунун кызматына акы төлөөнүн тартиби (КР Өкмөтүнүн 2021-жылдын 18-мартындагы № 101 токтомуна тиркеме).

органдардын, мекемелердин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, сот органдарынын суроо-талабы боюнча көрсөтүлүшү мүмкүн.

Тилекке каршы, бул кызматтарды алуунун убактылуу көлөмү бир календардык жылда 40 саат менен чектелген, бирок мамлекеттик органдардын, мекемелердин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, сот органдарынын суроо-талабы боюнча көрсөтүлгөн сурдоктормо кызматтары ушул пунктта көрсөтүлгөн сааттардын санына киргизилбейт.

Сот адилеттигине маалыматтык жетүү жогоруда аталган мыйзамдын 41-беренесине ылайык башка нерселер менен катар эле, адабияттын ар кандай түрлөрүн чыгаруу, телекөрсөтүү программаларын сурдологиялык которууну уюштуруу, мамлекеттик жана муниципалдык органдардын интернет-сайттарынын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу сыяктуу формаларда камсыз кылынууга тийиш.

"Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамдын 43 жана 45-беренелерине ылайык, "мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга турак жайга, коомдук, администрациялык жана өндүрүштүк имараттарга, курулмаларга жана жайларга, эс алуу жайларына жана башка маданий-оюн-зоок мекемелерине жетүү, ошондой эле коомдук транспортту жана транспорттук коммуникацияларды, байланыш жана маалымат каражаттарын тоскоолдуксуз пайдалануу үчүн шарттарды түзүүгө милдеттүү, ", ал эми " менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын жетүүсү үчүн алардын менчигинде же карамагында турган инфраструктура объекттеринде зарыл шарттарды камсыз кылууга милдеттүү. Социалдык инфраструктуранын иштеп жаткан объекттери ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын коомдук уюмдарынын катышуусу менен тиешелүүлүгүнө жараша Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан аныкталган тартипте жана шарттарда ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын жеткиликтүүлүгүнө жана пайдаланууга ыңгайлаштырылууга тийиш.»

КР Мыйзамы, 2011-жылдын 13-июлундагы, "Кыргыз Республикасынын шаар куруу мыйзамдарынын негиздери жөнүндө" майыптыгы бар адамдар үчүн тоскоолдуксуз жүрүүгө, имараттарга жана курулмаларга кирүүгө жана бул объекттердин ичинде ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга шарттарды түзүү керектиги аныкталган. Жашоо чөйрөсүн түзүүдө шаар куруу документтеринде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн алардын жаш курагын жана ооруларын эске алуу менен атайын жайлардын тармагын түзүү каралышы керек (12-берене).

КР Өкмөтүнө караштуу Архитектура, курулуш жана турак жай-коммуналдык чарба мамлекеттик агенттигинин чечимдери менен бекитилген ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын жана калктын башка аз кыймылдуу топторунун муктаждыктарын эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоонун курулуш нормалары жана эрежелери белгиленет, мисалы, 2018-жылдын 28-декабрындагы № 29 "КР СН 35-01:2018 "Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын муктаждыктарын эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоо" Кыргыз Республикасынын Курулуш ченемдерин бекитүү тууралуу", 2018-жылдын 13-декабрындагы № 28-нпа "КР 35-101:2018 "Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн имараттарды пландаштырууда жашоо чөйрөсүн камсыз кылуу" курулуш эрежелерин бекитүү тууралуу" буйругу сыяктуу.

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар зордук-зомбулуктун ар кандай түрлөрүнө, анын ичинде үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулукка дуушар болоорун моюнга алуу керек. КР Атайын Мыйзамы - **2017-жылдын 27-апрелиндеги КР Мыйзамы "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө"** (КР Мыйзамынын 07.08.2024-ж. редакциясында) үй-бүлөлүк зомбулук бул үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата жасалган физикалык, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган иш-аракет же

аларды коркутуу, куугунтуктоо, ошондой эле көңүлкош мамиле катары аныктайт.²⁷ Көрсөтүлгөн Мыйзамга ылайык үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү болуп психологиялык зомбулук, физикалык зомбулук, экономикалык зомбулук, көңүлкош мамиле кылуу саналат.

Сексуалдык зомбулук үй-бүлөлүк зомбулуктун өз алдынча түрү катары каралбайт, бирок КР Кылмыш-жаза кодекси зордук-зомбулуктун бул түрүн кылмыш катары аныктоо менен бирге, үй-бүлөлүк мамилелердин өзгөчөлүктөрүн жана гендердик маселелерди эске албайт.

Тилекке каршы, майыптыгы бар аялдар жана кыздар үй-бүлө ичинде да, андан тышкаркы да зомбулуктун бардык түрлөрүнө кабылышат, бирок расмий статистика бул көрүнүштүн өтө латенттигинен улам “айсбергдин учун” гана көрөт.

Зомбулуктан жапа чеккен майып аялдардын жана кыздардын сот адилеттигине жетүү көз карашынан алганда, Кыргыз Республикасынын **"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө"** Мыйзамы адам укуктары жана гендердик теңчилик жаатындагы мыйзамдарды жана эл аралык стандарттарды сактоо; үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоого жана коргоого жеткиликтүүлүктүн теңдиги; келтирилген үй-бүлөлүк зомбулук үчүн жоопкерчилик ж. б. принциптерге негизделгендиги маанилүү болуп саналат. (4-берене).

Мындан тышкары, үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен аялдар жана кыздар өздөрүнүн компетенциясынын чегинде мамлекеттик органдардан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону камсыз кылуучу башка органдардан юридикалык, социалдык, медициналык, психологиялык жардам алууга жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоого укуктуу. (5-берене).

Юридикалык жардам алуу боюнча айтсак, жогоруда айтылган мыйзамдын 34-беренесине ылайык, ага төмөндөгүлөр тиешелүү:

- консультацияларды берүү,
- укуктук документтерди даярдоо,
- соттордо жана мамлекеттик органдарда үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган адамдын атынан өкүлчүлүк кылуу;
- мыйзам тарабынан аныкталган юридикалык маанидеги аракеттердин башка түрлөрү.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамынын прогрессивдүүлүгүнө карабастан анда майыптыгы бар аялдарды коргоонун өзгөчөлүктөрү аныкталган эмес, андан аркы зомбулуктун тобокелдигине баа берүү боюнча эл аралык стандарттар киргизилген эмес, алар үчүн *коммуникациялык тоскоолдуктарды ж. б.* жеңип чыгуу боюнча чаралар каралган эмес.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө" мыйзамда каралган субъекттердин функцияларын ишке ашыруу **үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен адамдарга жардам көрсөтүүнүн тартибинде** аныкталат.²⁸ Атап айтканда, анын 19-пунктунда юстициянын аймактык органдары төмөнкүлөрдү белгилейт:

- консультациялык жана юридикалык жардам көрсөтүү үчүн кеңселердин ачылышын камсыз кылуу;
- "Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" КР Мыйзамына ылайык тиешелүү жактарга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүүнү камсыз кылуу;
- кабыл алынган ченемдик укуктук актылар жөнүндө маалыматты жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо маселелери боюнча башка маалыматтарды

²⁷ Кылмыш-жаза кодексинде жана укук бузуулар тууралуу кодексинде үй-бүлөлүк зомбулуктун ар кандай аныктамалары бар.

²⁸ КР Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы № 390 токтому менен бекитилген

жайылтуу.

Аталган Тартипте (20-пункт) ошондой эле аймактык адвокаттар коллегияларына юридикалык жардам көрсөтүү үчүн:

- укуктук маселелер боюнча консультация берүү;
- укук коргоо, сот жана башка мамлекеттик органдарга арыздарды, даттанууларды, өтүнүчтөрдү жана башка документтерди түзүүгө көмөк көрсөтүүгө;
- сот жана башка мамлекеттик органдарда жабырлануучулардын таламдарын билдирип, өкүл болот.

Белгиленгендей, юридикалык жардам (кеңеш берүү, укуктук документтерди даярдоо, үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган адамдын атынан сотто жана мамлекеттик органдарда өкүлчүлүк кылуу, юридикалык мааниге ээ болгон аракеттердин башка түрлөрү) мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардам мыйзамдардын чегинде көрсөтүлүшү мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 10-августундагы "Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" Мыйзамы, сот адилеттигине жетүүгө болгон адамдардын укуктарын ишке ашыруу, адилеттүү соттук териштирүүнү камсыз кылуу жана кыйла натыйжалуу, адилеттүү, отчеттуу жана укуктун үстөмдүгүнө жана адамдын негизги укуктарын коргоого негизделген, сот адилеттигин жүргүзүү системасын түзүү максатында кабыл алынган, төмөнкүдөй принциптерге негизделет: мыйзамдуулук; мамлекет кепилдеген юридикалык жардамга муктаж болгон жеке жактардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын коргоо; мамлекет кепилдеген юридикалык жардамдын жеткиликтүүлүгү жана сапаты; мамлекет кепилдеген юридикалык жардамды көрсөтүүдө купуялуулук; юридикалык жардам көрсөтүүнүн сапатына жана мыйзамдардын талаптарын жана кесиптик этиканын ченемдерин сактоого мамлекеттик контролдун натыйжалуулугу; басмырлабоо; баланын кызыкчылыктарын эң мыкты камсыз кылуу.

Кепилденген юридикалык жардам алуу тартиби жөнүндө маалымат, адвокаттардын даректери, каттоосу жана кабыл алуу графиги, ошондой эле ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн тиешелүү маалыматтар жана сурдокотормочулардын тизмеси төмөнкү веб-сайтта жайгаштырылган.

<http://ukuk-jardam.gov.kg/ru/p/legal-aid/who-can-get>

Жогорудагы Мыйзамдын 4-беренесине ылайык, мамлекет кепилдеген юридикалык жардам юридикалык консультация жана квалификациялуу юридикалык жардам түрүндө көрсөтүлөт.

Консультациялык-укуктук жардам - КР укуктук тутуму, укук субъекттеринин укуктары жана милдеттери, укуктарды соттук жана соттон тышкары тартипте ишке ашыруу жана пайдалануу ыкмалары жөнүндө маалымдоо; укуктук маселелер боюнча консультация берүү; укуктук мүнөздөгү документтерди түзүүгө жардам берүү; квалификациялуу юридикалык жардамга адамдын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга жардам көрсөтүү; квалификациялуу юридикалык жардам аныктамасына кирбеген жардамдын башка түрлөрү. Консультациялык-укуктук жардам алуу укугуна КР жарандары, чет өлкөлүк жарандар, жарандыгы жок адамдар жана качкындар ээ.

Квалификациялуу юридикалык жардам - адвокаттын жазык, жарандык, администрациялык иштер жана укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча адамдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын көрсөтүү жана/же коргоо боюнча, сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында аталган Мыйзамда белгиленген учурларда мамлекеттин эсебинен адвокаттын кесиптик иши.

“Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө” КР Мыйзамында майыптыгы боюнча I жана II топтогу адамдар жарандык, административдик сот өндүрүшү, жазык сот өндүрүшү чөйрөсүндө жана укук бузуулар жөнүндө кирешелер эсепке

алынбастан квалификациялуу юридикалык жардам алууга укуктуу жарандардын катарына кирет. (13, 14, 15-беренелер).

Бул жоболор квалификациялык юридикалык жардам алуунун экономикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталган.

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы № 129 Жазык-процесстик кодексинде (мындан ары - ЖПК) принциптердин бири катары сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылуу принциби (10-берене) каралган, ага ылайык сот, прокурор, тергөөчү мыйзамда белгиленген учурларда жана тартипте кылмыштын курмандыктарына сот адилеттигине жетүүнү жана келтирилген зыяндын ордун толтурууну камсыз кылууга милдеттүү.

Жазык сот өндүрүшүнүн 13-беренесинде адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо принциби, ал *жазык сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында ар бир адамдын укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоого кепилдик берет*. Мында сот, прокурор, тергөөчү жана алгачкы текшерүү органы жазык процессине катышкан жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоону камсыз кылууга, аларды жүзөгө ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө, процесстин катышуучуларынын мыйзамдуу талаптарын канааттандыруу үчүн өз убагында чараларды көрүүгө милдеттүү.

Жазык-процесстик кодексинин сот адилеттигине жеткиликтүүлүгү жагынан дагы бир маанилүү жобосу – *жазык сот өндүрүшүндө ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адам жазык сот өндүрүшүндө котормочу статусуна ээ болгон сурдокотормочунун кызматынан пайдаланууга* укуктуу деген ченем (58-берене). Жазык-процесстик кодексинин 198-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык сүйлөө жана угуу жагынан жабыркаган жабырлануучуну суракка алуу сурдокотормочулук жөндөмү бар адамдын катышуусу менен жүргүзүлөт. Бул адамдын суракка катышуусу протоколдо чагылдырылат. Эгерде суралып жаткан адамдын психикалык же башка оор оорусу болсо, аны суракка алуу врачтын уруксаты менен жана анын катышуусу менен жүргүзүлөт.

2017-жылдын 5-январындагы КР Жарандык процесстик кодекси - жынысы, расасы, тили, майыптыгы, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, башка жагдайларына карабастан бардык жарандардын мыйзам жана сот алдында тендигин карайт. Жарандык сот процессинин катышуучуларынын сурдокотормочунун кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү да маанилүү жобо болуп саналат.

2021-жылдын 28-октябрыдагы **КР Кылмыш-жаза кодекси** - башка ченемдик укуктук актылар сыяктуу эле, жарандардын жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этностук таандыктыгына, туткан динине, жашына, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга карабастан мыйзам алдында бирдейлигинин принцибин белгилейт. Белгилей кетсек, Кылмыш-жаза кодексинде майыптыгы бар адамга каршы кылмыш жасоо жоопкерчиликти оордотуучу жагдай болуп саналат.

Кодекстерден жана мыйзамдардан тышкары, гендердик жана инклюзия маселелери боюнча мамлекеттин позициясын аныктоочу эң маанилүү документтер, анын бул багыттардагы ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары стратегиялар, концепциялар жана саясаттар болуп саналат. Ошентип, **2018-2040-жылдарга КР өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында**²⁹ (*Стратегия*) гендердик басмырлоодон коргоону жана адилет сот адилеттигин күчөтүү приоритеттүү багыттардын бири катары белгиленген.

Стратегиянын жалпы көз карашы 2030-жылга карата гендердик зомбулуктун жана басмырлоонун масштабдары кыйла кыскараарын, жынысы, расасы, тили, майыптыгы, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги,

²⁹ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы №221 Жарлыгы менен бекитилген.

мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар боюнча басмырлоого жол бербөөнүн конституциялык кепилдиктерине ылайык аларды болтурбоонун натыйжалуу системасы түзүлө тургандыгын билдирет. Укук коргоо органдары "гендердик зомбулук көрүнүштөрүнө карата нөлдүк толеранттуулук принцибин карманат, соттук коргоо каражаттары жеткиликтүү жана гендердик Кылмыштардын жана зомбулуктун күнөөкөрлөрү үчүн жазанын кутулгус принцибин камсыз кылат, жабыр тарткандарга кызмат көрсөтүүнүн жана жардам көрсөтүүнүн натыйжалуу системасы түзүлгөн".

2022-2024-жылдарга гендердик теңчиликке жетишүү боюнча иш-аракеттердин улуттук планы³⁰ Стратегияда белгиленген "Гендердик басмырлоодон коргоону күчөтүү жана адилеттүү сот адилеттиги" сыяктуу артыкчылыктуу багытты ишке ашыруу боюнча чаралар катары бир катар чараларды карайт, аларды ишке ашырууга мамлекеттик да, мамлекеттик эмес да институттар тартылууга тийиш.

2023-2030-жылдарга Кыргыз Республикасындагы ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана башка аз мобилдүү топтор үчүн "Жеткиликтүү өлкө" мамлекеттик программасы.³¹ Анда 2030-жылга карата социалдык адилеттүүлүккө жетишүү жана шаардык жана айыл жериндеги майыптардын жана кыймылы чектелген адамдардын башка топторунун сот жана укук коргоо органдарынын инфраструктурасына жана кызматтарына бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу милдети коюлган.

БУУнун адам укуктары боюнча келишимдик органдары тарабынан берилген сунуштарды ишке ашыруу боюнча **КР адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жаатындагы эл аралык милдеттенмелерин өз убагында аткаруу максатында 2022-2024-жылдарга адам укуктары боюнча иш-аракеттер планы бекитилген.**³² Документ ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктарын камсыз кылуу боюнча чараларды (6-пункт), анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү боюнча чараларды иштеп чыгууну, ошондой эле жарандардын тең укуктуулукка жана басмырлоого жол бербөө укуктарын камсыз кылууга багытталган чараларды карайт. 12). Дагы бир маанилүү пункт 14. «Сот адилеттигин ишке ашыруу, ал ишке ашыруунун формаларынын бири катары эл аралык келишимдердин жоболорун улуттук соттордо колдонууну карайт.

Ошентип, Кыргызстанда гендердик теңчиликке жана инклюзивдүүлүккө, зордук-зомбулукка кабылган ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген аялдардын жана кыздардын сот адилеттигине жетүүсүнө жетишүү үчүн кеңири укуктук база түзүлдү. Бул укуктук база адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин ченемдерине негизделген, ал өзүнө негизги стандарттарды жана мамилелерди камтыйт, бирок практикада алар ар кандай себептерден – мыйзамдардын ички коллизияларынан, мыйзам алдындагы актылардын жоктугунан же карама-каршылыгынан, коомдо үстөмдүк кылган гендердик ролдорду бөлүштүрүүгө жана майыптыкка карата мамилелерге карата стереотиптерден, укук колдонуучу органдардын кызматкерлеринин гендердик жана инклюзивдик сезимталдыгынын жетишсиздигинен, жарандардын өздөрүнүн маалымдуулугунун жоктугунан ж. б.

1.6. Майыптыгы бар адамдар менен баарлашуунун этикасы жана этикети

³⁰ КР Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 16-сентябрындагы №513 токтому менен бекитилген.

³¹ КР Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 10-февралындагы №69 токтому менен бекитилген.

³² Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 28-ноябрындагы № 655-буйругу.

«Этика» түшүнүгү, өз алдынча жашоонун философиясы. Имараттардын, курулмалардын жана калкка көрсөтүлүүчү кызматтардын жеткиликтүүлүгүн камсыздоо боюнча күч-аракеттердин маанилүү компоненти болуп ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар менен баарлашуунун этикалык эрежелерин сактоо саналат.

Этика – моралдык жана этика жөнүндөгү окуу. «Этика» терминин биринчи жолу Аристотель (б. з. ч. 384-322) практикалык философияны белгилөө үчүн колдонгон, ал туура адеп-ахлактык иш-аракеттерди жасоо үчүн биз эмне кылышыбыз керек деген суроого жооп бериши керек.

Этиканын эң маанилүү категориялары: “жакшылык”, “жамандык”, “адилеттик”, “береке”, “жоопкерчилик”, “милдет”, “абийир” ж.б.

Этиканын ажырагыс бөлүгү болуп **кесиптик этика** – моралдык, этикалык жана этикалык стандарттардын жыйындысы жана тиешелүү кесиптик чөйрөдөгү адистин жүрүм-турум модели саналат. Кесиптик же бизнес этикасы деп аталган адистин кызматтык мамилелер чөйрөсүндөгү, анын ичинде анын ишинин субъекттерине карата ишмердүүлүгүн жөнгө салуу үчүн арналган.

Адистердин ар бири үчүн кесиптик этика жөн гана формалдуу талап эмес, күнүмдүк иш – аракеттердин негизги принциби. Этикалык принциптердин алып жүрүүчүсү болуу бир нече себептерден улам маанилүү: кесиптик этиканы сактоо жарандарга мекеменин иш чөйрөсүнө мүнөздүү кызматтарды ийгиликтүү көрсөтүүгө, мекеменин аброюн түзүүгө жана колдоого, ошондой эле мекемеде же уюмда позитивдүү маданияттын калыптанышына алып келет.

Бул максаттар үчүн, атап айтканда, 2019-жылдын 11-мартында өткөн Кыргыз Республикасынын судьяларынын XI съездинде Кыргыз Республикасынын Сотторунун Ар-намыс кодекси кабыл алынган.

Ал кесиптик этиканын эң маанилүү компоненттерин аныктайт. Алардын арасында абийирдүүлүк, объективдүүлүк, калыстык, чынчылдык, бузулбастык, компетенттүүлүк, өз алдынчалык, тууралык, сабырдуулук, чыр-чатактын жоктугу, жоопкерчилик, адептүүлүк ж.б.у.с. талаптар каралган.

Салттуу түрдө майыптарды социалдык жактан коргоо философиясы бир катар фундаменталдуу, илимий негизделген принциптерди аныктайт. Бул принциптер түпкүлүгү боюнча дайыма эле бирдей боло бербейт, алар объектиге кам көрүү жана субъектке көңүл буруу менен бириктирилет. “Жакыр”, “кожоюн” жана “тең” принциптеринин тобунуну кызыкчылыктарын билдирет.

Жакыр принциби. Башка бирөөнүн эмгегинин натыйжасын мыйзамдык же күч менен тартып алуу жана аны муктаж болгондорго өткөрүп берүү негизинде түзүлгөн. Бул принцип башка бирөөнүн эмгегинин натыйжасын өзүнө ыйгарып алган адамдар тарабынан колдонулат жана алардын каалоосу же буйругу боюнча бул эмгек жемиштеринин бир бөлүгү муктаж болгондорго берилет.

Мындай «кожоюн» жер ээси, капиталист, падыша же мамлекеттин башкаруучусу болушу мүмкүн. Метод убактылуу чара катары да жакшы. Анын кемчиликтери социалдык адилетсиздикке негизделип, кайра эле көз карандылыкты пайда кылып, жөлөкпулдарды бөлүштүрүү менен байланышкан мамлекеттин бюрократиялык аппаратынан келип чыгат.

Жеңилдиктердин саны кар күрткүсүндөй өсүп жатат жана критикалык массага жетүү менен социалдык жарылуу коркунучу бар, б.а. ар бир өлкөнүн социалдык коопсуздугунун негизин бузат. Өзүн-өзү өнүктүрүүгө негизделген ар кандай кубулуш чексиздикке умтулат. “Кожоюн” принцибиндеги коргоо тутумундагы мындай чексиздик коргоочулардын саны азайганда, корголгондордун санынын акырындык менен жана туруктуу өсүшү болуп саналат. Бул принцип Рим жана башка кулчулукка негизделген империялардын кулашына алып келген. Анын ордуна төмөнкү принцип келет.

Бирдейлик принциби. Барин принцибинде пассивдүү пенсияга чыгуу үчүн пайдаланылган каражаттар жардам объектисине эмес, предметке, б. а. адам менен социумдун ортосундагы байланышты орнотууга: майыптыгы бар адамдарды медициналык,

кесиптик, социалдык, психологиялык-педагогикалык реабилитациялоо жана абилитациялоо системасына; социалдык инфраструктура объекттерине тоскоолдуксуз жетүү үчүн шарттарды түзүүгө ж. б. жумшалат. Андан кийин, адам өз ден соолугунун кемчиликтерине карабастан, өзү акча таба баштайт. Буга Франклин Рузвельт, Николай Островский, Людвиг ван Бетховен, Бедржих Сметана, Гомер, Альберт Эйнштейн, Стивен Хокинг жана башкалар белгилүү илим жана искусство ишмерлери мисал боло алат.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Заманбап мыйзамдарында чагылдырылган майыптыгы бар адамдардын социалдык инфраструктура объекттерине тоскоолдуксуз кирүүсүн камсыз кылуу идеялары тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга багытталган жана биздин өлкөдө майыптыгы бар адамдарды социалдык коргоо философиясынын мыйзам ченемдүү прогрессивдүү өнүгүүсүн чагылдырат.

Майыптыгы бар адамдарды социалдык жактан коргоо философиясынын курамдык бөлүгү көз карандысыз жашоо философиясы болуп саналат. **"Көз карандысыз жашоо"** түшүнүгү концептуалдык мааниде бири-бирине байланыштуу эки учурду билдирет:

1) **Көз карандысыз жашоо** – бул адамдын коомдун жашоосунун ажырагыс бөлүгү болууга жана социалдык, саясий жана экономикалык процесстерге активдүү катышууга, тандоо эркиндигине жана турак жай жана коомдук имараттарга, транспортко, коммуникация каражаттарына, камсыздандырууга, эмгекке жана билим берүүгө эркин катышууга, турмуштук кырдаалдарды өзү аныктоого жана тандап алууга, чечим кабыл алууга жана башкарууга мүмкүнчүлүгү болууга укугу.

2) **Көз карандысыз жашоо** — бул ой жүгүртүү жолу, бул инсандын психологиялык багыты, анын башка инсандар менен болгон мамилесине, физикалык мүмкүнчүлүктөрүнө, колдоо кызматтарынын тутумуна жана айлана-чөйрөгө көз каранды.

Майыптыгы бар адамдардын көз карандысыздыгынын жалпы принциптери жана максаттары майыптын көз карандысыздык декларациясында³³ баяндалган, анда төмөнкүлөр белгиленген:

- Менин майыптыгымды көйгөй катары карабаңыз.
- Мени аяштын кажети жок, мен көрүнгөндөй алсыз эмесмин.
- Мени бейтап катары көрбө, анткени мен сенин жердешиңмин.
- Мени өзгөртүүгө аракет кылба. Сиздин буга укугуңуз жок.
- Мени жетектөөгө аракет кылба. Мен ар кандай инсан сыяктуу өз жашоомо укугум бар.
- Мени баиш ийген, момун жана унчукпаган адам болууга үйрөтпө. Мага жакшылык кылба.
- Майыптар туш болгон чыныгы көйгөй алардын социалдык девальвациясы жана эзүүсү, аларга карата бейкалыс мамиле экенин моюнга алыңыз.
- Мен коомго салым кошуум үчүн колдоо көрсөтсөңүз.
- Мага эмнени каалаарымды аңдап-билүүгө жардам бериңиз.
- Убакытын аябай камкор жана жумушту атаандашпаган адам болуңуз.
- Экөөбүз тил табыша албай калганда да жанымда болгула.
- Мага жардам берүү сага ырахат тартууласа да, мага кереги жок убакытта жардам бербө.
- Мага суктанба. Толук жашоого умтулуу суктанарлык эмес.

³³ Майыптардын көз карандысыздык декларациясын караңыз (кыскача тезистер). Норман Кюнк, майыптардын укугун коргоо кыймылынын америкалык активисти. Шилтеме боюнча жеткиликтүү: <https://perspektiva-inva.ru/philosophy-of-living>

- *Мени жакшыраак тааны. Биз дос боло алабыз.*
- *Мени өз кызыкчылыгы үчүн колдонгондорго каршы күрөштө союздаш болгула.*
- *Бири-бирибизди сыйлайлы. Анткени сый-урмат теңдикти талап кылат. Угуу, колдоо, аракет кыл.*

Майыптыгы бар адамдар менен мамиле кылуудагы этикет эрежелери. Калкка кызмат көрсөтүүчү уюмдардын, анын ичинде соттордун кызматкерлери тарабынан майыптыгы бар адамдарга башка адамдар менен бирдей кызмат алууга алагды кылган тоскоолдуктарды жеңүүгө жардам көрсөтүлүүгө тийиш.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга тоскоолдуктарды жеңүүгө жардам берүү үчүн эффективдүү баарлашуу үчүн зарыл болгон жөндөмдөрдүн, билимдердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы **коммуникативдик натыйжалуулук** деп аталат.

Байланыш (баарлашуу) ар кандай иштин чечүүчү тарабы катары каралат, анын ийгилигин жана өндүрүмдүүлүгүн камсыз кылат. Коммуникативдик компетенттүүлүк ар бир адам үчүн зарыл. Адистер үчүн башка адамды туура кабыл алуу жана түшүнүү, мекемеде же уюмда туура кызмат көрсөтүү жөндөмү кесиптик жактан маанилүү болуп саналат.

Коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүү төмөнкү негизги көндүмдөрдөн турат:

- конфликттик кырдаалдардан качуу;
- майыптыгы бар адамдарды кунт коюп угуу;
- баарлашуу учурунда пайда болгон өз эмоцияларын жөнгө салуу;
- мамилелердин жогорку маданиятын жана этикасын камсыз кылуу;
- манипуляцияга маданияттуу каршы туруу.

Майыптыгы бар адамдар менен мамиле түзүүдө этикеттин жалпы эрежелери бар, аларды калкка кызмат көрсөтүүчү уюмдардын кызматкерлери, анын ичинде сот органдарынын кызматкерлери конкреттүү кырдаалга жараша пайдалана алышат:

1. Адамга кайрылуу: Майыптыгы бар адам менен сүйлөшкөндө аны коштоп жүргөн адамга же сүйлөшүү учурунда катышкан сурдокотормочуга эмес, адамдын өзүнө түз кайрылуу керек.

2. Кол алышуу: майыптыгы бар адам менен таанышканда, алардын колун кысуу табигый нерсе: колун кыймылдата албай кыйналгандар же протез колдонгондор да оң же сол колун кыса алышат, бул толугу менен алгылыктуу.

3. Өзүңүздү жана башкаларды тааныштырыңыз: көрүүсү начар же көрбөгөн адам менен жолукканда сөзсүз түрдө өзүңүздү жана сиз менен келген адамдарды тааныштырыңыз керек. Эгерде сиз топтун ичинде жалпы баарлашып жатсаңыз, сиз азыр кимге кайрылып жатканыңызды тактап, өзүңүздү да атоону унутпаңыз.

4. Жардам берүү сунушу: эгерде сиз жардам сунуштасаңыз, аны кабыл алганча күтө турууңуз керек, андан соң гана эмнени кандай кылуу керектиги тууралуу кеңеш берүү керек.

5. Адекваттуулук жана сылыктык: майыптыгы бар чоңдорго чоң кишилердей мамиле кылуу керек. Эгер бири-бириңерди жакшы билсеңер гана аларга аты-жөнү менен кайрылыш керек.

6. Коляскага таянбаңыз: кимдир-бирөөнүн коляскасына таянуу же асылуу майыптар коляскасынын ээсине жөлөнүп же асылганга барабар жана бул адамдын кыжыр келтирет. Коляска – аны колдонгон адамдын кол тийбес мейкиндигинин бир бөлүгү.

7. Кылдаттык жана чыдамкайлык: сүйлөгөндө кыйналган адам менен баарлашууда кунт коюп угушуңуз керек. Сабырдуу болушуңуз керек, адамдын сөзүн аягына чыгарышын күтүңүз. Сиз аны оңдобоңуз же анын ордуна сүйлөп бүтпөшүңүз керек. Эгерде сөздү түшүнбөй жатсаңыз, түшүнгөн адамдай болбоңуз. Түшүнгөнүңүздү кайталап, тактап алууңуз керек. Бул адамдын жооп бергенине жардам берет, ал эми сизге түшүнүүгө жардам берет.

8. *Бааралашуу үчүн жайбаракат абалды түзүү:* эгерде сиз коляскада отурган же балдакчан адам менен бааралашып жатсаңыз, сиздин жана аны көздөрү бир деңгээлде болгондой болуусу керек, ошондо баарлашуу жеңил өтөт. Эринди окуй алгандар менен сүйлөшкөндө жарык сизге түшүп, сиз даана көрүнүп тургудай жайгаштыңыз, эч нерсе (тамак-аш, тамеки, кол) сизге тоскоол болбошу үчүн аракет кылыңыз.

9. *Адамдын көңүлүн өзүнө буруу:* Угуусу начар адамдын көңүлүн буруу үчүн колунду булгалап же ийинине сылап коюу керек. Сиз анын көзүнө тике карап, так сүйлөшүңүз керек, бирок угуусу начар адамдардын баары эле эринди окуй албастыгын унутпаңыз.

10. Кокусунан “Кийин көрүшкөнчө” же “Бул тууралуу уктунуз беле...?” деп көрбөгөн же укпаган адамга айтып алсаңыз, уялбаңыз.

Организмдин функцияларында ар кандай бузулуулары бар адамдар үчүн да этикеттин эрежелери иштелип чыккан. Эрежелердин тизмеси абдан узун. Башка адамга өзүңдөй мамиле кылуу керек, аны да ошондой сыйлаш керек – ошондо мекемеде кызмат көрсөтүү, байланыш натыйжалуу болот.

Кыймыл-аракетте кыйынчылыкка туш болгон адамдар менен өзүн-өзү алып жүрүү эрежелери:

✓ Майыштар коляскасы адамдын кол тийгис мейкиндиги экендигин унутпашыбыз керек. Уруксатсыз ага таянбаңыз, аны түртпөңүз, бутуңузду ага койбоңуз. Майыптыгы бар адамдын макулдугусуз колясканы түртүү, адамды анын уруксатысыз кармап, көтөрүп кетүү менен барабар.

✓ Сиз жардам берерден мурун сизге жардам керекпи же жокпу деп сурашыңыз керек. Эгер сизге оор эшикти ачуу же узун калың килемден өтүү керек болсо, жардам сунуштаңыз.

✓ Жардам сунушу кабыл алынса, эмне кылуу керектигин сурап, көрсөтмөлөрдү кылдаттык менен аткаруу керек.

✓ Колясканы түртүүгө уруксат берилсе, алгач аны акырындык менен жылдырыңыз. Коляска ылдамдыкты тез алып, күтүүсүз силкинүү балансыңызды жоготуп алышы мүмкүн.

✓ Жеке иш-чаралар пландаштырылган жерлердин жеткиликтүүлүгүн ар дайым текшерүү керек. Кандай көйгөйлөр же тоскоолдуктар пайда болушу мүмкүн жана аларды кантип чечсе болорун алдын ала сураңыз.

✓ Коляскада отурган адамды далысынан же ийининен сылабаңыз.

✓ Мүмкүн болушунча маектешиңиз менен жүзүнөр бир деңгээлде болуусу шарт. Сиз менен сүйлөшүп жатканда маектешиңиз чалкалап калбашы керек.

✓ Архитектуралык тоскоолдуктар бар болсо, адам алдын ала чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу үчүн аларды эскертүү керек.

✓ Кыймыл-аракетте кыйынчылыкка туш болгон адамдардын адатта угуу, маалыматты кабыл алуу жана көрүү жагынан маселе жок экендигин эске алуу керек.

✓ Коляска менен жүрүүнү трагедия деп ойлобоңуз. Бул эркин (архитектуралык тоскоолдуктар жок болсо) кыймылдын жолу. Басуу жөндөмүн жоготпогон, балдак, таяк ж.б жардамы менен кыймылдай алган коляска менен жүргөндөр бар. Энергияны үнөмдөө жана ылдам жүрүү үчүн колясканы колдонушат.

Көрүүсү начар же азиз адамдар менен баарлашууда этикеттин эрежелери:

✓ Жардамыңызды сунуштап жатканда, сиз адамды туура жолго салып, колун кыспай, адаттагыдай жол менен басышыңыз керек. Көзү азиз адамды кармап, өзүн менен кошо сүйрөп кетүүнүн кереги жок.

✓ Сиз кайда экениңизди кыскача сүрөттөшүңүз керек. Тоскоолдуктар жөнүндө эскертиңиз: тепкичтер, көлчүктөр, тешиктер, жапыз тилкелер, түтүктөр ж.б.

✓ Керек болсо үн, жыт, аралыкты сүрөттөгөн сөз айкаштарын колдонуңуз. Көргөнүңүз жөнүндө айтып, бөлүшүңүз.

✓Көрүүсү начар же азиз адамдарды жетелеп жүргөн иттерге кадимки башка иттерге мамиле кылгандай кылбаңыз. Аларды башкарбаш керек, тийбеш керек, ойнобош керек.

✓Эгер сиз азиз адамга маалымат окуй турган болсоңуз, анда алгач бул жөнүндө эскертүү керек. Кадимкидей сүйлөө. Ал адам сурамайынча, маалыматты өткөрүп жибербеңиз.

✓Эгерде бул маанилүү кат же документ болсо, ал кишини ынандыруу үчүн катты кармалатып көрүүнүн кажети жок. Ошол эле учурда катты толугу менен окуунун ордуна аны айтып берүү керек эмес. Эгерде көзү азиз адам документке кол кое турган болсо, аны сөзсүз окуп берүү керек. Майыптык сокур адамды документ менен жүктөлгөн жоопкерчиликтен бошотпойт.

✓Адам сизди көрбөй турса дагы, анын көзү көргөн шеригине эмес, тийиштүү адамга түз кайрылуунуз керек.

✓Сиз ар дайым өзүңүздү тааныштырып, башка маектештер менен, ошондой эле катышуучулар менен тааныштырышыңыз керек. Кол алышып учурашкыңар келсе, биринчи эскертүү керек.

✓Көзү азиз адамды отургузуш керек болгондо, аны жетелеп отургузуунун кереги жок, жөн гана колунузду отургучтун арткы жагына же кол таянгычка багыттап коюңуз. Анын колун жер бетинде эки жакка жылдыруунун кереги жок, бирок ага буюмга эркин тийүү мүмкүнчүлүгүн берүү керек. Эгер сизден бир нерсени алууга жардам берүүнү сураса, азиз адамдын колун буюмга карай тартып жана бул нерсени анын колу менен алып берүүнүн кереги жок.

✓Көз азиз адамдардын тобу менен иштеп жатканда ар биринин атын атап кайрылуунуз керек.

✓Маектешиңизди боштук менен сүйлөшүүгө мажбурлоонун кереги жок: эгер сиз эки жакка басып жатсаңыз, анда ага айтып туруу керек.

✓“Кароо” сөзүн колдонуу кадимкидей көрүнүш. Көзү азиз адамга бул сөз “кол менен көрүү”, “тийүү” дегенди билдирет.

✓Биз, адатта, жаңсоолор менен коштолгон бүдөмүк аныктамалардан жана көрсөтмөлөрдөн качышыбыз керек, мисалы: "Стакан столдун үстүндө". Сиз так болууга аракет кылышыңыз керек: "Стакан столдун ортосунда турат."

✓Эгер көзү азиз адамдын жолунан адашып калганын байкасаңыз, анын кыймылын алыстан башкаруунун кереги жок, ага жакындап, жолуна түшүүгө жардам берүү керек.

✓Тепкич менен төмөнгө түшүп же көтөрүлүүдө көзү азиз адамды аларга перпендикуляр алып баруу керек. Жетелеп баратканда силкинүүнүн кереги жок. Сокур адамды коштоп жүргөндө колунузду артка койбоңуз – бул аларга ыңгайсыз.

Угуусу начар болгон адамдар менен баарлашууда этикеттин эрежелери:

✓Угуусу начар адам менен сүйлөшкөндө аны түз караш керек. Бетиңизди караңгылатып, колунуз, чачыңыз же кандайдыр бир нерселер менен тосууга болбойт. Маектешиңиз сиздин мимикаңызды байкай алышы керек.

✓Дүлөйлүктүн бир нече түрлөрү жана даражалары бар. Демек, угуусу начар адамдар менен баарлашуунун көптөгөн жолдору бар. Эгер кайсынысын тандаарыңызды билбесеңиз, алардан сурашыңыз керек.

✓Кээ бир адамдар уга алышат, бирок кээ бир үндөрдү туура эмес кабыл алышат. Бул учурда ылайыктуу денгээлди тандап, катуураак жана так сүйлөш керек. Башка учурда, адам жогорку жыштыктарды кабыл алуу жөндөмүн жоготкондуктан, үнүңүздүн бийиктигин басаңдатуу керек болот.

✓Угуусу начар адамдын көңүлүн буруу үчүн аны аты менен аташ керек. Жооп жок болсо, адамга акырын тийип же кол булгалап койсоңуз болот.

✓Сиз ачык жана бирдей сүйлөшүңүз керек. Эч нерсеге ашыкча басым жасоонун кереги жок. Айрыкча кулагына кыйкыруунун кереги жок.

✓Эгер сизден бир нерсени кайталоону суранса, сүйлөмүңүздү кайра айтканыңыз жакшы. Жаңсоолорду колдонсо болот.

✓Сизди адам түшүнгөнүнүзгө ынанышыңыз керек, маектешиңиз сизди түшүндүбү деп сураганыңыз оң.

✓Эгер сиз санды, техникалык же башка татаал терминди же даректи камтыган маалыматты көрсөтсөнүз, аны так түшүнүү үчүн жазып, факс же электрондук почта аркылуу же башка жол менен жөнөтүшүңүз керек.

✓Эгерде оозеки сүйлөшүүдө кыйынчылыктар болсо, SMS жазуу оңойбу деп сурашыңыз керек.

✓Сизди курчап турган чөйрө жөнүндө унутпаңыз. Чоң же эл көп бөлмөлөрдө угуусу начар адамдар менен баарлашуу кыйын. Жарык тийген күн же көлөкө да тоскоолдук болушу мүмкүн.

✓Көбүнчө дүлөйлөр куугунтуктоо тилин колдонушат. Эгерде сиз котормочу аркылуу баарлашсаңыз, анда котормочу менен эмес, түз маектешиңиз менен байланышуу керек экенин унутпаңыз.

✓Угуусу начар адамдардын баары эле эринден окуй алышпайт, андыктан бул тууралуу биринчи жолукканда сураганыңыз жакшы. Эгерде сиздин маектешиңиз бул жөндөмгө ээ болсо, анда бир нече маанилүү эрежелерди сактоо керек. Ар дайым эсиңизде болсун, он сөздүн ичинен үчөө гана жакшы окулат.

✓Башка адамдын жүзүн карап, так жана жай сүйлөп, жөнөкөй сөз айкаштарын колдонуп, маанилүү эмес сөздөрдөн алыс болушуңуз керек.

✓Эгер айтылган сөздүн маанисин баса белгилеп же тактагыңыз келсе, мимиканы, жаңсоолорду жана дене кыймылдарын колдонушуңуз керек.

Өнүгүүсүндө артта калган, баарлашууда жана психикалык жактан бузулган адамдар менен сүйлөшүү этикеттин эрежелери:

✓Жеткиликтүү тилди колдонуңуз, өз оюңузду так жана даана билдириңиз.

✓Эгер маектешиңиз алар менен тааныш экенине билбесеңиз, каймана сөздөрдөн алыс болуңуз.

✓Жогорудан сүйлөбөө. Сизди түшүнбөй калат деп ойлобоңуз.

✓Тапшырма же долбоор жөнүндө сөз кылып жатканда, баарын "кадамдап" айтыңыз. Маектешиңизге түшүндүрүп бергенден кийин ар бир кадамды түшүнгөдүгүн билүү үчүн ынанууңуз керек.

✓Аң-сезиминини өнүгүүсү артта калган чоң адам башка чоң кишилердей эле тажрыйбага ээ деп ойлоо керек.

✓Зарыл болсо, иллюстрацияларды же сүрөттөрдү колдонуңуз. Бир нече жолу кайталоого даяр болуңуз. Эгер алар сени биринчи жолу түшүнбөсө, кайрадан кайталоо керек.

✓Өнүгүүсүндө кемчиликтери бар адамга кандай мамиле кылсаң, башкаларга ошондой мамиле кыл.

✓Адамга түз карап, аны менен баарлашыңыз.

✓Эсиңизде болсун, өнүгүүсү артта калган адамдар укук жөндөмдүүлүгүнө ээ жана документтерге, келишимдерге кол коюуга, добуш берүүгө, медициналык жардам көрсөтүүгө макулдук берүүгө толугу менен жөндөмдүү.

Психикалык жактан ооруган адамдар менен баарлашууда этикеттин эрежелери:

Психикалык ден соолук көйгөйлөрү - өнүгүү көйгөйлөрүндөй эмес. Психикалык көйгөйлөрү бар адамдар эмоционалдык бузулууларга дуушар болушу мүмкүн, бул алардын жашоосун кыйындатат. Алардын дүйнөгө өзгөчө жана өзгөрмө көз карашы бар.

✓Психикалык жактан ооруган адамдар сөзсүз түрдө кошумча жардамга жана атайын дарылоого муктаж деп ойлобошубуз керек.

✓Психикалык жактан ооруган адамдарга жеке адам катары мамиле кылыңыз. Ушул эле формадагы майыптыгы бар башка адамдар менен болгон тажрыйбаңыздын негизинде шашылыш жыйынтык чыгаруунун кереги жок.

✓Психикалык жактан ооруган адамдар башкаларга караганда зордук-зомбулукту көбүрөөк кылышат деп ойлобоо керек. Бул миф. Эгер сиз жакшы мамиле кылсаңыз, алар өзүн эркин сезишет.

✓Психикалык жактан ооруган адамдардын түшүнүү кыйынчылыгы же интеллектинин деңгээли көпчүлүк адамдарга караганда төмөн экендиги туура эмес.

✓Психикалык жактан ооруган адам капаланып турса, ага кандай жардам бере алаарыңызды акырын сураңыз.

✓Психикалык жактан ооруган адамга себеби бар болсо дагы корс сүйлөбөнүз.

Сүйлөө кыйынчылыгы бар адам менен баарлашууда этикеттин эрежелери:

✓Сүйлөө кыйынчылыгына туш болгон адамга жетишээрлик көңүл бурууңуз керек, анткени аны түшүнүү сиздин эле кызыкчылыгыңыз.

✓Сүйлөөдө кыйынчылыкка дуушар болгон адамдын сөзүн оңдобонуз жана сөзүн бөлбөнүз. Ал сөзүн аяктагандан соң гана сүйлөп баштоонуз керек.

✓Сөздү эртерлетпешиңиз керек. Сүйлөөдө кыйынчылыкка дуушар болгон адам менен баарлашууда адаттагыдан көбүрөөк убакыт талап кылынаарына даяр болуңуз. Эгерде сиз шашып жатсаңыз, андан кечирим сурап, башка убакта шашпай сүйлөшүү тууралуу айтыңыз.

✓Маектештин жүзүнө карап, көрүү байланышын кармоо керек. Бул маекке адаттагыдан көбүрөөк көңүл берүүңуз керек болот.

✓Сүйлөө кыйынчылыгына туш болгон адам - интеллектиси төмөн адам деп ойлоо туура эмес.

✓Кыска жоопту талап кылган суроолорду берүү керек.

✓Сизге айтылгандарды түшүнбөсөнөр, түшүнгөн адамдай түр кылбаңыз. Кайра суроодон тартынбаңыз. Эгер дагы эле түшүнө албай жатсаңыз, сөздү жайыраак темп менен айтууну же болбосо тамгалап жазууну сураныңыз.

✓Сүйлөө жөндөмү бузулган адам да сүйлөөгө муктаж экенин унутпаңыз. Анын сөзүн токтотпонуз. Спикерди шаштырбаңыз.

✓Эгерде сизде баарлашууда кыйынчылыктар болсо, маектешиңиз мүмкүн башка ыкманы колдонууну каалайт, бул тууралуу андан сурап алганыңыз оң. Мүмкүн ал жазып бергиси келээр.

1-бөлүмгө окуу тапшырмалары

1-тапшырма

Төмөнкү мисалдарды карап чыгып, мүмкүн болгон аракеттерди талкуулаңыз:

1) Прокуратура жана соттор тарабынан аялдарга (анын ичнде майыптыгы бар аялдарга) арналган, алардын укуктары жөнүндө маалымат жана процессуалдык эрежелерди жөнөкөй түшүндүргөн брошюраларды даярдоо жана таратуу аялдардын сот адилеттигине жетүүсүн тоскон факторлор менен күрөшүүгө жардам бере алабы? Мындай жол менен кандай факторго же факторлорго таасир этиши мүмкүн?

2) Укук коргоо органдары эч кандай чара көрбөсө же прокурор ишти, тергөөнү жаап салса, жабырлануучуга бул кандай таасир этет?

3) Эгерде сот соттолуучуну тергөө абагына камоо өтүнүчүн четке какса, бул жабырлануучунун соттук териштирүүгө катышуу каалоосуна кандай таасир этет?

2-тапшырма

Кыргыз Республикасында мындай зыяндуу тажрыйбалар бар же жок экенин аныктоо үчүн төмөндөгү зыяндуу иш-аракеттердин түрлөрүн талкуулаңыз жана төмөндө келтирилгендерден башка түрлөрү барбы?

Жашоо этабы	Зыяндуу практиканын түрү
Жатын ичиндеги	Төрөлө элек баланын жынысын тандоо жана ымыркай кыз болсо (эркек балалуу болуу каалоосу менен), бойдон алдыруу жолу менен андан арылуу.
Ымыркай кези	Төрөлгөн кыздарды өлтүрүү.
Балалык жана өспүрүм курак	Эрте жана мажбурлап никеге туруу; "намыс" үчүн жасалган кылмыштар.
Орто курак	"Намыс" үчүн жасалган кылмыштар, мажбурлап никеге туруу.
Карылык	Жесирлерди, карыларды кордоо.

3-тапшырма

Төмөнкү таблица үй-бүлөлүк зомбулук иштеринде бир эле стереотип кандай тыянактарды алып келерин мисал келтирет.

Стереотип	Эркек үй-бүлө башчысы/үй-бүлө башчысы болуш керек
(Жалпыланган) көрсөтүү	Адамдар аралык жана үй-бүлөлүк мамилелерде бийлик эркекке таандык, ал эми аял баш ийген абалды ээлейт.
Корутундулар (өзүнчө бир жөнүндө адам)	Мүмкүн болгон корутундулар: • эркек өзүнө баш ийбеген аялын тарбиялоо үчүн зомбулук көрсөтүүгө укуктуу; • эркек нике жана үй-бүлөлүк мамилелерде бийликти сактап калуу үчүн зомбулук көрсөтүүгө же зомбулук көрсөтөм деп коркутууга укуктуу; • аялынын жана балдарынын каалоосуна жана ниетине караганда, анын ичинде соттук териштирүүлөрдө (мисалы, баланы камкордукка алуу боюнча иш) (мисалы, зомбулук көрсөткөн) эркектин каалоосу жана ниети маанилүү;

• Төмөнкү билдирүүнү карап көрөлү: "Эгер зомбулук жетиштүү катаал болсо, жабырлануучу сотто көрсөтмө берет." Бул чынбы? Жообуңузду түшүндүрүңүз.

• Төмөнкү стереотиптерди карап чыгыңыз жана жогорудагы таблицада көрсөтүлгөндөй, бул мифтер жана стереотиптер аялдардын сот адилеттигине жетүүсүнө таасир эте турган сот адилеттиги системасынын этаптарын аныктаңыз:

a) Жубайлардагы зордук-зомбулук алардын жеке иши;

b) Эгерде жабырлануучу чындап эле зордук-зомбулуктан жана шылдыңдоодон жапа чексе, ал кааласа, зомбулук көрсөткөн адамын таштап кете алат.

c) Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар өздөрү менен болгон окуяны туура, адекваттуу түшүнүп, баалай алышпайт.

d) Аялдар аларды зордуктады деп калп айтышат.

1-бөлүмгө текшерүүчү суроолор

1. "ЖЫНЫС" жана "ГЕНДЕР" аныктамаларынын ортосунда кандай айырма бар? Төмөнкү түшүнүктөрдүн аныктамаларын бериңиз: гендердик стереотиптер, гендердик дискриминация, түз жана кыйыр басмырлоо, гендердик зомбулук.
2. Саясатчылар, укук коргоо органдарынын кызматкерлери, соттор, прокурорлор, адвокаттар, билим берүү жана маданият системасынын кызматкерлери, жалпыга маалымдоо каражаттары, диний жамааттардын, коомдук жана жарандык уюмдардын өкүлдөрү, жарандар гендердик стереотиптерди кантип өзгөртүшү мүмкүн?
3. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары боюнча кандай эл аралык жана улуттук стандарттарды билесиз?
4. "Мүмкүнчүлүктөрдүн тең укуктуулугу" эмнени билдирет?
5. Ар кандай түрдөгү майыптар менен баарлашууда этиканын негизги эрежелери кандай?
6. Зордук-зомбулуктун кандай формаларын жана түрлөрүн билесиз?
7. Башкаруу дөңгөлөк деген эмне? Анын негизги компоненттерин жана катаал мамиле циклинин негизги этаптарын санагыла.
8. МУКта белгиленген негизги стандарттарды атаңыз.
9. Стамбул конвенциясына мүнөздөмө бериңиз жана анын негизги стандарттарын атагыла.
10. Жапа чеккен адамдын кызыкчылыктарын багытталган жана адам укуктарына негизделген мамиле деген эмне?
11. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар үчүн атайын кызматтар деген эмне? Мисалдар келтиргиле. Зордук-зомбулуктун курмандыктарына жардам берүүнүн көп секторлуу механизми кандай?
12. Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жөнүндө конвенцияга ылайык, “тийиштүү жана акылга сыярлык колдонуу” деген эмнени билдирет? Сот системасындагы мындай колдонууга мисал келтиргиле.
13. Эл аралык стандарттардын таасири астында Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана коргоо жаатында кандай негизги мыйзамдар иштелип чыккан жана кабыл алынган? Алардын өзгөчөлүктөрүн атап бергиле.

2. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК УЧУРЛАРЫНДА КР МЫЙЗАМДАРЫ БОЮНЧА БАШТАПКЫ ЧАРАЛАР

2.1 Зордук-зомбулуктун курмандыгын майыптыгы бар аял катары аныктоо

Зомбулуктун курмандыктарын майыптыгы бар аял/кыз катары аныктоо – майыптыгы бар аялга/кыздарга карата зомбулукка каршы кийлигишүүнүн биринчи кадамы. Биринчи байланыш тажрыйбасы зомбулуктун курмандыктары үчүн өтө маанилүү.

Алгачкы байланыш жабырлануучуга укук коргоо органдарынын кызматкерлери майыптык статусуна олуттуу мамиле жасаарын жана ага колдоо көрсөтүүгө даяр экендигин көрсөтүшү керек. Колдоо жабырлануучунун муктаждыктарына жана укуктарына ылайык компетенттүү органдарга жабырлануучу жөнүндө маалымдалган учурдан, сот процесси башталган учурдан тартып (кылмыш/жарандык) жана мындай процесстен кийин тиешелүү мезгил ичинде жеткиликтүү болушу керек.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону жүзөгө ашыруучу субъекттерге төмөнкүлөр кирет:

- 1) Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети;
- 2) Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети тарабынан аныкталуучу үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъекттердин ишин координациялоо

боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган³⁴;

- 3) сот;
- 4) прокуратура;
- 5) ички иштер органдары;
- 6) социалдык өнүктүрүү органдары;
- 7) саламаттык сактоо органдары;
- 8) билим берүү органдары;
- 9) юстиция органдары;
- 10) пробация органдары³⁵;
- 11) жазаны аткаруучу органдар³⁶;
- 12) балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган;
- 13) Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмен);
- 14) адвокатура;
- 15) Кыргыз Республикасынын Президентинин облустардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрү;
- 16) жергиликтүү мамлекеттик администрациялар;
- 17) жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары;
- 18) массалык маалымат каражаттары;
- 19) өз компетенциясынын чегинде башка органдар жана уюмдар.

Майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча ишти жүзөгө ашыруучу, анын ичинде идентификациялоо жол-жобосун жүзөгө ашыруучу субъекттерге төмөнкүлөр кирет:³⁷

- 1) координациялоо боюнча ыйгарым укуктуу орган-Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги;
- 2) прокуратура органдары;
- 3) ички иштер органдары;
- 4) социалдык өнүктүрүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган;
- 5) саламаттык сактоо чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган;
- 6) билим берүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу орган;
- 7) юстициянын ыйгарым укуктуу органы;
- 8) балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган;
- 9) жергиликтүү мамлекеттик администрациялар.

Идентификациялоо субъекттери же алардын ыйгарым укуктуу өкүлдөрү баштапкы байланышта үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктары, айрыкча майыптыгы бар аялдар/кыздар төмөнкүлөргө көңүл бурушу керек:

- камкорчусуна (тууганына же көз каранды абалда турган башка адамга) карата коркуу сезимин көрсөтүү же ага жагынуу үчүн өтө тынчсыздануу;
- баарын анын көрсөтмөсү боюнча жасайт;
- дайыма ага чалып, алар кайда жана эмне кылып жатышканын айтып турушат;
- андан, өз кезегинде, өтө көп телефон чалууларды жана билдирүүлөрдү алышат;
- өзүн-өзү сыйлоо сезими өтө төмөн, өзүнө ишенбөөчүлүк;

³⁴ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 13.01.2020-жылдагы токтому менен Кыргыз Республикасынын Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъекттердин ишин координациялоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган катары аныкталган.

³⁵ Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө” Мыйзамы (КР 2024-жылдын 7-августундагы Мыйзамынын редакциясына ылайык).

³⁶ Ошол эле жерден.

³⁷ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен бекитилген “Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүүнүн тартиби” 5-пункту

- адам түнт болуп калат;
- депрессия, тынчсыздануунун жогорулашы, өзүнө-өзү кол салуу тууралуу сүйлөшүүлөр;
- “кырсыктан” улам травма алгандыгын айтып, актанат;
- көп учурда жумушка, окууга жана коомдук иш-чараларга эч кандай себепсиз катышпай коет;
- аба-ырайына туура келбеген жабык кийимдерди кийүүсү, мекеменин ичинде күндөн коргонуучу коз айнек тагинуусу;
- өзүнүн акчасын/кредиттик картасын ээн-эркин колдоно албайт.

Зордук-зомбулуктун курмандыктары менен болгон бардык байланыштар учурунда алардын физикалык, психикалык жана моралдык сапаттарын толук сыйлоо менен алардын жеке абалын жана жакынкы муктаждыктарын, ошондой эле жашын, жынысын, мүмкүн болгон майыптыгын, жетилгендигин ж.б. эске алынуусу керек.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктары аларды калыбына келтирүүнү жеңилдетүү жана сот адилеттигине жетиштүү мүмкүнчүлүк алуу үчүн тийиштүү колдоо алуу менен кайталануудан, коркутуудан жана өч алуудан корголушу керек.

Зордук-зомбулуктун курмандыктары менен өз ара аракеттенүүдө жана баарлашууда жашы, майыптыгы же тили боюнча бир нече аялуу жактары бар, жазык сот адилеттигинин адистери жекелештирилген жана жабырлануучунун өзгөчө муктаждыктарына ылайыкташтырылган акылга сыярлык жайгаштыруу принцибин колдонууга тийиш. Аталган принцип мыйзам тарабынан кепилденген майыптыгы бар адамдар үчүн коргоого бирдей жетүү укугун ишке ашырууга багытталган, ал иммигрант, качкын же расмий тилди билбеген этникалык топтун өкүлү статусуна ээ болгон зомбулуктун курмандыктарына карата да колдонулат.

Зомбулуктун курмандыктарын майыптыгы бар аялдар/кыздар катары идентификациялоодо идентификациялоо субъекттери же алардын ыйгарым укуктуу өкүлдөрү майыптыгы бар аялдар жана балдар менен баарлашуунун өзгөчөлүктөрүн эске алышы керек.

Майыптыгы бар аялдар жана балдар калктын өзгөчө тобун түзөт, анткени алар социалдык-экономикалык жактан аярлуу, маалыматка, билимге, жумушка орношууга, кызмат көрсөтүүлөргө ж. б. чектелүү. Зордук-зомбулук жагдайлары ар дайым алар үчүн пропорционалдуу эмес азаптарга жана жардам кызматтарынын жеткиликтүүлүгүнө алып келет.³⁸

Майыптыгы бар аялдар/кыздар биринчи байланыштан баштап төмөнкү негизги маалыматты алышы маанилүү:

- коргоо чараларын кошо алганда, алар коргоону ала турган ыкма жана шарттар;
- медициналык жардамга жетүү, адистештирилген жардамдын ар кандай түрү, анын ичинде психологиялык ж.б.

Ошентип, үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону жүзөгө ашыруучу мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүү тартибине ылайык (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы № 390 токтомунун № 1 тиркемеси) ички иштер, социалдык өнүктүрүү, саламаттык сактоо, билим берүү, балдарды коргоо боюнча органдардын аймактык бөлүмдөрүнүн (мындан ары - аймактык бөлүмдөр) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча иштерин координациялоо төмөнкү боюнча жүзөгө ашырылат:

- райондордун аймагында - консультациялык-кеңеш берүүчү органдардын ишинин

³⁸ Бул бөлүмчө үчүн Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Республикалык окуу борборунун талапкерлери жана студенттери үчүн “Аялдар үчүн укук коргоо жана юстиция чөйрөсүндө негизги кызматтарды көрсөтүүнүн типтүү иштөө тартиби жана зордук-зомбулукка кабылган балдар» (Кыргыз Республикасынын ИИМ РБКнын буйругу менен практикалык колдонууга сунушталган, 2021-жылдын 28-октябрындагы № 5 протокол) Бишкек, 2021-жыл. 33-б.

алкагында жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын башчылары тарабынан;
 - шаарлардын аймагында - үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттердин ишинин алкагында шаарлардын мэрлери тарабынан.

Координациялоочу орган	Өз ара аркеттенүү боюнча иш-чаралар
Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчылары/шаар мэрлери:	- социалдык өнүктүрүү, саламаттык сактоо, билим берүүнүн аймактык бөлүмдөрү менен макулдашуу боюнча үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери, үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча балдарды коргоо боюнча, аймакты социалдык-экономикалык өнүктүрүү жана калкты социалдык коргоо программаларынын долбоорлорунда жыл сайын иш-чараларды алдын ала карайт;
	- аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүү жана калкты социалдык жактан коргоо программасынын алкагында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча иш-чаралардын ишке ашырылышын контролдоону жүзөгө ашырышат;
	- консультациялык-кеңеш берүүчү органдардын - коллегиялардын, үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча комитеттердин кароосуна үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелерин жылына кеминде бир жолу киргизет;
	- үй-бүлөлүк зомбулуктун өзгөчө учурларына таасир этүүнүн мобилдүү топторун түзүүгө жана уюштурууга укуктуу, алар социалдык өнүктүрүү, ички иштер, балдарды коргоо, билим берүү органдарынын, саламаттык сактоо мекемелеринин өкүлдөрүнөн турат, макулдашуу боюнча мэриянын же айыл өкмөтүнүн өкүлдөрү, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдардын өкүлдөрү, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга жардам көрсөтүү боюнча ишти жүзөгө ашыруучу жергиликтүү жамааттын мүчөлөрү киргизилет
	- мамлекеттик органдардын макулдашылган иши үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын алдында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттерди түзүүнү координациялайт.
Ички иштер органдарынын аймактык бөлүнүштөрү:	- үй-бүлөлүк зомбулук фактылары жөнүндө үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъекттерге жабырлануучунун макулдугу менен (жыйырма төрт сааттын ичинде) кабарлайт;
	- жашы жете электерге карата үй-бүлөлүк зомбулуктун аныкталган фактылары жөнүндө балдарды коргоо боюнча аймактык ыйгарым укуктуу органга (жыйырма төрт сааттын ичинде) кабарлашат, жабырлануучунун макулдугусуз окуя болгон жерге чыгышат;
	- жабыр тарткан адамдын макулдугу менен убактылуу коргоо орденин берүү жана/же узартуу жөнүндө социалдык өнүктүрүү органдарынын аймактык бөлүмдөрүнө, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына (үч күндүк мөөнөттө) кабарлайт;
	- социалдык өнүктүрүү органынын, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын адистери менен бирдикте, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын адистеринин катышуусу менен үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарды коопсуз жерге тез арада жайгаштырышат.
Социалдык өнүктүрүү чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү:	- үй-бүлөлүк зомбулук фактылары аныкталган учурда үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын макулдугу менен ички иштер органдарына (жыйырма төрт сааттын ичинде)

	кабарлайт, жашы жете электерге жана/же аракетке жөндөмсүз деп табылган адамдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук жасаган учурларда жабыр тарткандардын макулдугу талап кылынбайт;
	- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарды коопсуз жерге тез арада жайгаштырууга ички иштер органдарына көмөк көрсөтөт.
Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмдөрү	- үй-бүлө менен жекече иштөө планын жана/же баланы коргоо боюнча жекече планды ишке ашырууда ички иштер органдары, билим берүү уюмдары, саламаттык сактоо уюмдары менен консультацияларды, жазуу жүзүндөгү маалыматтарды алуу жана жолугушууларды уюштуруу жолу менен өз ара аракеттенет.
Саламаттык сактоо уюмдары	- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандар кайрылган жана медициналык жардам көрсөтүлгөн учурдан тартып алардын макулдугу менен ички иштер органдарына (жыйырма төрт сааттын ичинде) кабарлайт. Жашы жете электердин жана/же аракетке жөндөмсүз деп табылган адамдардын макулдугу талап кылынбайт.
Менчигинин түрүнө карабастан билим берүү уюмдары	- жашы жете электерге карата үй-бүлөлүк зомбулук фактылары аныкталган учурда ички иштер органдарынын, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмүнүн кызматкерлерин тез арада чакыртышат;
	- балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрүнө турмуштук оор кырдаалда турган балдар, камкордукка алууну тариздебеген адамдар менен чогуу жашаган балдар жөнүндө маалымат берет.
Прокуратура органдары:	Прокуратура органдары: - мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрү тарабынан үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндөгү мыйзамдардын сакталышына көзөмөл жүргүзүшөт;
	- мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрүнө үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндөгү мыйзамдарды бузууларды четтетүү боюнча прокурордук чара көрүү актыларын жиберешет.
Юстициянын аймактык органдары:	- жарандык жана жазыктык сот өндүрүшү чөйрөсүндө зарыл консультациялык-укуктук жардамды жана квалификациялуу юридикалык жардамды уюштуруу үчүн мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрү менен өз ара аракеттенет.
	- мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрүн ченемдик укуктук актыларды таратууга тартат жана үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча укуктук пропаганданы жүзөгө ашырат.
Үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө маалымдоо тартиби	
Үй-бүлөлүк зомбулук фактыларына жооп кайтаруу максатында аймактык бөлүмдөр үй-бүлөлүк зомбулук фактылары жөнүндө бири-бирине тез арада маалымдоого милдеттүү (телефонограммалар аркылуу, андан кийин 24 сааттын ичинде аймактык бөлүмдүн жетекчисинин колу коюлган жазуу жүзүндөгү билдирүүнү жөнөтүү менен) аймактык бөлүнүштүн жетекчиси тарабынан төмөндөгүлөр маалымат алуусу керек:	
Ички иштер органдары	- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандар жөнүндө, жабыр тарткан адамдын өзүнүн макулдугу менен (жашы жете электердин жана аракетке жөндөмсүз жабыр тарткандардын макулдугу талап кылынбайт);
Социалдык өнүктүрүүнүн мамлекеттик органдарынын аймактык бөлүмдөрү	- социалдык колдоого муктаж жабыр тарткандар жөнүндө;
Балдарды коргоо боюнча	- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан жашы жете

ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү	электер жөнүндө;
Саламаттык сактоо уюмдары	- медициналык-санитардык жардамга жана медициналык реабилитациялоого муктаж болгон жабыр тарткандар жөнүндө;
Билим берүү уюмдары	- жабыр тарткан окуучулар жөнүндө;
Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары	- өзүнүн аймагында үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө маалыматтарды эсепке алуу үчүн жыйырма төрт сааттын ичинде үй-бүлөлүк зомбулуктун аныкталган фактылары жөнүндө

2.2. Майыштыгы бар жабыр тарткан аялдардын укуктарын коргоо боюнча баштапкы чараларды кабыл алуу этабында адвокаттын ролу

Майыштыгы бар адамдардын³⁹ укуктарын коргоо боюнча адвокаттын ролу өтө маанилүү, анткени көп учурда жабырлануучулар аларга карата зомбулук жасаган адамдардын камкордугунда болушат, алар камкорчунун колдоосусуз башка адамдардан жардам сурай алышпайт.

Алынган психологиялык травманы эске алуу менен, майыштыгы бар адамдар сотто өз укуктарын дээрлик өз алдынча коргой алышпайт жана көпчүлүк учурда адвокаттын кызмат акысын төлөөгө каражаты жок. Дал ушул себептерден улам мамлекет аларга мамлекет кепилдеген юридикалык жардамды даттануу берилген учурдан тартып берет. Жабырлануучуга юридикалык жардам АКЫСЫЗ көрсөтүлөт, бул акылга сыярлык жайгаштыруу принцибине ылайык келет.

КРнын Конституциясы (6-берене, 4-бөлүк,) ар бир адам мыйзамда каралган учурларда квалификациялуу юридикалык жардам алууга укуктуу экендигин, юридикалык жардам мамлекеттин эсебинен көрсөтүлөрүн белгилейт. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 40-беренесине (7-пунктунун 4-бөлүгүнө) ылайык, мыйзамда каралган учурларда жабырлануучу мамлекет кепилдеген юридикалык жардам алууга укуктуу.

«Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 10-августундагы Мыйзамына (13-берененин 3, 4, 7-пункттарынын 4-бөлүгүнүн 4-бөлүгү) ылайык кепилденген юридикалык жардамды (кирешелерди кошпогондо). I жана II топтогу майыштыгы бар адамдар; психикалык оорудан жапа чеккен адамдар; үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктары алууга укуктуу.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын өздөрү да кирешесинин деңгээлине карабастан, кылмыш же укук бузуу процессинин каалаган баскычында, ал эми жарандык иштер боюнча - процесс башталганга чейин юридикалык жардамга кайрыла алышат.

“Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө”⁴⁰ Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын (КР 08.07.2024-ж. Мыйзамынын редакциясына ылайык) талаптарына жана үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга жардам көрсөтүүнүн тартибине ылайык, эгерде жабырлануучу жардамдын башка түрлөрүн алууга муктаж болсо, жабырлануучу аймактык бөлүмдүн адиси тарабынан жабырлануучуга зарыл болгон жардамды көрсөтүү компетенциясы кирген субъектке жөнөтүлөт. Аймактык адвокаттар коллегиялары⁴¹ болжолдуу жабырлануучуну биринчи жардамдын бөлүгү катары идентификацияланганга

³⁹ Ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнүн алкагында майыштыгы бар жабыр тарткан аялдардын укуктарын үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо боюнча баштапкы чараларды көрүүнүн кадамдык алгоритми кененирээк ушул Колдонмонун 1-8-Тиркемелеринен караңыз.

⁴⁰ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы № 390 токтому менен бекитилген “Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүүнүн тартиби” 13-пункту.

⁴¹ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 01.08.2019-жылдагы № 390 токтому менен бекитилген “Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүүнүн тартиби” 20-пункту.

чейин эле (жабырлануучу статусун бергенге чейин) алгачкы жардам берүүнүн алкагында акысыз юридикалык кеңеш беришет.

Белгилей кетсек, жогоруда аталган "Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" Кыргыз Республикасынын жаңы Мыйзамынын аркасында үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыктарына мамлекет кепилдеген акысыз юридикалык консультацияларды алуу мүмкүнчүлүгү үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы катары аныкталган учурда жабырлануучу статусу берилгенге чейин да камсыз кылынган.

Бирок, жабырлануучунун мамлекет кепилдеген юридикалык жардамга болгон укугун жөнгө салуучу жазык-процесстик мыйзамдарынын нормалары - анын чөйрөсүн формалдуу түрдө чектеп, аны жабырлануучунун белгилүү процессуалдык статусун алуу менен байланыштырган учурда да, мамлекет кепилдеген юридикалык жардам консультациялык-укуктук жана квалификациялуу юридикалык жардам түрүндө көрсөтүлөт.⁴²

Консультациялык-укуктук жардам - Кыргыз Республикасынын укуктук тутуму, укук субъекттеринин укуктары жана милдеттери, укуктарды соттук жана соттон тышкары тартипте ишке ашыруунун жана пайдалануунун ыкмалары жөнүндө маалымдоо; укуктук маселелер боюнча консультация берүү; укуктук мүнөздөгү документтерди түзүүгө жардам берүү; квалификациялуу юридикалык жардамга адамдын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга жардам көрсөтүү; квалификациялуу юридикалык жардам аныктамасына туура келбеген жардамдын башка түрлөрү. Консультациялык-укуктук жардам алуу укугуна Кыргыз Республикасынын жарандары, чет өлкөлүк жарандар, жарандыгы жок адамдар жана качкындар ээ.

Квалификациялуу юридикалык жардам - жазык, жарандык, администрациялык иштер жана укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча адамдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын өкүлчүлүк кылуу жана/же коргоо боюнча адвокаттын кесиптик иши ушул Мыйзамда сот өндүрүшүнүн бардык стадияларында белгиленген учурларда - мамлекеттин эсебинен жүргүзүлөт.

2.3. Убактылуу коргоо ордери: берүүнүн, узартуунун, даттануунун тартиби жана анын аткарылышын контролдоо

Убактылуу коргоо ордери – үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тартканга мамлекеттик коргоону берүүчү жана үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга карата мыйзамда аныкталган таасир этүү чараларын колдонууга алып келүүчү документ.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 26-беренесине ылайык убактылуу коргоо ордери берүү үчүн негиз болуп үй-бүлөлүк зомбулук жасалгандыгы жөнүндө ар кандай адамдын ички иштер органына билдирүүсү эсептелет. Үй-бүлөлүк зомбулук фактысы ички иштер органы тарабынан үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө билдирүүдө камтылган маалыматтарды текшерүү жолу менен белгиленет. Убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамга жана он сегиз жашка толгон үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга берилет.

Кыргыз Республикасынын "Укук бузуулар жөнүндө" кодексинин 70-беренесинде (үй-бүлөлүк зомбулук) каралган укук бузуулар аныкталганда укук бузуу жөнүндө протокол түзүү менен катар ыйгарым укуктуу орган тобокелдиктерди баалоо протоколун түзөт, аларды баалоо методикасы Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети тарабынан бекитилиши керек.⁴³

⁴² "Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 10-августундагы № 91 Мыйзамынын 4-беренесинин 2-пункту.

⁴³ Бул жаңы өзгөртүүлөр Кыргыз Республикасынын 2024-жылдын 7-августундагы Мыйзамы менен киргизилген, ошондуктан методология азырынча бекитиле элек.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 27-беренесинде убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын жашаган жериндеги ички иштер органы тарабынан отуз күндүк мөөнөткө (өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин үч күнгө берилген) милдеттүү түрдө берилери белгиленген.

Убактылуу коргоо ордери окуя болгон жерге ички иштер органдарынын кызматкерлери барган учурда тез арада берилет. Эгерде үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө билдирүү аны жасоо фактысынан кийин ички иштер органына келип түшсө, убактылуу коргоо ордери арызды алгандан кийин тез арада берилет. Убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан ар бир адамга (үй-бүлө мүчөсү же үй-бүлөлүк зомбулук жасалган үй-бүлө мүчөсүнө теңештирилген адам, балдар, үй-бүлөлүк зомбулукка күбө болгон ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адам) карата өзүнчө берилет.

Ички иштер органынын кызматкери үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды убактылуу коргоо ордеринин шарттары жана аны аткарбоонун кесепеттери менен кол коюп тааныштырууга милдеттүү. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга убактылуу коргоо ордери жеке тапшыруу мүмкүн болбогон учурда ички иштер органынын кызматкери тарабынан убактылуу коргоо ордерине тиешелүү белги коюлат жана үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга мобилдик байланыш, электрондук почта же мессенджерлер аркылуу ал берилген учурдан тартып жыйырма төрт сааттын ичинде тиешелүү фактыны жазууга мүмкүндүк берүүчү ички иштер органынын кызматкери тарабынан билдирилет. Мына ушунда убактылуу коргоо ордери тапшырылды деп эсептелет.

Берилген убактылуу коргоо ордерлери жөнүндө маалымат ички иштер чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын расмий сайтына алар берилген учурдан тартып жыйырма төрт сааттын ичинде жарандардын жеке маалыматтарын көрсөтпөстөн жайгаштырылат.

Убактылуу коргоо ордери берүү жөнүндө маалымат убактылуу коргоо ордеринин шарттарынын аткарылышын контролдоого ыйгарым укуктуу ички иштер органынын кызматкерине ал берилген учурдан тартып жыйырма төрт сааттын ичинде жиберилет. Ички иштер органынын кызматкери үй-бүлөлүк зомбулук жасаган жана убактылуу коргоо ордери алган адам кайрылган учурда ага зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программалардан өтүүнүн шарттары жөнүндө маалымдоого милдеттүү.

Убактылуу коргоо ордери берилген адам анда көрсөтүлгөн бардык шарттарды аткарууга милдеттүү. Ал тарабынан убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарбоо укук бузуулар жөнүндө мыйзамдарга ылайык жоопкерчиликке алып келет жана анын колдонулушун токтотпойт.

Убактылуу коргоо ордери берүү үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды анын аракеттеринде кылмыш жана/же укук бузуу бар болсо, жазык мыйзамдарына жана укук бузуулар жөнүндө мыйзамдарга ылайык жоопкерчиликтен бошотпойт.

Балдарга, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга жана сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга карата убактылуу коргоо ордери берүүнүн тартиби "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө"Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 28-беренесинде каралган.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан төмөнкүлөргө карата убактылуу коргоо ордери берилет:

- балдар - алардын мыйзамдуу өкүлү же балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмү, же жашы жете электердин иштери боюнча ички иштер органынын кызматкерине;
- сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган адамдар - алардын мыйзамдуу өкүлүнө же болбосо социалдык өнүктүрүү органынын аймактык бөлүмүнө;
- ден соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды - жеке өзүнө, ал эми өз алдынча алууга мүмкүн болбогон учурда - социалдык өнүктүрүүнүн аймактык органына.

Убактылуу коргоо ордерин берүү жөнүндө маалымат ички иштер органы тарабынан үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга карата үч күндүк мөөнөттө жиберилет:

- балдар - алардын мыйзамдуу өкүлү же балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмү, же жашы жете электердин иштери боюнча ички иштер органынын кызматкерине;

- ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жана сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган адамдар - социалдык өнүктүрүүнүн аймактык органына, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына.

Убактылуу коргоо ордеринде («Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 29-беренеси) төмөнкүлөр каралган:

- 1) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам менен, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын баласы/балдары же үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын баласы/балдары менен түз жана кыйыр байланышка тыюу салуу;

- 2) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам менен чогуу жашаган (турган) жерде болууга тыюу салуу;

- 3) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамды, эгерде ал үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга белгисиз жерде болсо, жеке өзү жана үчүнчү жактар аркылуу издөөгө тыюу салуу;

- 4) үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети бекиткен типтүү түзөтүү программасына ылайык зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча түзөтүү программасынан өтүү милдети.

Убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамдын 32-беренесинин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн талаптар менен сотко кайрылууга укугу жөнүндө маалыматты (чогуу жашаган жеринен убактылуу чыгаруу; ата-энелик укуктарды чектөө; жарандык жана үй-бүлөлүк мыйзамдарда каралган башка талаптар), ошондой эле убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарабагандыгы үчүн үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын жоопкерчилиги жөнүндө маалыматты камтыйт.

Кыргыз Республикасынын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамы ички иштер органдары тарабынан убактылуу коргоо ордерин берүүгө же бул аракеттерден баш тартууга прокуратурага же сотко даттанууга мүмкүндүк берет (8 б., 27-бер.), б. а. альтернативдүү тартип прокуратурага же сотко кайрылуу каралган. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адам же алардын өкүлдөрү даттана алышат.

Демек, Кыргыз Республикасынын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамында убактылуу коргоо ордерин берүү, узартуу же бул аракеттерден баш тартуу жөнүндө, б.а. жогору турган органга же кызмат адамына суроо-талап менен байланышкан ИИБнин чечимине даттануунун административдик тартиби каралган эмес. Бирок мындай учурларда административдик актыларга даттануунун жалпы эрежелери колдонулат, бул үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга ИИБнин чечимдерине даттанууга мүмкүндүк берет.

Даттануу «Кыргыз Республикасынын Прокуратурасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 10-сентябрындагы № 114 Конституциялык Мыйзамынын 7-беренесине ылайык, прокуратура органдарына берилет, анда алар өздөрүнүн ыйгарым укуктарына ылайык мыйзамдарды жана башка ченемдик укуктук актыларды бузуу жөнүндө маалыматтарды камтыган кайрылууларды чечишет. Прокурор кабыл алган чечим жогору турган прокурорго даттанылышы мүмкүн жана өзүнүн укуктарын коргоо үчүн адамдын сотко кайрылуусуна тоскоолдук кылбайт.

Прокуратура органдарына келип түшкөн кайрылуулар КР мыйзамдарында белгиленген тартипте жана мөөнөттөрдө каралат. Тактап айтканда, “Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 4-майындагы № 67 Мыйзамынын 8-беренесине (2-бөлүгүнө) ылайык, мамлекеттик органга

келип түшкөн жазуу жүзүндөгү (электрондук) кайрылуу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы же кызмат адамы өздөрүнүн компетенциясына ылайык жазуу жүзүндөгү (электрондук) кайрылуу катталган күндөн тартып 14 жумушчу күндүн ичинде каралат. Жарандын кайрылуусун чечүү үчүн атайын текшерүүлөрдү (экспертизаларды) жүргүзүү, кошумча материалдарды суратып алуу же болбосо башка чараларды көрүү зарыл болгон учурларда даттанууларды чечүү мөөнөттөрү демейдегиден башкача тартипте узартылышы мүмкүн, бирок ал 30 календардык күндөн ашпайт. Кайрылуунун жообу жүйөлүү болушу керек. Эгерде кайрылууну канааттандыруудан баш тартылса, арыз ээсине кабыл алынган чечимге даттануунун тартиби, ошондой эле сотко кайрылуу укугу түшүндүрүлүүгө тийиш. Кайрылууларды чечимдерине же болбосо аракеттерине (аракетсиздигине) даттанылып жаткан органга же кызмат адамына кайра жөнөтүүгө тыюу салынат. Анонимдүү кайрылуулар прокуратура органдарында каралбайт.

Прокуратурага даттануу сотко да даттанууга жолтоо болбогондуктан, демек, ички иштер органдары тарабынан убактылуу коргоо ордеринин берилиши же бул аракеттерден баш тартуу КР Административдик-процесстик кодексине (КР АПК) ылайык административдик сот өндүрүшү тартибинде сотко даттанылышы мүмкүн.

Бирок, КР АПКда ички иштер органдары тарабынан убактылуу коргоо ордерин берүүгө, узартууга же бул аракеттерден баш тартууга даттануунун конкреттүү жол-жоболору камтылган эмес, ошондуктан бул учурда анын жалпы жоболору, анын ичинде кароо мөөнөттөрү боюнча да колдонулат.

Ошентип, администрациялык иш даярдоо өндүрүшүнүн аяктагандыгы жана ишти соттук териштирүүгө дайындоо жөнүндө аныктама кабыл алынган күндөн тартып эки айга чейинки мөөнөттө каралат жана чечилет (КР АПКнин 1-бөлүгүнүн 129-беренеси). Административдик органдын аракетине (ИИБ) доо доогер анын жасалгандыгын билген күндөн тартып үч айдын ичинде, ал эми аракетсиздигине карата доогер тиешелүү административдик органга кайрылган күндөн тартып отуз жумушчу күн өткөндөн кийин үч айдын ичинде берилиши мүмкүн (КР АПКнин 3-бөлүгүнүн 110-бер.). 1-инстанциядагы соттун чечими менен макул болбогон учурда, эгерде мыйзамда башка мөөнөттөр каралбаса, апелляциялык даттануу (сунуштама) сот тарабынан чечим жарыялангандан кийин 30 күндүн ичинде берилиши мүмкүн (КР АПКнин 2-бөлүгүнүн 213-беренеси).

Ошондой эле КР АПК доону камсыз кылуу чарасы катары талашылып жаткан административдик актынын колдонулушун токтото туруу жөнүндө ченемди камтыйт (КР АПКнин 116-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту). Мисалы, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган жана убактылуу коргоо ордерин алган адам мындай талап менен кайрыла алат. Бирок, эгерде камсыз кылуу чараларын кабыл албоо соттун чечимин аткарууну кыйындатса же мүмкүн болбосо же административдик актынын, административдик органдын аракетинин (аракетсиздигинин) укукка жат белгилери байкалса (КР АПКнин 116-беренесинин 1-бөлүгү) доону камсыз кылуу мүмкүн.

Ошону менен бирге, жогоруда баяндалгандардын негизинде, даттануунун соттук тартиби өтө узак жол жана иштердин ушул категориясынын өзгөчөлүктөрүн эске албастан каралат. Ошондуктан убактылуу коргоо ордерин берүүгө же бул аракеттерден баш тартууга даттануунун кыйла ыкчам жана таасирдүү ыкмасы Кыргыз Республикасынын Администрациялык-процесстик мыйзамдарына тийиштүү жоболор киргизилгенге чейин администрациялык тартипте же прокуратурага даттануудан көрүнөт.

2.4. Зомбулук жасаган адамдын зомбулук жүрүм - турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программаны колдонуунун тартиби

Зордук-зомбулук жасаган адамдын зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча, эгерде ал адам төмөнкүлөрдө көрсөтүлгөндөрдү жасаса, түзөтүү программасын өтөт:

- 1) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесинде каралган кылмыштарды жасаса (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-1-беренесинин негизинде);

- 2) Кыргыз Республикасынын "Укук бузуулар жөнүндө" кодексинин 70-беренесинде (мындан ары-УБ) каралган укук бузууларды жасаса, ушул эле кодексинин 572-1-беренесинде (39-1-ст.) белгиленген тартипте кошумча укуктук натыйжа катары жыл ичинде эки жолу түзөтүү программасын өтөт.

КЖКнин жана УБнын жогоруда көрсөтүлгөн нормалары коррекциялык программанын мазмуну жана аны өткөрүү тартиби Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинетин тарабынан аныктала тургандыгы жөнүндө шилтеме нормаларын караштырат.

2019-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдарга карата зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча типтүү түзөтүү программасы бекитилген⁴⁴.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде (83-берененин 2-бөлүгүнүн 7-1-пункту) адам пробациялык көзөмөлдүн чараларын колдонуу менен эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жазаны өтөөдөн бошотулган учурда үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө мыйзамдарга ылайык зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча түзөтүү программасынан өтүү үчүн соттолгон адам үчүн каралган милдеттердин бирин карайт.

УБ (572-1-берене) зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү үчүн түзөтүү программасынан өтүү түрүндөгү кошумча укуктук кесепеттерди аткаруунун жол-жобосун карайт. Тактап айтканда, пробация органы тарабынан соттун чечиминин негизинде жүргүзүлөт.

Зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программдан өтүү түрүндө кошумча укуктук натыйжа салынган адамга контрол жүргүзүү төмөнкү ыйгарым укуктуу органдарга жүктөлөт:

- 1) коомдук жумуштар түрүндөгү жаза-чараны дайындоодо пробация органы;
- 2) камакка алуу түрүндөгү жазаны дайындоодо ички иштер органы.

Түзөтүү программасы Кылмыш-жаза кодексинде да, УБ кодексинде да үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдарга карата түзөтүү программасын жүргүзүүнүн бирдиктүү тартибин белгилейт. Анда үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдардын жүрүш-турушун оңдоо үчүн чараларды колдонуу, ошондой эле өзүнүн жүрүш-турушуна адекваттуу баа берүү көндүмдөрүнө жана айланадагыларга сый мамиле жасоого окутуу, конструктивдүү жүрүм-турум көндүмдөрүн өнүктүрүү жана байытуу, социалдык мамилелерди жөнгө салуу, өзүнө адекваттуу баа берүүнү калыптандыруу каралган.

Программанын максаттуу топторуна үй-бүлөлүк зомбулук жасаган, коргоо ордери алган жана ички иштер органдары жиберген, ошондой эле коррекциялык программдан өтүү үчүн өз ыктыяры менен кайрылган адамдар кирет.

Программада катышуу үчүн шарттар:

1) психикалык бузулуулардан жапа чеккен, алкогольго, баңги жана психотроптук заттарга, кумар оюндарына көз каранды адамдар терапиянын негизги курсунан өткөндөн кийин Программага катышат;

2) алкогольдук жана баңгизатка мас абалында сабактарга барууга тыюу салынат;

3) адамдын психологиялык абалы, психикалык пландагы учурдагы же мурунку көйгөйлөр ага Программдан пайда көрүүгө тоскоол болбойт.

Программанын эки түрү аныкталган:

милдеттүү (мотивациялык, 2 жеке жана 2 топтук жолугушууну камтыйт) жана ыктыярдуу (эркектер үчүн – 22 топтук жолугушуу жана аялдар үчүн – 14 топтук жолугушуу).

Эркектер үчүн Программа 2 жеке жолугушууну жана 24 топтук жолугушууну (жумасына бир жолу) камтыйт. Милдеттүү программанын узактыгы – 30 күн, ыктыярдуу программанын узактыгы–6 ай. Аялдар программасы 2 жеке жолугушууну жана 16 топтук жолугушууну камтыйт. Милдеттүү программанын узактыгы – 30 күн, ыктыярдуу

⁴⁴ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы № 390 “Коопсуздуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун тартиби жөнүндө” токтомуна 3-тиркеме.

программанын узактыгы-4 ай. Ошондой эле аталган Программалардын мазмуну бекитилген.

Программаны программанын инструкторлору/алып баруучулары башкарат.

Сабактарды өткөрүү үчүн жерди жана шарттарды даярдоого талаптар:

- топтордун саны жарандардын жиберилген же берилген арыздарынын санына жана Программаны ишке ашыруу үчүн түзүлгөн шарттарга жараша аныкталат;

- Программа мамлекеттик же расмий тилде жүргүзүлөт, катышуучу өткөрүүнүн тилин өз алдынча аныктайт.

Программанын жетекчиси окутууну уюштурат жана коррекциялык Программанын жүргүзүлүшүн контролдойт; катышуучуга Программадан өткөндүгү жөнүндө маалымкат берет; бекитилген форма боюнча катышуучулардын сабактарга катышуусун эсепке алууну каттоо журналын жүргүзөт. Программадан өткөндүгү жөнүндө маалымкат үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндөгү субъекттерди координациялоо боюнча ыйгарым укуктуу орган тарабынан КР Ички иштер министрлиги менен биргеликте бекитилет.

«Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 25-беренесине ылайык ички иштер органы убактылуу коргоо ордеринде камтылган шарттардын аткарылышын контролдоого милдеттүү.

Кыргыз Республикасынын "Укук бузуулар жөнүндө" кодексине ылайык, убактылуу коргоо ордеринин же түзөтүү программасынын шарттарын аткарбагандыгы үчүн күнөөлүү адам жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн.

Алсак, КР УБ кодексинин 71-статьясына ылайык үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамга берилген убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарбоо, жосунда кылмыштын белгилери жок болсо, 40 саатка коомдук иштерге тартууга же болбосо үч суткадан жети суткага чейин камакка алууга алып келет.

КР УБ кодексинин 72-статьясында үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адам түзөтүү программасынан баш тарткандыгы үчүн ага эскертүү берилиши же болбосо мындай адам 40 саатка коомдук иштерге тартылышы мүмкүн экендиги каралган.

2-бөлүмдүн окуу тапшырмалары

1-тапшырма

Практикалык ишти талдоо (ысымдар ойдон чыгарылган):

1985-жылы туулган III топтогу майып Мария аттуу жаран, укук коргоо органдарына арыз менен кайрылып, анда, 1982-жылы туулган күйөөсү Алексей акыркы эки жылдан бери ага системалуу түрдө физикалык жана психологиялык зомбулук көрсөтүп жатканын билдирген. Арыз эсинин айтымында, күйөөсү жашы жете элек баласынын көзүнчө аны бир нече жолу зомбулук менен коркутуп, сабап, кемсинткен.

Акыркы окуя 2024-жылдын 15-сентябрында болуп, күйөөсү мас абалында арыз берүүчүнү бетке уруп, андан кийин колунан кармап үйдөн түрткүлөп чыгарууга аракет кылып, эгерде милицияга кайрылса кайрылса, ур-токмолко кабыласын, деп коркуткан. Жабырлануучунун денеси көгала болуп жаракат алган, аны эртеси күнү медициналык мекеме каттаган. Коңшулары окуяга күбө болгон жана зордук-зомбулук фактысын ырастоого даяр.

Мария өзүнүн өмүрү жана ден соолугу үчүн, ошондой эле баласынын бакубат жашоосу үчүн коркот, анткени күйөөсү аны менен бир үйдө жашап, андан ары зордук-зомбулук көрсөтөт деп коркутуп келет. Буга байланыштуу ал Алексейге жакындашуусуна, кандайдыр бир жол менен байланышуусуна жана соттун акыркы чечими чыкканга чейин жалпы жашаган жеринен чыгып кетүүгө тыюу салуу боюнча убактылуу коргоо ордерин алуу үчүн арыз менен кайрылган.

Суроолор:

- 1) Ал кайда кайрыла алат?
- 2) Убактылуу коргоо ордерин берүү тартиби кандай? Бардык процессти сүрөттөп бериңиз.

2-бөлүмгө контролдук суроолор

1. Үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы майып аял экенин аныктоого кандай өзгөчөлүктөр жардам берет?
2. Майыптыгы бар аялдарга карата зордук-зомбулук кантип көрсөтүлүшү мүмкүн?
3. Үй-бүлөлүк зомбулуктун кайсы көрсөткүчтөрү майыптыгы бар аялдарга мүнөздүү?
4. Майыптыгы бар аялга карата зомбулук жөнүндө билдирүүнү кабыл алууда кандай негизги кадамдар жасалышы керек?
5. Баланы кайра травматизациядан кантип коргосо болот?
6. Коррекциялык программадан өтүүнүн натыйжалуулугу кантип көзөмөлдөнөт?

3. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК ЖӨНҮНДӨ ИШТЕРДИН СОТКО ЧЕЙИНКИ ӨНДҮРҮШҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

3.1. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук менен байланышкан кылмыштар жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароо

Сотко чейинки өндүрүштү жүзөгө ашыруучу органдар ар кандай жасалган же даярдалып жаткан кылмыш жөнүндө арызды же билдирүүнү кабыл алууга жана каттоого милдеттүү. Арыз ээсине арызды же билдирүүнү кабыл алган адамды, анын катталган убактысын жана каттоо номерин көрсөтүү менен кабыл алынган арызды же кылмыш жөнүндө билдирүүнү каттоо жөнүндө документ берилет.

Жарандардын жасалган же даярдалып жаткан кылмыш жөнүндө билдирүүлөрү оозеки же жазуу түрүндө болушу мүмкүн. Жазуу жүзүндөгү арызга ал арыз кимден келген болсо, ошол адам кол коюшу керек.

Оозеки арыздар протоколго киргизилет, ага арыз ээси, арызды кабыл алган кызмат адамы (алгачкы текшерүү органы, тергөөчү, прокурор) кол коет. Протоколдо арыз ээси, анын жашаган жана иштеген жери, ошондой эле арыз ээсинин ким экендигин ырастаган документтер тууралуу маалыматтар камтылууга тийиш. Арыз ээсине билип туруп жалган билдирүү бергендиги үчүн жазык жоопкерчилиги жөнүндө эскертилет, бул жөнүндө берилген арызда же протоколдо белги коюлуп, ал арыз ээсинин колу менен күбөлөндүрүлөт.

Кылмыш жөнүндө анонимдүү арыз кылмыштардын бирдиктүү реестринде (КБР) катталбайт жана ал боюнча сотко чейинки өндүрүш жүргүзүлбөйт.

Майыптыгы бар адамдарга карата зомбулук көрсөтүү менен байланышкан арыз (кылмыш жөнүндө билдирүү, "Кылмыштардын бирдиктүү реестри" автоматташтырылган маалыматтык системасында (мындан ары - КБР АМС) катталган сотко чейинки өндүрүштүн материалы сотко чейинки өндүрүштө төмөнкүдөй милдеттүү баштапкы аракеттерди жүргүзүүгө тийиш:

- алынган арызды, билдирүүнү же сотко чейинки өндүрүштүн материалдарын жана аларга тиркелген материалдарды видео жазуу, аудио жазуу, жазуу жүзүндөгү же электрондук кат алышуу (анын ичинде социалдык тармактар жана мессенджерлер аркылуу), басылган түрдөгү фотосүрөттөрдү, Смс-билдирүүлөрдү, ошондой эле жазуу жүзүндөгү же электрондук мүнөздөгү башка маалыматтарды тез арада изилдейт.

Андан ары тергөөчү, прокурор кечиктирилбестен, КР ЖПКнын 148-беренесинде каралган сотко чейинки өндүрүштүн башталышына карата себепти алган учурдан тартып тергөөгө чейинки текшерүүнү баштоого милдеттүү, анын жүрүшүндө төмөнкү тергөө иштерин жүргүзүүгө укуктуу:

- 1) кылмыш болгон жерди кароо жана өлүктү кароо;
- 2) Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 196-203-статьяларынын талаптарын сактоо менен күбө катары суракка алуу;
- 3) экспертизаларды тапшыруу;
- 4) Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 236-беренесинде каралган тартиптен тышкары, салыштырма изилдөө үчүн үлгүлөрдү алууга;
- 5) документтерди жана буюмдарды суроо;
- 6) тергөө органына ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүү үчүн милдеттүү түрдө аткарылуучу жазуу жүзүндөгү көрсөтмөлөрдү берүүгө.

Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 146-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык, маалыматтардын киргизилген күнү Кылмыштардын бирдиктүү реестрине автоматтык түрдө катталып, тиешелүү номер ыйгарылат.

КР ЖПКнын 153-беренесине ылайык жазык ишин козгоо же аны козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим сотко чейинки өндүрүштүн башталышына карата себеп катталган учурдан тартып 10 суткадан кечиктирилбестен кабыл алынышы керек. Көрсөтүлгөн мөөнөттө чечим кабыл алуу мүмкүн болбогон учурда бул мөөнөт төмөнкү жагдайлардын бири болгондо тергөөчүнүн жүйөлөштүрүлгөн токтому боюнча прокурор тарабынан 20 суткага чейин узартылышы мүмкүн:

- 1) узак убакытты талап кылган экспертизаны, кызматтык иликтөөнү, документтик текшерүүнү дайындоо;
- 2) алыскы райондордо турган же чакыруу боюнча келбей жаткан күбөлөрдү суракка алуу зарылчылыгы.

Прокурор жана тергөөчү, эгерде жосун алсыз же көз каранды абалда турган адамдын таламдарын козгосо же башка себептер боюнча өзүнө таандык укуктардан өз алдынча пайдаланууга жөндөмсүз болсо, өз демилгеси боюнча кылмыштар жөнүндө иш боюнча жеке-ачык айыптоо ишин козгоого укуктуу.

Тергөөчү бирдиктүү эсептик жана маалыматтык мейкиндиктин автоматташтырылган маалыматтык системасында катталган сотко чейинки өндүрүштү өндүрүшкө алгандан кийин тергөөчү жабырлануучуга анын КР ЖПКнын 40-беренесинде каралган укуктарын жана милдеттерин түшүндүрүүгө милдеттүү.

3.2. Майыптыгы бар шектүүлөрдү/жабырлануучуларды/күбөлөрдү суракка алуунун өзгөчөлүктөрү

Сурактын өзгөчөлүктөрү Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 196–200-статьяларында каралган:

- баланын же өзүнүн дене боюнун же психикасынын абалы боюнча өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргоо мүмкүнчүлүгүнөн айрылган жабырлануучунун укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн милдеттүү түрдө ишке катышууга алардын мыйзамдуу өкүлдөрү тартылат (ЖПК 42-беренесинин 2-бөлүгү);

- дудук же дүлөй⁴⁵ күбөнү, жабырлануучуну, шектүүнү, айыпталуучуну суракка алуу сурдокотормону билген адамдын катышуусу менен жүргүзүлөт. Бул адамдын суракка катышуусу протоколдо чагылдырылат. Суралып жаткан адамдын психикалык же башка

⁴⁵КЖКда колдонулган "дүлөй", "дудук", "сокур" деген терминология этикага жатпайт, ошондуктан мындай адамдарга кайрылганда угуусу, сүйлөөсү, көрүүсү начар адам деген терминди колдонуу сунушталат.

катуу оорусу болгондо аны суракка алуу *врачтын уруксаты менен жана анын катышуусунда жүргүзүлөт*⁴⁶;

- эгерде сүйлөө, угуу, көрүү функцияларынын Олуттуу бузулушунан, узакка созулган катуу оорудан, ошондой эле кем акылдыктан, акыл-эсинин айкын өнүкпөгөндүгүнөн, башка дене-бой же психикалык кемчиликтеринен улам шектүүгө, айыпталуучуга өзүнө таандык коргонуу укугун өз алдынча жүзөгө ашыруу кыйын болсо, адвокаттын суракка катышуусу милдеттүү; шектүү, айыпталуучу жашы жете элек болсо; медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу каралган же аларды колдонуу жөнүндө маселе чечилген адамдарга карата-адамдын психикалык оорусу же анын акыл-эси жайында экендигине шек туудурган башка маалыматтар бар экендиги аныкталган учурдан тартып;

- жабырлануучу, айыпталуучу КР ЖПКнын 44, 46-беренелеринде каралган башка укуктар менен катар, эгерде алар көзү көрбөгөн болсо, ассистенттин кызматынан пайдаланууга укуктуу;⁴⁷

-көзү азиз күбөнү, жабырлануучуну, шектүүнү, айыпкерди суракка алуу ассистенттин катышуусу менен жүргүзүлөт, эгерде көзү азиз адам сурактын жүрүшүндө текст менен таанышууну, документтерге кол коюуну же берилген фото - жана видеоматериалдарды сүрөттөп берүүнү талап кылса;

- КР ЖПКдагы акыркы өзгөртүүлөргө ылайык, жазык процессинин көзү азиз катышуучусуна социалдык кызмат көрсөтүү жана иш боюнча өндүрүшкө катышуу үчүн **ассистент катары** социалдык кызматкерлердин, туугандарынын же Брайль шрифти боюнча квалификациялуу социалдык жардам көрсөтүү үчүн зарыл болгон көндүмдөргө жана билимдерге, ошондой эле жазык сот өндүрүшүндө анын укуктарын ишке ашырууга көмөк көрсөтүүгө жана көмөктөшүүгө ээ болгон ишке кызыкдар болбогон адам тартылышы мүмкүн;

- адамды котормочу кылып дайындоо жөнүндө тергөө соту, сот, тергөөчү токтом, ал эми сот – аныктама чыгарат (КР ЖПК 58-беренесинин 2-бөлүгү);

- эгерде протокол айыпкер, шектүү, күбө жана жабырлануучу эркин билбеген тилде түзүлсө, анда ал котормочу тарабынан чечмеленет, бул жөнүндө протоколдун аягында көрсөтүлөт жана сот өндүрүшүнүн тилинде жана суралып жаткан адам билген тилде оозеки котормонун анын көрсөтмөлөрүнө ылайык келээрин ырастагандыгы жөнүндө жазуу жүргүзүлөт. Мындай учурларда сурак протоколуна суралып жаткан адам билген тилден сот өндүрүшүнүн тилине которуунун тууралыгы жөнүндө түзөтүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү котормочунун колу менен күбөлөндүрүлөт (КР ЖПК 199-беренесинин 6-бөлүгү);

- эгерде суракта сурдокотормону билген адам котормочу катары катышса, анда ал ар бир бетке жана бүтүндөй протоколго кол коет. Эгерде суракка ассистент катышса, анда ал протоколдун ар бир барагына кол коет (КР ЖПК 199-беренесинин 7-бөлүгү);

- балдарды суракка алууда; суракка алуу протоколундагы өз көрсөтүүлөрүнүн жазууларын окуй албаган сокур, сабатсыз, сабаты аз адамдарды⁴⁸; котормочу аркылуу суралып жаткан адамдарды; өзгөчө оор кылмыштар жөнүндө иштер боюнча шектүүлөрдү, айыпталуучуларды; эксперт - психиатрлардын изилдөөсүнө муктаж болгон адамдарды; кылмыш жасагандыгы жөнүндө шектүүлөр, айыпталуучулар тарабынан моюнга алуу

⁴⁶ КР ЖПКнын 198-беренесинин 3-пункту.

⁴⁷ КР 2024-жылдын 5-августундагы № 160 “КР айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине, “Кылмыштарды жасоо жагынан шек туудурган жана айыпталып кармалган адамдарды камакта кармоонун тартиби жана шарттары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу” Мыйзамы

⁴⁸ Ошондой эле, "сабатсыз" деген термин адам үчүн адепсиз мүнөзгө ээ, ошондуктан аларды этикалык жактан өзгөртүү үчүн КЖКга өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат.

көрсөтмөлөрүн берүүдө үн жана көрмө жазууну (техникалык каражаттар менен бекитүү) колдонуу милдеттүү түрдө болуп эсептелинет.

- бала болуп саналган же өзүнүн дене бой же психикалык абалы боюнча өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган жабырлануучунун укуктарын жана ***мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн ишке милдеттүү түрдө катышууга алардын мыйзамдуу өкүлдөрү тартылат;***⁴⁹

- эгерде майыптыгы бар жабырлануучулардын мыйзамдуу өкүлдөрү жок болсо (же кылмыш/укук бузуу мыйзамдуу өкүлдөр тарабынан жасалса), ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмүнө (Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлиги) майыптыгы бар адамдардын мыйзамдуу кызыкчылыктарын билдирүү үчүн адамды жөнөтүү жөнүндө суроо-талап жөнөтүлөт;

- эгерде шектүү, айыпкер, жабырлануучу же күбө дене боюнун кемчилигинен же ден соолугунун абалынан улам аны суракка алуу протоколуна кол коюу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылса, анда анын өтүнүчү боюнча протоколго адвокат, анын өкүлү же тергөөчү башка адамды чакырат, ал суралып жаткан адамдын макулдугу менен анын көрсөтүүлөрүнүн жазылышынын тууралыгын өзүнүн койгон колу менен күбөлөндүрөт. Бул Протоколго сурак жүргүзгөн тергөөчү да кол коет (КР ЖПКнын 171-беренесинин 1-бөлүгү);

- ошол эле учурда, КР "Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары жөнүндө" Мыйзамы (мындан ары – ДМЧАнын укуктары жөнүндө Мыйзам) эгерде майыптыгы бар адамдардын процесстик документтерге өз колу менен кол коюуга мүмкүнчүлүгү жок болсо, ДМЧАнын факсимилеге ээ болуу мүмкүнчүлүгүн караарын эстен чыгарбоо керек (3-2-ст.). Мыйзам мамлекетте ДМЧАнын факсимилдик колтамгасы (факсимилеси) өзүнүн юридикалык мааниси боюнча жарандын өз колу коюлган колтамгасы катары таанылышын жана теңдештирилишин кепилдейт. ДМЧА пайдаланган факсимиленин аныктыгы мыйзамда белгиленген тартипте нотариус тарабынан күбөлөндүрүлөт. Нотариус ДМЧАнын факсимилдик кол тамгасынын аныктыгын ырастоочу күбөлүк берет. Факсимилдик кол тамга ДМЧА үчүн алар он алты жашка толгондо даярдалышы жана өмүр бою пайдаланышы мүмкүн. Факсимиле жоголгон учурда анын дубликаты даярдалышы керек, ал да нотариалдык жактан күбөлөндүрүлүүгө тийиш. ДМЧА укуктары жөнүндө Мыйзамдын 6-беренесинин 3-2-бөлүгүнө ылайык факсимилдик кол тамганы колдонууга байланыштуу эч ким өзүнүн жарандык укуктарын жүзөгө ашырууда чектелиши мүмкүн эмес;

- эгерде угуусу жана сүйлөөсү боюнча майыптыгы бар шектүү, айыпкер, жабырлануучу же күбө сурдокотормонун кызматына муктаж болсо, мамлекет кепилдеген сурдокотормонун кызматтарын алуу үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 18-мартында №101 токтому менен бекитилген “Сурдокотормо боюнча кызмат көрсөтүүнүн жана сурдокотормочулардын кызмат көрсөтүүлөрүнө акы төлөөнүн тартибинин” эрежелерин сактоо менен бул адамдардын иш жүзүндө жашаган жери боюнча сот департаментине же ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмүнө (Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин) сурдокотормочуну көрсөтүү жөнүндө суроо-талап берилет;⁵⁰

- I жана II топтогу майыптар; психикалык оорудан жапа чеккен адамдар; үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккендерге кирешеси эсепке алынбастан кепилденген юридикалык жардам көрсөтүлөт ("Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" КР Мыйзамынын 13-беренесинин 3, 4, 7-бөлүгүнүн 4-бөлүгү);

- Жабырлануучу менен байланыш түзүүдө жаргондорду колдонууга жана басмырлоочу жүрүм-турумду көрсөтүүгө жол берилбеши керек.

⁴⁹КР ЖПКнын 42-беренесинин 2-пункту

⁵⁰КР Өкмөтүнүн 2021-жылдын 18-мартындагы №101 токтому менен бекитилген Сурдокотормочу кызматтарды көрсөтүүнүн жана сурдокотормочунун кызматына акы төлөөнүн тартиби.

Зордук-зомбулук жасаган шектүү адамды суракка алууда жасалган зомбулуктун оордугун жумшартуучу сөздөрдү колдонуу сунушталбайт. Маселен, уруш-талаш, чыр-чатактар, тирешүү сыяктуу сөздөрдү колдонбоо керек. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын өзүн-өзү актоо жана зомбулук үчүн күнөөнү жабырлануучуларга же тышкы жагдайларга оодарууга болгон бардык аракеттерине бөгөт коюу зарыл.

- Төмөнкү маалыматтарды чогултуу сунушталат:
- шектүүнүн анкеталык маалыматтары, жашаган жери, кесиби;
- жабырлануучу менен болгон мамиленин мүнөзү кандай;
- зордук-зомбулуктун себеби эмнеде;
- зордук-зомбулук кандайча болуп өттү;
- анын жүйөлөрүн ким тастыктай алат, ошондой эле жабырлануучуга карата зомбулук жасалгандыгына күбөлөр барбы;
- бул адам тарабынан мурда зомбулук колдонулганбы;
- сөз болуп жаткан адам балдарга карата зомбулук көрсөткөнбү;
- сөз болуп жаткан адам алкогольдук ичимдиктерди жана баңги заттарды канчалык көп ичет, мас абалында анын жүрүм-туруму кандай;
- жабырлануучу ошол адам тарабынан зомбулук фактылары боюнча мурда кайсы бир органдарга кайрылганбы, кандай чаралар жана чечимдер кабыл алынды;
- мурда зомбулук көрсөткөн адам аракеттиктен жана баңгиликтен дарыланып келгенби;
- сөз болуп жаткан адам балдарды тарбиялайбы жана үй-бүлө мүчөлөрүнө кандай пайда алып келет;
- жабырлануучуга карата зомбулук колдонулган учурда кандай кийим болгон, аларда кандай мүнөздүү издер калган;
- зордук-зомбулук көрсөткөндө үйдө эмне бузулган;
- жабырлануучунун каршылыгын жеңүү ыкмасы.

Майыптыгы бар жашы жете элек балдарды (шектүүлөрдү, айыпталуучуларды) кармоонун жана суракка алуунун өзгөчөлүктөрү.

Чоң киши менен бирге кылмыш жасоого катышкан балага карата иш КР ЖПКнын 142-беренесинде белгиленген тартипте өзүнчө өндүрүшкө бөлүнөт. Эгерде ишти өзүнчө өндүрүшкө бөлүү мүмкүн болбосо, анда чоңдор менен бир иш боюнча тартылган балага КР ЖПКнын 54-главасынын эрежелери колдонулат.⁵¹

Баланы кармоо, ошондой эле ага карата камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чараларын колдонуу өзгөчө учурларда КР ЖПКнын 96, 97 жана 114-беренелеринде каралган тартипте жүргүзүлөт.

Тергөөчү төмөнкү негиздердин бири болгондо эркиндигинен ажыратуу түрүндө жаза белгилениши мүмкүн болгон кылмыш жасады деген шектенүү боюнча майыптыгы бар баланы кармоого укуктуу:

1) эгерде адам кылмыш жасап жатканда же аны жасагандан кийин түздөн-түз кармалса;

2) эгерде күбөлөр, анын ичинде жабырлануучу ошол адамды кылмыш жасаган адам катары түздөн-түз көрсөтсө;

3) Эгерде шектүүдөн же анын кийиминен, анын жанынан же анын жашаган жеринен кылмыштын ачык издери табылса.

Баланы кармоонун мыйзамдуулугун текшерүү үчүн сотко калтыруунун алдында прокурор аны ишти өзүнүн өндүрүшүнө кабыл албастан, сурактын протоколун иштин материалдарына тиркөө менен өзү суракка алууга милдеттүү. Кылмыш жасоодо шектүү

⁵¹ КР ЖПКнын 457-беренеси.

болгон бала кармалганда анын мыйзамдуу өкүлдөрүнө жана балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга тез арада билдирилет.

Кармоо, камакка алуу жөнүндө кармалган же камакка алынган учурдан тартып 3 сааттын ичинде баланын ата-энесине же анын мыйзамдуу өкүлдөрүнө билдирилүүгө тийиш.

Айыпкер баланын психикалык оорусу же өнүгүүсүнүн аномалиясы жана анын өзүнүн иш-аракеттеринде толук же жарым-жартылай отчет берүүгө жана конкреттүү кырдаалда аларды жетектөөгө жөндөмдүүлүгү бар деген маселени чечүү үчүн комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизаны дайындоо милдеттүү.

Айыпталуучу баланын интеллектуалдык, эрктүүлүк, психикалык өнүгүү деңгээлин, инсандын башка социалдык-психологиялык сапаттарын аныктоо үчүн психологиялык экспертиза дайындалышы мүмкүн.

Жашы жете электерди суракка алуунун өзгөчөлүктөрү:

- баланы шектүү, айыпкер катары суракка алуу саат 8:00дөн 22:00гө чейин жүргүзүлөт жана тыныгуусуз 2 сааттан ашык, ал эми жалпысынан күнүнө 4 сааттан ашык уланышы мүмкүн эмес;

- шектүү, айыпкер катары баланы суракка алуу адвокаттын, мыйзамдуу өкүлдүн, ал эми зарыл болгондо - балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкеринин, психологдун, педагогдун катышуусу менен жүргүзүлөт, алар суралып жаткан адамга суроо берүүгө, ал эми сурак аяктагандан кийин протокол менен таанышууга жана көрсөтмөлөрдү жазуунун тууралыгы жана толуктугу жөнүндө сын - пикирлерди айтууга укуктуу;

- шектүү, айыпталуучу катары 16 жашка чыга элек, ошондой эле ошол куракка жетип, бирок акыл-эси кем деп табылган баланы суракка алууда педагогдун же психологдун катышуусу милдеттүү;

- тергөө аракетин жүргүзүүдө суроолор тергөөчү тарабынан, ал эми тергөөчүнүн уруксаты менен - тергөө аракетинин башка катышуучулары тарабынан берилет. Психолог (педагог-психолог, педагог) тергөөчүнүн суроосун оңдоп, аны баланын түшүнүүсү үчүн жеткиликтүү кылууга жардам берет.

4.1.1. Майыптыгы бар жабырлануучу аял/кыздардын көрсөтмөлөрүн депонирлөө

Майыптыгы бар жабырлануучуларга жана күбөлөргө психотравматикалык таасир этүүгө жол бербөө максатында аларды суракка алуунун жүрүшүндө алар алардын мыйзамдуу өкүлүнүн, жактоочусунун, тергөөчүнүн, алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамынын өтүнүчү боюнча тергөө судьясы тарабынан суракка алынышы мүмкүн.

Жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн депонирлөө тартиби, анын максаттары, шарттары жана натыйжалары КР ЖПКнын 26-главасы менен регламенттелген (205-208-беренелер).

Адвокат жана процесстин жактоочу тараптагы катышуучулары депонирлөө жөнүндө өтүнүч менен түздөн-түз сотко кайрылышат. Катышуучу прокурор/тергөөчү күбөнүн же жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депонирлөөдө конкреттештирүүчү суроолорду коюу аркылуу активдүү катышуусу зарыл.

КР ЖПКнын 205-берененин 2-бөлүгүнө ылайык-күбөнүн (жабырлануучунун) көрсөтмөлөрүн депонирлөө тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөө судьясы тарабынан жүргүзүлөт, эгерде ишти маңызы боюнча караганда сотко чейинки өндүрүштө же сот заседаниесинде жабырлануучуну, күбөнү кыйла кеч суракка алуу объективдүү себептерден улам мүмкүн болбой калышы мүмкүн деп эсептөөгө негиздер болсо:

- өмүргө жана ден соолукка коркунуч келтирген себептер;

- жабырлануучунун, күбөнүн катуу оорусу;
- жабырлануучунун, күбөнүн КР тышына жакында чыгып кетиши;
- КР чегинен тышкары туруктуу жашоого алдыдагы саякат;
- жашы жете элек күбөлөргө жана жабырлануучуларга кийинки психотравматикалык таасир этүүнү болтурбоо.

Күбөнүн же жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн алардын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туулгандыгына байланыштуу депонирлөө жөнүндө өтүнүч киргизилген учурда адвокат өзүнүн өтүнүчүн божомол менен эмес, конкреттүү жагдайлар менен негиздейт. Жабырлануучуну, күбөнү суракка алуу сотко чейинки өндүрүш жери боюнча же катуу оорулуу жабырлануучу, күбө болгон жер боюнча соттук заседаниде көрсөтмөлөрдү депонирлөө жөнүндө өтүнүч берген адамдардын катышуусунда, соттук териштирүү учурунда жабырлануучуну, күбөнү суракка алуу эрежелерин сактоо менен тергөө судьясы тарабынан жүргүзүлөт. Эгерде шектүүнүн суракка катышуусу жабырлануучунун, күбөнүн коопсуздугуна коркунуч келтирсе, шектүү суракка чакырылбайт.

КР ЖПКнын 207-беренесинде каралган тартипте суракка алынган жабырлануучу, күбөлөр ишти маңызы боюнча кароодо сотто кайра суракка алынбайт.

Ишти маңызы боюнча кароодо жабырлануучуну, күбөнү кайталап суракка алууга алардын көрсөтмөлөрүн тактоо зарылдыгы келип чыккан учурда же сотко чейинки өндүрүштө тергөө судьясы тарабынан суракка алуунун жүрүшүндө такталбаган жагдайлар боюнча жол берилет.

4.1.1. Соттук экспертизаны дайындоо⁵²

КР ЖПКнын талаптарына ылайык экспертиза иш үчүн мааниси бар жагдайлар эксперт тарабынан атайын илимий билимдердин негизинде жүргүзүлгөн материалдарды изилдөөнүн натыйжасында аныкталышы мүмкүн болгон учурларда дайындалат.

Соттук экспертизаны дайындоо жана өндүрүү төмөнкүдөрдү аныктоо үчүн сөзсүз аткарылышы керек:

- 1) өлүмдүн себеби;
- 2) ден соолукка келтирилген зыяндын мүнөзү жана даражасы;
- 3) эгерде жазык сот өндүрүшүндө анын акыл-эси жайында же өз укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын өз алдынча коргоо жөндөмүндө шектенүү пайда болсо, шектүүнүн, айыпкердин психикалык же физикалык абалы;
- 4) жабырлануучунун, күбөнүн психикалык же физикалык абалы, эгерде анын кылмыш иши үчүн маанилүү болгон жагдайларды туура кабыл алуу жана көрсөтмө берүү жөндөмдүүлүгүнө шек келип чыкса;
- 5) шектүүнүн, айыпталуучунун, жабырлануучунун жашы, эгерде бул кылмыш иши үчүн мааниге ээ болсо жана анын жашын тастыктаган документтер жок болсо же шек туудурса;
- 6) башка далилдер менен так аныкталышы мүмкүн болбогон башка жагдайлар.

Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Соттук-эксперттик кызматында соттук экспертизаларды жүргүзүү жөнүндө нускамага ылайык (КР Өкмөтүнүн

⁵² Бул бөлүмчө үчүн БУУнун Баңгизаттар жана кылмыштуулук боюнча башкармалыгынын программасынын долбоорунун алкагында, баңги заттардын эл аралык жүгүртүлүшүнө каршы күрөшүү боюнча Америка Кошмо Штаттарынын Мамлекеттик департаментинин жана укук коргоо ишмердүүлүгүнүн бюросунун (ЖК) финансылык колдоосу менен иштелип чыккан "адамдарды сатууга байланыштуу кылмыш иштери боюнча мамлекеттик айыптоону натыйжалуу иликтөө жана колдоо" методикалык колдонмосунун материалдары колдонулду. Бишкек 2021.

токтому менен бекитилген 2012-жылдын 25-сентябрындагы №648) азыркы учурда бир нече багыттар боюнча соттук экспертизалар жүргүзүлүүдө.

Кылмыш иштеринин ушул категориясын – майыптыгы бар адамдарга карата зомбулукту териштирүүгө карата төмөнкү экспертизалар дайындалат:

❖ *Соттук-медициналык экспертиза* - медициналык жана биологиялык мүнөздөгү маселелер боюнча корутунду берүү үчүн дайындалат. Бул категориядагы кылмыш иштерин тергөөгө карата колдонулганда, анын милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

а) табылган өлүктөрдүн экспертизасы;

б) жабырлануучуга келтирилген дене жаракаттарынын мүнөзүн жана оордугун, алардын ден соолугуна келтирилген зыянды, жашы жете электердин жана жаш жабырлануучулардын курагын, эксплуатациялоонун натыйжасында анын чарчап калуу жана эмгекке жарамдуулугун жоготуу даражасын аныктоо үчүн жабырлануучулардын экспертизасы / зомбулук;

в) лабораториялык изилдөө методдорун колдонуу жолу менен буюмдук далилдерди экспертизалоо.

Жабыркоолордун мүнөзү жана оордугу, жабырлануучунун азаюу даражасы жана анын эмгекке жарамдуулугун жоготуусу ж.б. жөнүндө эксперттин корутундусу кылмыштын квалификациясын, жабырлануучунун көрсөтүүлөрүн жана аны күбөлөндүрүүнүн натыйжаларын кошумча тастыктоонун ыкмасы катары чыга алат.

Жабырлануучунун жаш курагы жөнүндө маселени тактоо анын документтери жок болгон учурда пайда болушу мүмкүн, ошондой эле анын жашын жетиштүү мүнөздөгөн күбөлөр жок.

Экспертке негизги суроолордун катарына төмөнкүлөр кирет:

- Бул адамда (жабырлануучуда) кандайдыр бир бузулуулар барбы, эгерде болсо, алардын мүнөзү, саны жана локализациясы кандай?
- Кандай куралдар жана каражаттар зыян келтириши мүмкүн?
- Жабыркоонун пайда болуу механизми, аны келтирүүнүн эскирүү мөөнөтү (мөөнөтү) кандай?
- Квалификациялоочу белгини көрсөтүү менен (өмүргө коркунуч, ден соолуктун бузулушу, эмгекке жөндөмдүүлүктү туруктуу жоготуу ж. б.) дене жаракаттарынын оордук даражасы кандай?
- Кандай курал (курал) же буюм менен жана жабырлануучуга кандайча зыян келтирилген? Берилген курал(курал), буюм себеп болушу мүмкүн эмес беле?
- Ошол адамда белгиленген дене жаракаттары жабырлануучу көрсөткөн конкреттүү жагдайларда жана шарттарда (куралдардын мүнөзү, жабыркоо учурундагы адамдардын өз ара абалы ж. б.) алынышы мүмкүнбү?
- Жабырлануучунун зыяндын конкреттүү ыкмасы жана курал (курал), зыян келтирилген нерселер жөнүндө көрсөтүүлөрүнүн объективдүү маалыматтары дал келеби?
- Жабырлануучуга зыян бир эле убакта же ар кайсы убакта келтирилгенби?
- Жабырлануучунун өз колу менен келтирилген зыян (зыян) болушу мүмкүнбү?
- Каралып жаткан адамда болгон дене жаракаттарынын оордугу кандай?
- Жабырлануучунун жалпы эмгекке жөндөмдүүлүгүн туруктуу жоготуунун өлчөмдөрү кандай?
- Бул зыяндын кесепеттери кандай болушу мүмкүн?
- Эгер мүмкүн болгон сексуалдык кылмыш жөнүндө сөз болуп жатса, анда соттук-медициналык экспертизада аялдар төмөнкү маселелерди чече алышат:
- кыздыкты бузуу жөнүндө;
- мурунку интимдик катнаштар жөнүндө;
- күч зомбулугунун белгилери жана ден соолукка келтирилген зыяндын оордугу жөнүндө, кош бойлуулук жөнүндө;

- венерикалык ооруну же ВИЧ-инфекциясын жуктуруу жөнүндө.

❖ *Соттук-биологиялык экспертиза* - жазык иштеринин ушул категориясы боюнча изилдөөнүн ушул түрүнүн объекттери болуп кандын, уруктун, шилекейдин издери бар предметтер, ошондой эле чач, заара, заң эсептелет. Биологиялык экспертиза кандын, уруктун, шилекейдин, чачтын таандыктыгын аныктоого мүмкүндүк берет.

Бул экспертиза чече турган маселелердин катарына төмөнкүлөр кирет:

- Кан барбы, урук, тер, шилекей, чач, тери эпителии боюнча ... (изилденүүчү объект көрсөтүлөт, мисалы: шейшеп, жууркан жапкыч, презерватив, тамекинин калдыгы, ошондой эле жабырлануучуну сабоо, кыйноо, кишендөө, байлоо үчүн колдонулган буюмдар жана шаймандар)?
- Кимге ... (иштин жагдайына жараша айыпкердин, жабырлануучунун Аты-жөнү көрсөтүлөт) табылган Аты таандык болот ... (биологиялык заттар табылган объект же жер көрсөтүлөт) кан, урук, шилекей, чач, заара, заң, теринин фрагменттери?
- Издери табылган заттын аталышы кандай... (имараттын ичиндеги, ачык жердеги үлгүлөр алынган жана кырылган жерлер көрсөтүлөт)?

3.3. Майыштыгы бар аялдарга карата зомбулуктун жазык-укуктук квалификациясы

3.3.1. Колдонулуучу кылмыш курамы: эл аралык стандарттар жана тажрыйба

Мамлекеттер дискриминациянын бардык түрлөрүн жок кылуу жана теңдикти кепилдөө үчүн мыйзамдарды өзгөртүүгө жана кабыл алынган практиканы өзгөртүүгө тийиш (Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 26-бер.).⁵³

Басмырлоочу кылмыш мыйзамдарынын катарына, мисалы, эркек зордуктаган аялга үйлөнсө, аны жоопкерчиликтен бошоткон мыйзамдар кирет; үй-бүлөлүк зордуктоону кылмыш жоопкерчилигине тартпайт. Дискриминациялык процесстик мыйзамдардын мисалдары катары төмөнкү мыйзамдар келтирилген:

- сотто аялдардын көрсөтмөлөрүнө эркектерге салыштырмалуу азыраак салмак берген жана алардын бекемделишин талап кылган мыйзамдар;
- зордуктоо мыйзамдары, жабырлануучу тараптын сексуалдык жана жүрүм-турум тарыхын керексиз жана тиешеси жок болгондо далил катары колдонууга мүмкүндүк берет;
- жыныстык катнаштын эрксиз экендигин тастыктоо үчүн физикалык зомбулуктун далилдерин талап кылган мыйзамдар.

Мыйзамдарды басмырлоочу колдонуунун мисалдары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- айрыкча аялдарга каршы катуу колдонулган ойноштукка байланыштуу кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдери;
- аялдарга карата зомбулук фактыларын иликтеп, күнөөлүүлөрдү жоопко тартпоо; мындай иштерге кылмыш катары эмес, жеке көйгөйлөр катары мамиле кылуу;
- кылмыштын мүмкүн болгон дискриминациялык себептерин иликтей албоо.

а) Майыштыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулуктун формалары

⁵³ **Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 26-бер.:**

"Бардык адамдар мыйзам алдында бирдей жана эч кандай басмырлоосуз мыйзам тарабынан бирдей корголууга укуктуу. Бул жагынан алганда ар кандай дискриминацияга мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек жана мыйзам бардык адамдарга кандайдыр бир белгилери боюнча: расасы, түсү, жынысы, тили, дини, саясий же башка ынанымдары, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалы, туулгандыгы же башка жагдайлары боюнча басмырлоодон бирдей жана натыйжалуу корголушун кепилдөөгө тийиш".

Жалпысынан аялдарга карата зомбулуктун формалары жана көрүнүштөрү конкреттүү социалдык, экономикалык, маданий жана саясий контекстке жараша өзгөрүлүп турат. Ошол эле учурда, аялдарга карата зордук-зомбулукка байланыштуу мыйзамдар көпчүлүк учурларда интимдик өнөктөш тарабынан жасалган зомбулукту карайт. Мисалы, 2007-жылы Мексикада кабыл алынган аялдардын зордук-зомбулуксуз жашоо мүмкүнчүлүгү жөнүндө Мыйзамда үй-бүлөлүк, жумуш ордунда жана окуу жайларында, жамаатта, мамлекеттик мекемелерде, ошондой эле фемицид сыяктуу зомбулук түрлөрү жазылган. Фемицид - бул зордук-зомбулуктун экстремалдык түрү, ал аялды катуу өлтүрүү менен аяктайт жана кыйноолорду, өзүнө зыян келтирүүнү, ырайымсыздыкты жана сексуалдык зомбулукту камтышы мүмкүн. Кайсы бир мыйзамда же анын айрым жоболорунда зордук-зомбулуктун формалары канчалык деңгээлде жана канчалык деңгээлде болбосун, зомбулуктун ар бир түрү үчүн ар тараптуу укуктук негиздер колдонулушу керек, анын ичинде зомбулуктун алдын алуу, зомбулуктан жабыр тарткандарды/аман калгандарды коргоо жана колдоо жана күнөөлүүлөрдү жазалоо, ошондой эле мыйзамдын толук сакталышын жана ар тараптуу бааланышын камсыз кылуу чаралары.

Мамлекеттердин мыйзамдары төмөнкүлөрдү аткарууга тийиш:

- аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүнө карата колдонулат, анын ичинде:

- үй-бүлөлүк зомбулук

- сексуалдык зомбулук, анын ичинде сексуалдык кол салуу жана сексуалдык асылуу;

- ден-соолукка зыян келтирүүчү коркунучтуу практикалар, анын ичинде эрте никеге туруу, мажбурлап никеге туруу, аялдардын жыныстык органдарын кесүү, ымыркайларды өлтүрүү, төрөткө чейинки жынысты тандоо, кыздыкты текшерүү, кыз менен жыныстык катнаш аркылуу ВИЧ/СПИДди “айыктыруу”, ар-намыс деп аталган кылмыштар, кислота менен кол салуулар, колуктунун баасы жана сеп алуу кылмыштары, жесирлерге орой мамиле кылуу, мажбурлап боюна бүтүрүү жана аялдарды сыйкырчылык үчүн жоопкерчиликке тартуу;

- аялдарды өлтүрүү (фемицид) / аялдарга каршы кылмыштар (феминицид);

- адам сатуу;

- сексуалдык кулчулук;

- аялдарга карата зомбулукту конкреттүү адамдар жана конкреттүү жагдайлар менен таануу, анын ичинде:

- үй-бүлөдө аялдарга карата зомбулук;

- коомдо аялдарга карата зомбулук;

- чыр-чатактуу кырдаалда аялдарга карата зомбулук;

- мамлекеттин макулдугу менен аялдарга карата зомбулук, анын ичинде милиция мекемесинде зомбулук жана коопсуздук күчтөрү тарабынан жасалган зомбулук.

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар/кыздар үчүн башка аялдарга салыштырмалуу зордук-зомбулукка, эксплуатацияга жана зомбулукка кабылуу коркунучу жогору. Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдардын/кыздардын эксплуатациядан, зордук-зомбулуктан жана кордоодон эркин болуу укугун ишке ашырууда аларды зордук-зомбулукка кабылуу коркунучу жогору турган зыяндуу стереотиптер тоскоолдук кылышы мүмкүн. Аларды инфантилизациялаган жана алардын бир нерсени соттоо жөндөмүнө шек келтирген зыяндуу стереотиптер, мындай аялдарды/кыздарды асексуалдуу же гиперсексуалдык катары кабыл алуу жана альбинизмге чалдыккан аялдарга карата сексуалдык зомбулук коркунучун жогорулаткан ырым – жырымдар күчтүү таасир эткен жалган түшүнүктөр жана мифтер Майыптардын укуктары жөнүндө конвенциянын (мындан ары – МУК) 16-беренесине⁵⁴ ылайык алардын өз укуктарын ишке ашыруусуна тоскоол болууда.

⁵⁴Майыптардын Укуктары жөнүндө Конвенциясынын 16-беренеси

«1. Катышкан мамлекеттер майыптарды үйдө да, андан тышкары да эксплуатациялоонун, зомбулуктун жана кордоонун бардык формаларынан, анын ичинде гендердик негизге ээ болгон аспектилерден коргоо үчүн бардык тиешелүү мыйзамдык, администрациялык, социалдык, агартуучу жана башка чараларды көрүшөт.

МУКтун 16-беренесин бузган майып аялдарга карата зомбулуктун, эксплуатациянын жана/же зомбулуктун мисалдары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- күч колдонуудан, зомбулуктан улам майып болуусу;
- экономикалык мажбурлоо;
- адам сатуу жана алдоо;
- туура эмес маалымат берүү;
- камкорчуулктан ажыратуу;
- эркин жана маалымдалган макулдуктун жоктугу жана юридикалык мажбурлоо;
- камкордуктун жоктугу, анын ичинде дары-дармектерге жетүүгө тоскоолдук кылуу же жеткиликтүүлүктөн баш тартуу;
- байланыш каражаттарын колдонууну токтотуу же көзөмөлдөө жана байланышка жардам берүүдөн баш тартуу;
- жеке мобилдүүлүк жана жеткиликтүүлүк укугунан ажыратуу, айрыкча пандустар, азиздердин таягы сыяктуу жардамчы шаймандар же майыптар коляскасы сыяктуу мобилдик шаймандардын жеткиликтүүлүк элементтерин алып салуу же жок кылуу;
- камкорчулардын суу процедуралары, этек кир гигиенасы жана/же жеке гигиена, кийинүү жана тамактануу сыяктуу күнүмдүк иштерге жардам берүүдөн баш тартуусу, бул өзүн-өзү тейлөө жана кадыр-баркты басмырлаган мамиледен эркиндик укугун ишке ашырууга тоскоол болот;
- тамак-аштан же суусундуктан ажыратуу, же мындай ажыратуу менен коркутуу;
- шылдыңдоо формасында коркутуп-үркүтүү, майыптыкты шылдыңдоо түрүндө оозеки кемсинтүү; үй жаныбарларын же жардамчы иттерди күчкө салып тартып алуу же өлтүрүү, жок кылуу;
- психологиялык манипуляция;
- үй-бүлө мүчөлөрү, достору же башкалар менен жеке же виртуалдык байланышты чектөө сыяктуу көзөмөлдү орнотуу.

Зордук-зомбулуктун, эксплуатациянын жана кыянаттыктын кээ бир түрлөрү ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жаза, ошондой эле адам укуктары боюнча бир катар эл аралык келишимдерди бузуу катары каралышы мүмкүн. Алардын катарына төмөнкүлөр кирет: каалабаган кош бойлуулуктун же стерилизациянын мажбурланган, мажбурланган жана башка формалары; эркин жана маалымдуу макулдугусуз жүзөгө ашырылуучу ар кандай медициналык процедуралар же кийлигишүүлөр, анын ичинде контрацепция жана бойдон алдыруу менен байланышкан процедуралар жана кийлигишүүлөр; инвазивдик жана кайтарылгыс хирургиялык

2. Катышуучу мамлекеттер ошондой эле эксплуатациялоонун, зомбулуктун жана кордоонун бардык формаларын болтурбоо үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүшөт, атап айтканда, майыптарга, алардын үй-бүлөлөрүнө жана майыптарды баккан адамдарга курактык-жыныстык өзгөчөлүгүн эске алган жардам жана колдоо көрсөтүүнүн ылайыктуу формаларын камсыз кылышат, анын ичинде эксплуатациялоо, зомбулук жана зомбулук көрүнүштөрүнөн кантип качуу, аларды аныктоо жана алар жөнүндө кабарлоо маселелери менен таанышуу жана агартуу жолу менен. Катышкан мамлекеттер коргоо көрсөтүү боюнча кызмат көрсөтүүлөр курактык-жыныстык өзгөчөлүгүн жана майыптык факторун эске алуу менен көрсөтүлүшүн камсыз кылышат.

3. Эксплуатациянын, зомбулуктун жана зомбулуктун бардык түрлөрүнүн алдын алуу максатында, катышкан мамлекеттер майыптарды тейлөөгө арналган бардык мекемелердин жана программалардын көзкарандысыз органдар тарабынан натыйжалуу көзөмөлдө болушун камсыз кылышат.

4. Катышуучу мамлекеттер эксплуатациялоонун, зомбулуктун же зомбулуктун ар кандай формасынын курмандыгы болгон майыптарды дене-боюнун, когнитивдик жана психологиялык калыбына келтирүүгө, реабилитациялоого жана социалдык реинтеграциялоого, анын ичинде коргоону көрсөтүү боюнча кызмат көрсөтүү жолу менен көмөк көрсөтүү үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүшөт. Мындай калыбына келтирүү жана реинтеграция тиешелүү адамдын ден соолугун, бакубаттуулугун, өзүн-өзү сыйлоосун, кадыр-баркын жана өз алдынчалыгын чыңдоого өбөлгө түзүүчү кырдаалда болот жана курактык-жыныстык өзгөчөлүгү менен шартталган муктаждыктарды эске алуу менен жүзөгө ашырылат.

5. Катышуучу мамлекеттер майыптарга карата эксплуатациялоо, зордук-зомбулук жана зомбулук учурларын аныктоо, иликтөө жана тийиштүү учурларда куугунтуктоо үчүн аялдарга жана балдарга багытталган эффективдүү мыйзамдарды жана стратегияларды кабыл алышат».

кийлигишүүлөр, мисалы, психохирургия, аялдардын жыныс органдарын кесүү жана алардын макулдугусуз интерсекс балдардын хирургиясы же терапиясы; электрошок терапиясы жана химиялык, физикалык жана механикалык тынчтандыруу каражаттарын колдонуу; изоляция же жалгыз кармоо.

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар/кыздар өздөрүнүн ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгондуктан, экономикалык эксплуатацияга дуушар болушу мүмкүн, бул өз кезегинде аларга карата зомбулукка алып келиши мүмкүн. *Мисалы*, физикалык же көзгө көрүнгөн майыптыгы бар аялдар/кыздар мажбурлап кайырчылыкка сатылып кетиши мүмкүн, анткени алар адамдардын боорукердигин арттырат деп ойлошот.

Майыптыгы бар кыздарга карата зордук-зомбулукка гендердик негизде көңүл бурбоо, басынтуу, жашыруу, көңүл бурбоо жана зомбулук, анын ичинде сексуалдык зомбулук жана сексуалдык эксплуатация кирет, бул кыздар бойго жеткенде көбөйөт. Майып кыздар үй-бүлө мүчөлөрү жана алардын камкорчулары тарабынан зордук-зомбулукка өзгөчө дуушар болуу коркунучу бар. Ошондой эле, эркек балдарга кам көрүү жана дарылоо артыкчылыгы көп кездешет, демек, майып кыздарга карата зомбулук мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга же жалпы эле кыздарга караганда көбүрөөк кездешет.

Мүмкүнчүлүгү чектелген кыздар социалдык-маданий жана диний үрп-адаттар менен баалуулуктарга таянуу менен негизделген зыяндуу практиканын түрлөрүнүн курмандыгы болуу коркунучуна кабылышат. *Мисалы*, майып кызды "боорукердик менен өлтүрүү" мүмкүнчүлүгү майып баланы өлтүрүүгө караганда жогору, анткени үй-бүлөлөр патологиясы бар кызды тарбиялоо үчүн колдоону каалашпайт же аны алышпайт. Зыяндуу тажрыйбанын башка мисалдары - ымыркайларды өлтүрүү, "жин кирип алган" деген негизсиз айыптоолор, багууда жана тамактанууда чектөөлөр кирет. Мындан тышкары, майып кыздар, өзгөчө акыл-эс бузулуулары бар кыздар келечекте алардын коопсуздугун жана жашоо-тиричилигин камсыз кылуу зарылчылыгы менен негизделип, турмушка узатылат. Балдардын никеси, өз кезегинде, мектепти таштап кетүүнүн жана эрте жана тез-тез төрөттүн жогорулашына өбөлгө түзөт. Майып кыздар социалдык обочолонууга, үй-бүлөдө сегрегацияга жана эксплуатацияга дуушар болушат, анын ичинде үй-бүлөлүк иштерден четтетүү, үйдөн чыгууга тыюу салуу, акы төлөнбөгөн үй жумуштарын аткарууга мажбурлоо жана мектепке барууга тыюу салуу.

Майыптыгы бар аялдар/кыздар майыптыгы жок аялдардай эле зыяндуу практиканын курмандыгы болушат, мисалы, мажбурлап никеге туруу, аялдардын жыныстык мүчөсүн кесүү, "ар-намыс үчүн" деп аталган кылмыштар, септин айынан келип чыккан зордук-зомбулук, жесирлерге карата жаман мамиле. Зыяндуу практиканын бул түрлөрүнүн кесепеттери социалдык обочолонуу менен гана чектелбейт. Алар зыяндуу гендердик стереотиптерди бекемдейт, теңсиздикти күчөтөт жана аялдарга/кыздарга карата басмырлоону жайылтат. Алар физикалык жана психологиялык зомбулукка жана экономикалык эксплуатацияга алып келиши мүмкүн. Зыяндуу практиканын формалары маданияттын патриархалдык чечмелөөлөрүнө негизделгендиги майып аялдарга/ кыздарга карата зомбулукту актай албайт.

в) Үй-бүлөлүк (үйдөгү) зордук-зомбулук түшүнүгү

Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу мыйзамдар физикалык зомбулукту гана карайт. Ошону менен бирге, үй-бүлөлүк (үйдөгү) зомбулуктун табиятын толугураак түшүнүү калыптанып жаткандыктан, бир катар өлкөлөр зомбулуктун төмөнкү түрлөрүнүн бардыгын же айрымдарын: физикалык, сексуалдык, эмоционалдык жана/же психологиялык, патримониалдык, менчик укугу жана/же экономикалык мүнөздөгү аныктамаларды бекемдөө үчүн мыйзамдарды киргизишет жана/же түзөтүшүүдө.

Бирок, иш жүзүндө психологиялык жана экономикалык зомбулукту камтыган үй-бүлөлүк (үйдөгү) зомбулуктун аныктамалары бир катар көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Тажрыйба көрсөткөндөй, зордук-зомбулук менен кылмыш жасаган адамдар Мыйзамдын

мындай жоболорунан өздөрү үчүн пайда көрүүгө аракет кылышы мүмкүн жана өнөктөшү аларга психологиялык зомбулук көрсөтүп жатат деп коргоо буйругун талап кылышы мүмкүн. Мындан тышкары, көптөгөн аялдар аларга карата жасалган психологиялык же экономикалык зомбулук деп аталган аракеттерге байланыштуу катаал сот аракеттерине ишенишпейт. Мындан тышкары, психологиялык зомбулукту далилдөө кыйынга турат. Ошондуктан, психологиялык жана/же экономикалык зомбулукту камтыган үй-бүлөлүк (үйдөгү) зомбулуктун ар кандай аныктамасынын туура жана гендердик негизде колдонулушу өтө маанилүү. Белгилүү бир жүрүм-турум зордук-зомбулук экендигин аныктоо үчүн, тиешелүү адистердин, анын ичинде психологдордун, юридикалык консультанттардын, адвокаттардын жана зомбулуктан жапа чеккендерге/аман калгандарга жардам көрсөткөн кызмат адамдарынын тажрыйбасына, ошондой эле илимпоздордун изилдөөлөрүн таянуу керек.

Үй-бүлөлүк (үйдөгү) зомбулук мыйзамдары көбүнчө интимдик мамиледе болгон адамдарга жана өзгөчө жубайларга гана колдонулат. Убакыттын өтүшү менен, башка үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандарды/аман калгандарды, мисалы, үйлөнө элек же жарандык никеде турган интимдик өнөктөштөр, үй-бүлөлүк мамиледе болгон адамдар жана бир үй-бүлөнүн мүчөлөрүн, анын ичинде үй кызматкерлерин камтыган мыйзамдар кеңейди. 2004-жылы Испанияда кабыл алынган гендердик зомбулуктан комплекстүү коргоо чаралары жөнүндө органикалык Мыйзам үй-бүлөлүк мамилелерди кеңири чечмелейт жана жубайы же мурунку жубайы менен болгон мамилелерди, достук эмес мамилелерди, өзүнчө жашоону, романтикалык жана сексуалдык мамилелерди, үй чарбасындагы улуу жана кичүү муундар, кан туугандары, чогуу жашаган адамдар, жашы жете электер же майыптыгы бар адамдарды, ошондой эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди камтыйт.

Ошондуктан мамлекеттердин мыйзамдары төмөнкүлөргө тийиштүү:

- үй-бүлөлүк-тиричилик зомбулуктун, анын ичинде физикалык, сексуалдык, психологиялык жана экономикалык зомбулуктун ар тараптуу формуласын камтышы керек;
- интимдик мамиледе мурда же азыркы учурда болгон адамдарга, анын ичинде үй-бүлөлүк мамилелерге, жарандык никеге, бир жыныстуу мамилелерге жана бөлөк жашоого карата колдонулат; жана үй-бүлөлүк мамилелерде; ошондой эле бир үй-бүлөнүн мүчөлөрүнө колдонулушу керек.

с) Сексуалдык зомбулук түшүнүгү

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарга/кыздарга карата сексуалдык зомбулук зордуктоону камтыйт. Сексуалдык зомбулук ар кандай жагдайларда, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекемелерде, үй-бүлөдө же жамаатта болушу мүмкүн. Майыптыгы бар кээ бир аялдар/кыздар, айрыкча угуу, көрүү, акыл-эс бузулуулары, обочолонуу, көз карандылык же жаман көрүү себептеринен улам зордук-зомбулук жана зомбулук коркунучу астында калышы мүмкүн.

Сексуалдык зомбулук көбүнчө адеп-ахлактын, коомдук жүрүм-турумдун жана ар-намыстын өтө көйгөйлүү чегинде, ошондой эле үй-бүлөгө же коомго каршы кылмыш катары каралат, бирок инсандын физикалык бүтүндүгүн бузуу катары каралбайт. Ошого карабастан бул маселени кароодо оң жылыштар байкалууда. Ошентип, 2004-жылы Түркияда Кылмыш-жаза кодексин реформалоодон кийин сексуалдык зомбулук "адеп-ахлакка жана коомго каршы кылмыш" эмес, "инсанга каршы кылмыш" катары квалификацияланып, Кодекстен "адеп", "аруулук" жана "ар-намыс" деген бардык шилтемелер алынган.

Зордуктоо-бул кылмыш-жаза мыйзамында жазылган сексуалдык зомбулуктун негизги "формасы" жана зордуктоонун аныктамалары кирүүнү далилдөөгө багытталган. Бул аныктамалар аялдар башынан өткөргөн сексуалдык зомбулуктун толук көлөмүн жана мындай зомбулуктун жабырлануучу/аман калган адамга тийгизген таасирин эске албайт.

Дал ушул себептен улам, кээ бир өлкөлөр өздөрүнүн кылмыш мыйзамдарына мурда зордуктоо катары квалификацияланган жана кирүү далилдерине көз каранды болбогон кылмышты камтыган "сексуалдык кол салуу" деген кеңири түшүнүктү киргизишкен.

Убакыттын өтүшү менен зордуктоо жана сексуалдык зомбулуктун аныктамалары өзгөрдү: эгерде алгач күч колдонуу же зордук-зомбулук талап кылынса, кийин макулдуктун жоктугу талап кылынган. Бирок, практика көрсөткөндөй, макулдуктун жоктугуна негизделген сексуалдык зомбулуктун аныктамалары, реалдуу шарттарда, жабырлануучуну/жабырлануучуну кайра зомбулукка чалдыгышына алып келиши мүмкүн, айыптоону далилдөөгө мажбурлоо, бул үчүн акылга сыярлык негиз жок. Мындай кайталанууга жол бербөө үчүн кээ бир өлкөлөр зордуктоо боюнча аныктамаларды иштеп чыгышкан, алар макулдук бербегендиктин далилине эмес, белгилүү бир жагдайлардын болушуна негизделген.

Мисалы, 2000-жылы Намибияда кабыл алынган зордуктоого каршы Мыйзамда, зордуктоону аныктоо үчүн, келишпестиктин далили эмес, айрым "мажбурлоочу жагдайлар" талап кылынат. "Мажбурлоочу жагдайларга" негизделген аныктама кабыл алынган учурларда, келтирилген жагдайлардын жетишерлик кенен болушун камсыз кылуу жана күч колдонууга же зордук-зомбулукка басым жасабоо зарыл. Тарыхый жактан алганда, зордуктоо жана сексуалдык кол салуу, эгерде алар интимдик мамилелердин контекстинде болсо, кылмыш иштерине тиешеси жок болчу. Интимдик мамилелердин алкагында зордуктоо түшүнүгү көптөгөн өлкөлөрдө жетиштүү деңгээлде көйгөйлүү бойдон калууда, бирок барган сайын көбүнчө өлкөлөр кылмыш кодекстеринен интимдик мамилелердин алкагында зордуктоо/сексуалдык кол салуу үчүн жоопкерчиликтен бошотууну алып жатышат жана/же ушул сыяктуу жосундарды криминалдаштыруу боюнча конкреттүү жоболорду киргизүүдө. Айрыкча, жубайлардын зордуктоосун криминалдаштыруу.

Ошондуктан мамлекеттердин мыйзамы төмөнкүлөргө тийиштүү:

- сексуалдык зомбулукту физикалык жана сексуалдык бүтүндүктү бузуу катары аныктоо;

- зордуктоо жана «кокустан» кол салуу кылмыштарынын колдонуудагы аныктамаларын келтирилген зыяндын негизинде классификацияланган сексуалдык зомбулук кылмышынын кеңири түшүнүгү менен алмаштыруу;

- зордук-зомбулуктан аман калган адамдын жашын, кылмышкер менен зомбулуктан аман калган адамдын ортосундагы мамилени, зордук-зомбулукту же аны колдонуу коркунучун, бир нече кылмышкердин болушун жана жабырлануучуга кол салуунун физикалык жана психикалык кесепеттеринин оордугун камтыган (бирок аны менен чектелбестен) оордотуучу жагдайларды кароо;

- сексуалдык кол салуу күч колдонуу же зордук-зомбулук менен коштолушу керек деген талаптарды жана кирүүнү далилдөө үчүн ар кандай талаптарды жокко чыгаруу, ошондой эле сексуалдык кол салуу түшүнүгүн киргизүү аркылуу соттук териштирүүдө зомбулуктан аман калгандардын кайрадан зомбулукка туш болуусун азайтуу:

- "шартсыз жана ыктыярдуу макулдуктун" болушун шарттайт жана зомбулуктан жабыр тарткан/жабыр тарткан адам мындай далилдерге макул экендигин текшерүү үчүн айыпталуучудан көрүлгөн аракеттерди далилдөөнү талап кылат;

- актынын "мажбурлоо шартында" болушун талап кылат жана ушул сыяктуу жагдайлардын кеңири чөйрөсүн камтыйт; жана

- өзгөчө мамиленин чегинде сексуалдык кол салууну кылмыш жоопкерчилигине тартуу (мисалы, "жубайды зордуктоо") же;

- сексуалдык зомбулук жөнүндө жоболор күнөөкөр менен жабырлануучунун ортосундагы "мамилелердин мүнөзүнө карабастан" колдонуларын; же

- "ушул Мыйзам боюнча сексуалдык кол салуу боюнча айыптоо үчүн эч кандай үй-бүлөлүк же башка мамилелердин мааниси жок" деп белгилөө.

а) Сексуалдык куугунтуктоонун (асылуу) түшүнүгү

Сексуалдык асылуу салттуу түрдө жумуш ордундагы укук бузуулар менен гана байланышкан жана иерархиялык теңсиздик мамилелердин (мисалы, башкаруучу-кол астындагы ишкер) контекстинде гана пайда болгон акт катары аныкталат. Натыйжада, сексуалдык асылуу көбүнчө улуттук эмгек кодекстеринин алкагында каралат жана ал расмий иш менен камсыз кылуу секторунда пайда болгондо гана кылмыш катары каралат. Убакыттын өтүшү менен өлкөлөр мындай мамиленин чектелгендигин түшүнүп, сексуалдык асылууну ар тараптуу жана басмырлоого каршы укук жана кылмыш мыйзамдары сыяктуу ар кандай укук чөйрөлөрүндө карай башташты. Түркияда 2004-жылы Кылмыш-жаза кодексиндеги ири реформалардын бири сексуалдык асылуу криминалдашуусун бекитти. Кенияда сексуалдык асылуу үч мыйзамда жазылган: 2006-жылы кабыл алынган сексуалдык кылмыштар жөнүндө Мыйзамдын 23-бөлүмүндө (мамлекеттик мекемени жетектеген же жетектеген адам тарабынан жасалган оор кылмыш); 2007-жылы кабыл алынган жумушка орноштуруу Мыйзамынын 6-бөлүмүндө (жумуш берүүчүлөр же кесиптештер тарабынан асылуу); жана 2033-жылы кабыл алынган мамлекеттик кызматкерлердин этикасы жөнүндө Мыйзамдын 21-бөлүмүндө (мамлекеттик кызматта же коомдук кызмат көрсөтүү учурунда асылуу).

Ошондуктан мамлекеттердин мыйзамдары төмөнкүлөргө тийиштүү:

- сексуалдык асылууну криминалдаштыруу;
- сексуалдык асылууну дискриминациянын бир түрү катары жана аялдардын адам укуктарын бузуу катары ден соолук жана коопсуздук кесепеттери менен квалификациялоо;
- сексуалдык асылууну горизонталдык жана вертикалдык мамилелерде, анын ичинде жумушка орношуу чөйрөсүндө (анын ичинде формалдуу эмес жумушка орноштуруу секторунда), билим берүү, товарларды жана кызматтарды алуу, спорт менен машыгуу жана менчик бүтүмдөрүндө каалабаган сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турум катары аныктоо;
- каалабаган, сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турумга (түздөн-түз жана жашыруун) төмөнкүлөр кирет:
 - физикалык аракеттер; сексуалдык жактырууну талап кылуу же ал тууралуу сурануу;
 - сексуалдык мүнөздөгү белгилер;
 - сексуалдык мүнөздөгү плакаттарды же граффитилерди ачык-айкын көрсөтүү;
 - ошондой эле сексуалдык мүнөздөгү башка каалабаган физикалык вербалдык жана вербалдык эмес аракеттер.

б) Стамбул конвенциясынын ыкмалары

Стамбул конвенциясы аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулук болгон конкреттүү аракеттерди, бул кылмыштарга карата юридикалык компетенцияны жана аларды улуттук деңгээлде жоопко тартууну талап кылат.

Аялдарга карата зомбулук-бул мүмкүн болгон мыйзамсыз аракеттердин кеңири спектрин камтыган аялдарга карата зомбулуктун бир түрү, алардын көбү адам өлтүрүү, кол салуу, денеге залал келтирүү, зордуктоо жана башкалар сыяктуу жалпы кылмыштар катары классификацияланышы мүмкүн.

Адам өлтүрүү ЭКСПКтин 6-беренеси тарабынан корголгон жашоого болгон укукту бузуу болуп саналат (АУЕСтин 2-беренеси). Мындай учурларда жогоруда каралган текшерүү стандарттары колдонулат. Стамбул конвенциясынын түшүндүрмө отчетуна ылайык, адам өлтүрүү же адам өлтүрүү аракети болгон зордук-зомбулуктун эң одоно түрлөрүн алдын алуу үчүн эффективдүү чараларды көрүү керек. Ар бир мындай учур коргонуунун ар кандай мүмкүн болгон бузулушун аныктоо жана өркүндөтүү, андан аркы алдын алуу чараларын иштеп чыгуу максатында кылдат талданууга тийиш.

Стамбул конвенциясынын 35-беренеси мамлекеттерден "башка адамга атайылап **физикалык зомбулук** көрсөтүү кылмыш жоопкерчилигине тартылышын" камсыз кылууну

талап кылат. *"Физикалык зомбулук"* термини тез арада жана мыйзамсыз физикалык күч колдонуудан келип чыккан денеге келтирилген зыянды билдирет. Ошондой эле жабырлануучунун өлүмүнө алып келген зордук-зомбулукту камтыйт.

Стамбул конвенциясынын 33-беренеси тараптардан **психологиялык зомбулукту** криминалдаштырууну талап кылат, ал мажбурлоо же коркутуу жолу менен адамдын психологиялык бүтүндүгүн олуттуу бузууга багытталган атайылап жүрүм-турум катары аныкталат.

Стамбул конвенциясынын 36-беренеси мамлекеттерди **сексуалдык мүнөздөгү актылардын** бардык түрлөрүн, анын ичинде зордуктоону кылмыш жоопкерчилигине тартууга милдеттендирет. Бул берене сексуалдык зомбулуктун мазмунун аныктоочу эң толук, ар тараптуу болуп саналат. Стамбул конвенциясынын түшүндүрмө баяндамасында, атап айтканда, «М. Болгарияга каршы (2003), мында АУЕС боюнча мамлекеттердин позитивдүү милдеттенмелери «консенсуалдык эмес сексуалдык актыны жазалоону жана эффективдүү куугунтуктоону талап кылуучу катары каралышы керек, анын ичинде жапа чеккен адам тарабынан физикалык каршылык көрсөтүлбөгөндө».⁵⁵

Сексуалдык зомбулукка байланыштуу кылмыштар үй-бүлөдө жасалган сексуалдык зомбулукту камтышы керек. Тарыхый жактан алганда, көптөгөн өлкөлөрдүн мыйзамдары никедеги зордуктоону кыйыр түрдө же ачык кылмыш катары тааныган эмес. Стамбул конвенциясынын 43-беренесине ылайык, сексуалдык кылмыштар үчүн кылмыш жоопкерчилиги аткаруучу менен жабырлануучунун ортосундагы мамилеге карабастан колдонулат.

Стамбул конвенциясы сексуалдык зомбулуктун бардык түрлөрүн бир квалификациялык белги боюнча аныктайт: макулдук. 36(2) - беренедө аныкталгандай, макулдук курчап турган жагдайлардын контекстинде бааланган адамдын эркинин натыйжасында ыктыярдуу түрдө берилиши керек. Демек, улуттук мыйзамдар жооптуу кызматтагы адам тарабынан сексуалдык зомбулук сыяктуу макулдуктун мааниси жок жагдайлардын кеңири чөйрөсүн карашы мүмкүн.⁵⁶

АУЕС аныктагандай, бардык шарттарда физикалык каршылык көрсөтүүнү талап кылуу зордуктоонун айрым түрлөрүн жазасыз калтырып, сексуалдык эркиндикти эффективдүү коргоого коркунуч келтириши мүмкүн.⁵⁷

Жабырлануучуну улуу кесиптеши зордуктаган *"Карен Тайаг Вертидого каршы Филиппинге каршы"* ишинде АДЖКнын комитети жабырлануучу каалабаган сексуалдык жүрүм-турумга физикалык жактан каршылык көрсөтпөсө, "кылмышкер зомбулук көрсөткөнбү же физикалык зомбулук көрсөткөнбү" деген божомол болбошу керек деп чечти.⁵⁸ Тескерисинче, Комитет айыпталуучу жабырлануучунун макулдугун аныктоо үчүн чара көрүлгөнбү же жокпу, көрсөтмө бериши керек деп чечти.⁵⁹ Бул физикалык же башка алсыздыгынан улам туруштук бере албаган майыптыгы бар аялдар/кыздар үчүн өзгөчө маанилүү.

Стамбул конвенциясынын 34-беренеси атайылап бир нече жолу "башка адамды коркутуп, анын коопсуздугу үчүн коркуткандыгы" **Куугунтуктоо** сыяктуу эле кылмыш жоопкерчилигине тартылат. Ал кылмышты эки түзүүчү элемент менен аныктайт: "а) кылмышкердин ниети; жана б) башка адамга коркуу сезимин салуу таасири".

⁵⁵ «М.С. против Болгарии» иши, №39272/98 билдирүү 2003, 166-пункту.

⁵⁶ Түшүндүрмө баяндама, 193-пункт.

⁵⁷ «М.С. против Болгарии» иши, №39272/98 2003 билдирүү, 166-пункту.

⁵⁸ АДЖК, №18/2008 2010 билдирүү, 8.5-пункту.

⁵⁹ АДЖК Билдирүү, 18/2008, 8.9-пункт, тиешелүү бөлүгүндө мамлекеттер " ... сексуалдык зомбулук күч колдонуу же зомбулук менен жасалышы керек деген бардык талаптарды жана кирүүнү далилдөө боюнча бардык талаптарды мыйзамдан алып салууну жана сексуалдык зомбулуктун аныктамасын кабыл алуу жолу менен арыз ээсинин/жабырлануучунун экинчи курмандыгын минималдаштырууну талап кылат. же: "ачык жана ыктыярдуу макулдуктун" болушун талап кылат жана айыпталуучуга сексуалдык зомбулукту аныктоо үчүн жасалган кадамдарды далилдөөнү талап кылат.", арыз ээси/аман калган адам макулдук бергенби".

Стамбул конвенциясы мамлекеттер аныктаган куугунтукка окшош болушу мүмкүн болгон "коркунучтуу жүрүм-турумдун" так аныктамасын берет.

Түшүндүрмө отчетто жүрүм-турумдун мындай мисалдары келтирилген:

«...адамды ар дайым ээрчип жүрүү, башка адам менен каалабаган мамиледе болуу же ал адамга алардын байкалып жаткандыгын билдирүү аркылуу көрүнүшү мүмкүн. Бул адамды физикалык кысымга алууну, жумуш ордунда, спорттук же окуу жайларында көрүнүүнү, ошондой эле виртуалдык дүйнөдө (чат бөлмөлөрүндө, социалдык медиа баракчаларында ж.б.) адамды көзөмөлдөөнү камтыйт. Каалабаган баарлашуу баардык болгон байланыш каражаттарынын, атап айтканда заманбап байланыш каражаттарынын жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын жардамы менен жабырлануучу менен ар кандай активдүү баарлашууга умтулууну болжолдойт". Мындан тышкары, коркунучтуу жүрүм-турумга башка адамдын мүлкүн бузуу, адамдын жеке буюмдары менен байланышта байкалбаган издерди калтыруу, үй жаныбарына багытталган аракеттер сыяктуу жүрүм-турумдар да кириши мүмкүн.⁶⁰

Стамбул конвенциясынын 37-беренесинде **мажбурлап никеге туруу** фактысы боюнча кылмыш каралган, анда эки жүрүм-турумду криминалдаштыруу талабы белгиленген:

- 1) чоң кишини же баланы никеге турууга мажбурлоо;
- 2) Ушул максатта чоң кишини же баланы үчүнчү өлкөгө азгыруу (нике кыйылбаса дагы).

Стамбул конвенциясынын 39-беренеси жосундардын төмөнкү эки түрүн да криминалдаштырууну талап кылат:

- 1) ар кандай каражаттар менен аялдын алдын ала жана аң-сезимдүү макулдугусуз кош бойлуулугун токтотуу;
- 2) аялдын макулдугусуз анын табигый жол менен көбөйүү жөндөмдүүлүгүн токтотууга багытталган ар кандай иш-аракеттерди жүргүзүү.

Бул макалада аялдардын балалуу болуу табигый жөндөмдүүлүгүнө карата атайылап жасалган айрым аракеттер кылмыш жоопкерчилигине киргизилген. Түшүндүрмө докладда мажбурлап бойдон алдыруу уруктануу органдарын алып салууга алып келген бардык процедураларды камтыйт деп айтылат.⁶¹

Мындан тышкары, стерилизация табигый түрдө көбөйүү жөндөмүн жоготууга алып келген ар кандай процедураны камтыйт.⁶²

Стамбул конвенциясына ылайык келген улуттук мыйзамдардын мисалы катары, Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси макулдугусуз стерилизациялоо үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартылат деп айтылган.⁶³ Анда мажбурлап бойдон алдырууга тиешелүү болгон атайын кылмыш каралган, анда мындай деп айтылат:

*«Аялга анын макулдугусуз аборт жасаган ар бир адам төрт жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратылат жана мамлекеттик же жеке гинекологиялык клиникаларда, мекемелерде же хирургиялык бөлүмдөрдө үч жылдан он жылга чейин кандайдыр бир медициналык иш менен алектенүүгө же кандайдыр бир кызмат көрсөтүүгө атайын тыюу салынат».*⁶⁴

Стамбул Конвенциясынын 40-беренесинде **сексуалдык асылууга** тыюу салынган, ал "адамдын кадыр-баркын бузуу максатында же анын натыйжасында сексуалдык мүнөздөгү жагымсыз оозеки, вербалдык эмес же физикалык жүрүм-турум" деп аныкталган. .

⁶⁰Түшүндүрмө баяны, 182, 183-пункттар.

⁶¹ Түшүндүрмө доклад, 204-пункт.

⁶² Түшүндүрмө доклад, 205-пункт.

⁶³149-берене, Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси, шилтеме аркылуу жеткиликтүү: https://www.legislationline.org/download/id/6443/file/Spain_CC_am2013_en.pdf

⁶⁴ 144--берене, Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси,

Сексуалдык асылуу кылмышына төмөнкүлөр кирет: адамдын кадыр-баркына таасир этүүчү же таасир этиши мүмкүн болгон сексуалдык мүнөздөгү жагымсыз жүрүм-турум. Белгилей кетчү нерсе, сексуалдык асылуу, адатта, өзүнчө алынган айрым элементтер сөзсүз түрдө жазага алып келбеши мүмкүн болгон жүрүм-турумду билдирет.

3.3.2. КР мыйзамдары боюнча майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук кылмыштын курамынын квалификациялык белгилери

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун айрым түрлөрү мыйзам боюнча КР Кылмыш-жаза кодексинин жалпы кылмыштарын колдонуу менен куугунтукталышы мүмкүн, бирок ошого карабастан анда үй-бүлөдөгү зомбулукту криминалдаштыруучу конкреттүү жобо камтылган (КР КЖКнын 177-беренеси). Бирок, анда гендердик жаратылышты, ошондой эле ушул кылмыштар менен байланышкан гендердик динамиканы эске алуу үчүн кандайдыр бир конкреттүү механизм жок. Ал ошондой эле жабырлануучу менен кылмышкердин ортосундагы мамилени (зордуктоо кылмышын кошпогондо), ошол кылмыштарды мүнөздөйт.

Аялдарга карата зомбулуктун башка түрлөрүнө карата, айрыкча майыптыгы бар аялдарга/кыздарга тиешелүү болгон КР КК Стамбул Конвенциясында каралган зомбулуктун бардык түрлөрүн камтыбайт, атап айтканда: аялдардын жыныстык органдарын кесүү, кош бойлуу аялдын макулдугусуз мажбурлап бойдон алдыруу, төмөндө баяндалгандай мажбурлап стерилизациялоо, куугунтуктоо.

а) Өлтүрүү

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук ырайымсыз, агрессивдүү мүнөзгө ээ болуп, көбүнчө учурда жабырлануучуну өлтүрүү менен аяктайт. Үй-бүлөлүк зомбулук Кылмыш-жаза кодексинин беренелери боюнча квалификацияланган кыйла оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн - мисалы, адам өлтүрүү, ден соолукка оор, анча оор эмес же жеңил зыян келтирүү, өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү, кыйноо ж.б.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 19-главасында. Өмүргө каршы кылмыштар адам өлтүрүү боюнча 8 (сегиз) беренени камтыйт (122-129-беренелер). 122-берене (1-бөлүк) адам өлтүрүүгө тыюу салат, б.а. 2-бөлүгүндө көрсөтүлгөн квалификациялык белгилерсиз. Андан ары, 2-бөлүк оордотуучу өлтүрүүнүн формаларын аныктап, 18ге чейин оордотуучу белгилерди, анын ичинде кош бойлуу аялды, баланы жана алсыз абалдагы адамды өлтүрүүнү камтыйт. Белгилей кетчү нерсе, 122-берене (2-бөлүк) жынысына же майыптыгына карата басмырлоочу мотивдерге шилтемелерди камтыбайт, ал расалык, этникалык, улуттук, диний же региондор аралык кастыкка (аралык) негизделген мотивдерди гана камтыйт.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде өмүрүнөн ажыратуу менен байланышкан жеңилдетүүчү шарттары менен 7 (жети) кылмыш каралган (КР Кылмыш-жаза кодексинин 123-129-беренелери).

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 123-беренесинде, атап айтканда, жабырлануучунун чагымчыл жана/же адеп-ахлаксыз жүрүм-турумуна жана кылмыш жасаган адамдын кадыр-баркына же ар-намысына каршы кылмыштарга негизделген кылмыш-жаза жоопкерчилигин жеңилдетүү каралган. Натыйжада, иш жүзүндө, аялдын сексуалдык жүрүм-туруму, ойноштук боюнча айыптоосу же урушкандыгы эркектердин киши өлтүрүүгө алып келген “аффект” абалында болушуна шылтоо болот.

2017-жылы сот-аялдардын Кыргыз Ассоциациясынын жүргүзгөн изилдөөсүнүн⁶⁵ маалыматтары сексуалдык зомбулук тууралуу иштер боюнча коргоо көбүнчө зомбулукка түрткөн жабырлануучулардын жагымсыз моралдык келбети жөнүндөгү версияга негизделгенин көрсөтүп турат. Бул версияны ырастоо үчүн айыпталуучулардын жактоочулары сотто жабырлануучуларга туура эмес пикир жаратуу аракетин көрүүдө. Бул үчүн алар жабырлануучулардын өмүр баяндарынан алардын “жаман” репутациясын көрсөтө турган фактыларды издешет.

Ошентип, «адепсиз», «чагымчыл» жүрүм-турумдун стереотиптик жана гендердик концепцияларына негизделген мындай практика колдонулуп жаткан ченемдин укуктук аныктыгын күмөн туудурат жана бир тендүү жана бөгөт коюучу санкцияларды талап кылган эффективдүү укукту бузат.

в) Физикалык зомбулук

КР КЖК физикалык зомбулуктун ар кандай түрлөрүн камтыган кылмыштардын кеңири чөйрөсүн белгилейт. 20-глава Ден соолукка оор залал келтирүүдөн баштап, жеңил дене жаракаттарына чейин "Ден соолукка каршы кылмыштарга" карата жазыктык куугунтуктоону сунуш кылат. КР Кылмыш-жаза кодексинин 2021-жылдагы редакциясында адам өлтүрүүгө да, денеге залал келтирүүгө да тиешелүү жоболор үй-бүлөлүк зомбулукка күнөөлүүлөр жоопко тартылышы мүмкүн болгон кылмыштардын негизги курамы болуп саналат.

"Ур-токмокко алуу" курамы (56-ст.) Укук бузуулар тууралуу Комитет (УБК) боюнча укук бузуулар категориясына кирет, б. а. КР КЖК мааниси боюнча кылмыш болуп саналбайт. Уруп-сабоо, эгерде бул аракеттерде кылмыш жоопкерчилиги каралган квалификациялык белгилер камтылбаса, уруп-сабоо же дене боюнун оорушуна алып келген башка зомбулук аракеттерди жасоо катары аныкталат. Ушундан улам, "уруп-сабоо" укук бузууну башка курамдар сыяктуу эле, КР Кылмыш-жаза кодексинин 138-беренесинин 1-бөлүгүндө каралган "кыйноо" кылмышынын курамынан ажыратуу зарыл.

Атап айтканда, ушул Колдонмонун тиркемесинде келтирилген салыштырма (1А, 2а-таблица) көрүнүп тургандай, УБК боюнча укук бузуулардын жана КЖК боюнча кылмыштардын курамынын объективдүү тарабы санкцияларга караганда бир аз айырмачылыктарга ээ. Мисалы, үй-бүлөлүк зомбулук үчүн- УБК боюнча - **7 суткага чейин камакка алуу**, ал эми КЖК – **5 жылга чейин эркинен ажыратуу** болгон; токмоктогондор үчүн – айып 200 эсептик көрсөткүч, ал эми эң көп дегенде коомдук жумуштар болчу, ал эми кыйноолор үчүн - **3 жылга чейин эркинен ажыратуу** болгон. Демек, укук коргоо органдары тарабынан кызматтарын кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгү жогору.

Кыргыз Республикасынын 07.08.2024-ж. Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөр жана толуктоолор кырдаалды толугу менен өзгөрткөн жок, анткени кыйноолордун (КЖК) санкциялары ошол эле бойдон калган, бирок 56-берененин «Уруп-сабоо» боюнча санкциялары сакталган. Кылмыш-процессуалдык кодекс жана Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси “Үй-бүлөдөгү зомбулук” 3-7 суткага чейин камакка алуу жана 2 жылдан 5 жылга чейин эркинен ажыратууга чейин өзгөртүлүп, катаалдатылган.

Ур-токмокко алуу - жабырлануучунун денесине бир нече жолу сокку уруу, аны сабоо. Мында соккулар катуу туюк курал менен бир нече жолу (үч жана андан көп жолу) берилет.

⁶⁵КРда аялдарга жана кыздарга каршы кылмыштар боюнча соттук практиканы изилдөө боюнча аналитикалык баяндама. АКШнын Мамлекеттик департаментинин колдоосу менен ПРООНдун «Кыргызстанда гендердик зомбулуктун алдын алуу» долбоорунун алкагында иштелип чыккан, “сот-аялдардын Кыргыз Ассоциациясынын” коомдук бирикмеси ишке ашырган. (Түзгөндөр: Айдарбекова Ч.А., Борончиева Г.И., Дүйшөнбекова Г.С., Илибеева Л., Качикеева Б., Түлекова Т.). – Бишкек, 2017. 120 б. Шилтеме аркылуу жеткиликтүү:

[file:///C:/Users/SFCG1/Downloads/Analyticheskie Otchet po Gendernomy Nasiliyu RU%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/SFCG1/Downloads/Analyticheskie Otchet po Gendernomy Nasiliyu RU%20(1).pdf)

Дене ооруну пайда кылуучу башка күч колдонуу аракеттери жабырлануучунун денесинин тигил же бул бөлүгүн чымчуудан, кесүүдөн, буроодон, кандайдыр бир ыңгайлашуунун жардамы менен чымчуудан, ага от же башка табигый биологиялык факторлор менен таасир этүүдөн, эгерде мунун баары физикалык ооруну келтирүү менен коштолсо (мисалы, жаныбарларды жана курт-кумурскаларды колдонуу жолу менен) ж.б. у. с. турат.⁶⁶

Демек, ур-токмокко алуу - бул чектик укук бузуу, андан төмөн жоопкерчиликке алып келүүчү эч кандай иш-аракет болушу мүмкүн эмес. Ошентип, мисалы, уруп-сабоо үй-бүлөлүк зомбулук учурларында болгон көптөгөн зордук-зомбулук актысын камтыбайт, адатта, узак убакыт бою бир катар иш-аракеттерди камтыйт, алардын ар бири өз алдынча жазаланбайт (мисалы, жаакка чабуу, чачын жулуу). УБК 56 жана 70 – беренелеринин маанисине негизденип, үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата, ур-токмокко алууга туура келбеген жана туш болгон бардык зомбулук актылары УБК 70-беренеси боюнча үй-бүлөдөгү физикалык зомбулук катары, ал эми башка адамдарга карата ур-токмокко алуу - УБК 56-беренеси боюнча квалификацияланууга тийиш.

Башкача айтканда, УБК 70-беренесинин диспозициясы туугандарынын жана жубайларынын ичинен кылмыштын объектиси жана субъектиси түрүндөгү адамдардын чөйрөсүн так аныктайт. Анын үстүнө мындай зомбулук бир жолу болгону жетиштүү, антпесе алар кыйноо катары квалификацияланышы керек (КР Кылмыш-жаза кодексинин 138-беренеси), ал эми ден соолукка анча оор эмес зыян келтирсе, үй-бүлөлүк зомбулук КР Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси боюнча 07.08.2021-ж.

Ден соолукка андан да чоң зыян келтирген же өлүмгө алып келген учурда ал Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин тиешелүү беренелери боюнча квалификацияланууга тийиш, анткени үй-бүлөлүк зомбулук Кылмыш-жаза кодексинин беренелери боюнча квалификацияланган кыйла оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн - мисалы, адам өлтүрүү, ден соолукка оор жана анча оор эмес зыян келтирүү, өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү, кыйноо ж.б.

Көпчүлүк иштер үй – бүлө мүчөсүнө карата зомбулук жасалгандыгын эске албастан, КР КЖКнын "Ден соолукка оор залал келтирүү" деген 130-беренесин кошпогондо, жалпы тартипте каралат, мында 2-бөлүктө (2 жана 3-пункттар) оордотуучу квалификациялык белгилер-үй-бүлө мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга же болбосо алсыз абалда турган адамга же балага карата жасалган ошол эле жосун каралган.

КР Мыйзамынын 07.08.2024 – ж. редакциясындагы айрым мыйзам актыларына түзөтүүлөр кылмыш объектиси боюнча тактоолорду киргизди, атап айтканда, анын түшүнүгү-ден соолукка оор залал келтирүү үй-бүлө мүчөлөрүнө гана эмес, аларга теңештирилген адамдарга карата да кеңейтилди. Ошону менен алардын аракеттери КР КЖКнын 2-беренесинин 130-бөлүгү боюнча квалификацияланат, ал эми мурда колдонулган редакциясында, эгерде алар үй-бүлө мүчөлөрү болбосо, бирок иш жүзүндө нике мамилелеринде болсо, КР КЖКнын 1-беренесинин 130-бөлүгүнө туура келет, бул мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей деген принципти бузган. Түшүнүктөргө аныктамалар берилген КР КК 1-тиркемеси да бул терминдин аныктамасы менен өзүнчө толукталды (КР КЖКнын 1-тиркемесинин 20-1-пункту КР 07.08.2024-ж. Мыйзамынын редакциясына ылайык).

Ошондой эле белгилей кетүүчү нерсе, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандар катары үй-бүлөлүк зомбулукка күбө болгон балдар жана майыптыгы бар адамдар таанылышы керек. Ошондой эле үй-бүлөдөгү зомбулуктун башка түрлөрү, физикалык гана эмес, психологиялык, экономикалык зомбулук же физикалык зомбулук менен коркутуу, ошондой эле үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга көңүл бурбоо ушул

⁶⁶ КР 1997-жылдын 1-октябрындагы №68 Кылмыш-жаза кодексине (КР 2017-жылдын 24-январындагы №10 Мыйзамына ылайык 2019-жылдын 1-январынан тартып күчүн жоготкон) 110-статьяга комментарий. Ур-токмокко алуу; Россия Федерациясынын 1996-жылдын 13-июнундагы №63-ФЗ Кылмыш-жаза кодексинин 116-беренесине комментарий. Ур-токмокко алуу шилтеме аркылуу жеткиликтүү: <https://docs.cntd.ru/document/420368849>

эле схема боюнча квалификацияланышы керек.

Бирок, зомбулуктун бул көп сандаган түрлөрү КРнын Кылмыш-жаза кодексине ылайык кылмыш катары эсептелбейт (б.а. алар УБК боюнча укук бузуулар болуп саналат), эгерде ден соолукка анча оор эмес зыян алып келсе, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси "Үй-бүлөлүк зомбулук" боюнча кылмыш жоопкерчилигине тартуу мүмкүн. Ошону менен бирге, УБК 70-беренеси жалпысынан Стамбул конвенциясына ылайык криминалдаштырууну талап кылган иш-аракеттердин бардык спектрин камтыса да, Стамбул конвенциясынын жоболору жана КРдин 2021-жылдагы бешинчи өлкөлүк отчетун кароонун жыйынтыктары боюнча АДЖКнын сунуштары талап кылгандай, аларды кылмыштын деңгээлине чейин криминалдаштырбайт.

Ошондой эле "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамынын 27-беренесине (5-бөлүгүнө) ылайык үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын убактылуу коргоо орденин шарттарын аткарбоосу жазык жоопкерчилигине кириптер кылат жана анын колдонулушун токтотпойт. Бирок, УБК 76-беренеси боюнча укук бузуу катары жоопкерчилик каралган.

Ошентип, үй-бүлөдөгү зомбулук менен байланышкан кылмыштын өзүнчө курамын КР УБК каралган зыяндын даражасына карабастан үй-бүлөдөгү зомбулуктун бардык түрлөрүн ошол жакка алып барып, оордотуучу жагдайларды КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесинде гана кароо талап кылынат, эгерде алар ден соолукка дагы чоң зыян келтирсе, өлүмгө учураса же системалуу мүнөздө болсо, айрым бөлүктөрүн тиешелүү квалификациялык жагдайлар менен кароо менен же кылмыш-жаза кодексинин 130-беренесинде белгиленген башка тиешелүү беренелеринде КР КЖК 07.08.2024-ж реакциясында (2-бөлүгүнүн 1-п.) төмөндөгүлөргө тиешелүү:

а) үй-бүлөдө же жакын өнөктөштөрдө (балдардын катышуусунда, майыптыгы бар адамга карата) жасалган зомбулукка; жана

б) зомбулуктун уланып жаткан же үзгүлтүксүз мүнөзүндөгү

Бул жазык сот адилеттиги тутумуна кылмыштын мүнөзүн үй-бүлөлүк зомбулук катары жакшыраак түшүнүүгө жана анын курмандыктары үчүн сот адилеттигине жетүүгө мүмкүндүк берет.

с) Психологиялык зомбулук

КР Кылмыш-жаза кодексинин 2021-жылдагы редакциясында үй-бүлөдөгү зомбулуктун психологиялык формасы болуп саналган ырайымсыз жана контролдоочу формаларды камтыган конкреттүү жоболор жок. КР Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесинин 2021-жылдагы редакциясында кылмыштын курамы "Үй-бүлөлүк зомбулук" катары камтылган, ал курамдык элемент катары "психикалык азап чегүүнү" камтыйт, баарынан да ушул татыктуу, анткени бул үй-бүлөдөгү зомбулук учурларынын психологиялык элементи үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартууга мүмкүндүк берет.

Бирок, буга олуттуу тоскоолдук Кылмыш-жаза кодексинде "психикалык азап" түшүнүгүнө аныктама берилбегендиги, ал эми анын 177-беренесинде "үй-бүлөлүк зомбулук" кылмышкер келтирилген азапка жетүү үчүн колдоно ала турган каражаттарга же аракеттерге эч кандай шилтеме болбогондугу болуп саналат. Мындай белгисиздик бул жобону натыйжалуу колдонууга жолтоо болот жана КР КЖК 37-беренеси боюнча 2021-жылдын редакциясында мындай кылмышты жасоого аракет жасоодо укук колдонуу практикасында да көйгөйлөрдү жаратат.

Кошумчалай кетсек, бул берене боюнча кылмышкер психологиялык зомбулук ден соолукка анча оор эмес зыян алып келсе, жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Чоң зыян келтирилген учурда, мисалы, оор зыян, анда үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө же ага теңештирилген адамга карата 130-статьянын (1-пункттун 2-бөлүгү) "Ден соолукка оор

залал келтирүү" боюнча гана. Бирок, бул макала психологиялык эмес, физикалык жаракаттар жөнүндө.

Үй – бүлөдөгү зомбулук менен түздөн-түз байланышкан жана психологиялык зомбулуктун элементтерин камтыган кылмыштарга кылмыштын 4 гана курамы киргизилиши мүмкүн-сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо (156-бер.), никеге туруу максатында адамды уурдоо (172-бер.), иш жүзүндө нике мамилесине мажбурлоо (173-бер.) жана адамды никеге турууга мажбурлоо (174-бер.).

"Үй-бүлөлүк зомбулук" деген 177-беренедө камтылган "психикалык азап" курамдык элементин коркунучтуу жүрүм-турумдун натыйжасы катары чечмелесе болот. Бирок, ошол эле учурда, коркунуч ишке ашат деген реалдуу коркунучту далилдөөгө байланыштуу кыйынчылыктар бар. Бул талап коркунучтуу жүрүм-турумдун натыйжасы болгон психологиялык зомбулук үчүн эффективдүү куугунтуктоону камсыз кылуу үчүн өтө жогорку чекти коюшу мүмкүн, ал тургай майыптыгы бар аялдар/кыздар үчүн.

КР Мыйзамынын 07.08.2024-ж. редакцияларында "Үй--бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамына куугунтуктоо (6-п. - 1 ст. 1), түз жана кыйыр байланыш (8-п. - 1 ст. 1) сыяктуу жаңы түшүнүктөр киргизилген, ошондой эле майыптыгы бар аялдар/кыздар үчүн колдонулуучу "кайдыгерлик мамиле" түшүнүгү кеңейтилген. Алсак, нормалдуу жашоо жана өнүгүү үчүн зарыл болгон тамак-аш, турак-жай жана башка шарттар менен камсыз кылуу укугун чектөө, медициналык жардам алууга тоскоолдук кылуу, балдардын дене-бой, психологиялык, экономикалык керектөөлөрүн ата-энелер (аларды алмаштыруучу адамдар) канааттандырбоо, аларды коркунучтан тоспоо, балдардын негизги жалпы билим алуу укугун чектөө, эгерде ата-энелер (аларды алмаштырган адамдар) аны алуу мүмкүнчүлүгүнө жана мүмкүнчүлүгүнө ээ болсо, алар медициналык жардам алуу үчүн зарыл болгон иш-аракеттерди жүзөгө ашырбоо. Бул Жоболордун бардыгы "үй-бүлөлүк зомбулук" кылмыш жана укук бузуу курамын квалификациялоо үчүн КР Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси жана КР УБК 70-беренеси боюнча колдонулууга тийиш, ошондуктан иш жүзүндө бул аракеттер психикалык азап катары таанылууга жана кылмыш-жаза кодексинин же болбосо ушул жогоруда аталган беренелери боюнча квалификацияланууга тийиш.

d) Сексуалдык зомбулук

КР Кылмыш-жаза кодексинде инсандын жыныстык кол тийбестигине жана жыныстык эркиндигине, руханий-адеп-ахлактык саламаттыгына каршы кылмыштарга арналган 23 жана 24-бөлүмдөр бар.

Зордуктоо КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренесине ылайык кылмыш болуп саналат. Ачык эмес болсо да, ал никедеги зордуктоону камтыйт. Зордуктоонун аныктамасы төмөнкү компоненттерди камтыйт:

(1) "эркек менен аялдын" ортосунда жыныстык акт далилдерин талап кылган жыныстык катнаш;

(2) кылмыш экинчи курамдык элементти камтыйт: кылмышкер жабырлануучуга же башка адамдарга өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келтирбеген зомбулукту же аны колдонуу коркунучун колдонууга, же жабырлануучунун алсыз абалынан пайдаланууга тийиш.

КР Кылмыш-жаза кодексинин 155-беренеси сексуалдык зомбулуктун башка түрлөрүн, анын ичинде бир жыныстагы адамдардын ортосундагы сексуалдык зомбулукту камтыйт жана зордуктоо сыяктуу эле курамдык элементтерди камтыйт, бирок анча оор эмес санкциялар жана жыныстык акт болушу керектиги талабы жок.

Стамбул конвенциясында баяндалган стандарттарга каршы, КР КЖКнын 154-беренеси жыныстык акт болуу керектиги далилдөөсүн талап кылат жана жабырлануучунун эркине каршы, башкача айтканда, анын макулдугусуз жыныстык катнаш жасоо сыяктуу негизги курамдык элементти камтыбайт, ошондой эле КР КЖКнын 161-беренеси 2017-

жылдын⁶⁷ редакциясында колдонулган, бирок төмөнкү таблицада келтирилгендей, КР КЖКнын 129-статьясынан айырмаланып, 1997-жылдын⁶⁸ редакциясында бул курамдык элемент болгон:

КР КЖК 1997-жылдын редакциясында	КР КЖК 2007-жылдын редакциясында	КР КЖК 2021-жылдын редакциясында
129-берене. Зордуктоо (1) Зордуктоо, башкача айтканда жабырлануучунун каалоосуна жана эркине каршы психикалык жана дене бой зомбулугун колдонуу, жабырлануучуга же башка адамдарга зомбулук көрсөтөм деп коркутуу, ошого тете жабырлануучунун алсыз абалын пайдалануу менен жасалган жыныстык катнаш – беш жылдан сегиз жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратуу менен жазаланат. ...	161-берене. Зордуктоо 1. Зордуктоо, башкача айтканда, жабырлануучуга же башка адамдарга карата өмүрүнө жана ден соолугуна коркунучтуу болбогон зомбулук көрсөтүү же аны колдоном деп коркутуу менен, ошого тете жабырлануучунун алсыз абалынан пайдалануу менен жыныстык катнашка баруу, - III категориядагы эркиндигинен ажыратуу менен жазаланат (5 жылдан 7 жыл 6 айга чейин). ...	154-берене. Зордуктоо 1.Зордуктоо, башкача айтканда, жабырлануучуга же башка адамдарга өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келтирбеген зомбулук көрсөтүү же аны колдонуу коркунучу менен, ошондой эле жабырлануучунун алсыз абалын пайдалануу менен жыныстык катнаш, – 5 жылдан 8 жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратуу менен жазаланат. ...

Белгилей кетчү нерсе, КР КК 154 жана 155-беренелери зомбулук колдонууга негизделген курамдык элементтерди камтыйт; бирок макулдуктун жоктугу көз карашынан аныкталган эмес. Демек, зордук-зомбулук менен жыныстык катнашка баруу, коркутуу же жабырлануучунун алсыз абалы жөнүндө далилдер талап кылынат. КР Кылмыш-жаза кодексинде алгачкы эки талаптын далилдөөчү аспекти боюнча көрсөтмөлөр жок болсо да, каршылык көрсөтүүнүн далили бул кылмыштардын де-факто түзүүчү элементи болуп саналат.

Жогоруда түшүндүрүлгөндөй, Макулдашуунун жоктугу эмес, зордук-зомбулукту же аны колдонуу коркунучун далилдөө талабы азыркы учурда Стамбул конвенциясына, ЕСПЧ, АДЖК комитетинин жана эл аралык кылмыш трибуналдарынын сот практикасына ылайык эл аралык стандарттарды бузуу болуп саналат.

Ошентип, КР Кылмыш-жаза кодексинде сексуалдык зомбулукту криминалдаштырган кылмыштын курамы жок, анын курамдык элементи макулдуктун жоктугу гана болуп саналат.

КР Кылмыш-жаза Кодексинин 24-главасында сексуалдык зомбулукка байланыштуу кылмыштардын төмөнкү курамдары каралган:

157-берене. Он алты жашка чыга элек бала менен сексуалдык мүнөздөгү аракеттер;

158-берене. Он алты жашка чыга элек адамга карата бузуку аракеттер;

159-берене. Сойкулукка тартуу;

160-берене. Сойкулукту жана бузукулукту жайылтууга көмөк көрсөтүү;

162-берене. Баланы порно бизнеске тартуу.

Жогоруда көрсөтүлгөн кылмыштардын бардык курамдары квалификациялык белгини камтыйт, ошондой эле оордотуучу жагдай катары – балдарга карата укукка каршы жосундарды жасоо болуп саналат жана 156 жана 162-беренелерде өзүнчө ата-эне же

⁶⁷ КР Кылмыш-жаза кодексинин 2017-жылдын 2-февралындагы № 19 (КР 2017-жылдын 24-январындагы № 10 Мыйзамы менен күчүнө кирген жана 2021-жылдын 28-октябрындагы № 126 КРМыйзамына ылайык күчүн жоготту деп табылган)

⁶⁸ КР КЖК 1997-жылдын 1-октябрындагы №68 (2019-жылдын 1-январынан тартып КР 2017-жылдын 24-январындагы №10 КР Мыйзамына ылайык күчүн жоготту)

мыйзам менен баланы тарбиялоо милдети жүктөлгөн башка адам, ага тете мыйзамда балдарды көзөмөлдөө милдети жүктөлгөн педагог же билим берүү, тарбиялоо, дарылоо же башка мекеменин кызматкери тарабынан жасалган оордотуучу жагдай болот. Жабырлануучунун макулдугу жоктугу атайын көрсөтүлгөн эмес, бирок, алардын контекстине ылайык, ал тургай, мындай иш-аракеттери менен кылмыш жазасына тартылышы мүмкүн экенин көрсөтүп турат. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жынысы жана майыптыгы боюнча сексуалдык зомбулук үчүн кылмыш жоопкерчилигин белгилөө жөнүндө жобо жок.

Ошентип, жогоруда баяндалгандай, КРдагы сексуалдык зомбулукка тиешелүү кылмыш-укуктук жоболор эл аралык стандарттарга толук шайкеш келбейт.

е) Куугунтуктоо

Кыргыз Республикасында Кылмыш-жаза кодексинде же ККда мындай өзүнчө кылмыш же куугунтуктоо кылмышы беренеси жок. Бул композиция жекече, обочолонгон окуяларга эмес, белгилүү бир жүрүм-турумга көңүл буруу мүмкүнчүлүгүн билдирет.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамына түзөтүүлөр менен КР Мыйзамынын 07.08.2024-ж. редакциясында "Үй-бүлөлүк зомбулук" түшүнүгүнө куугунтуктоону камтыган толуктоо киргизилген. Ал эми негизги түшүнүктөрдүн тизмегине анын аныктамасы адамдын эркине каршы багытталган, анын коопсуздугу үчүн коркуу сезимин пайда кылган, куугунтуктоону жасаган адам менен өзүнчө жашаган учурда түздөн-түз же кыйыр байланыштарды, иштеген, окуган, турган, жашаган жерине барууну демилгелөө катары көрсөтүлгөн атайылап жүрүм-турум катары киргизилген (1-бер. 6-1-п.). Ошондой эле түзөтүүлөрдү киргизүүдө кыйыр жана түз байланыш кылуу эмнени билдирээри дагы ачыкталган (1-бер. 8-1-п.).

Ушул Колдонмонун 1-тиркемесинин 1А салыштырма таблицасынан көрүнүп тургандай, Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесиндеги жана КР кодексинин 70-беренесиндеги маалыматтар Кылмыштардын жана укук бузуулардын курамдары "үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамында берилген "үй-бүлөлүк зомбулук" аныктамасына дал келбейт. Демек, куугунтуктоо, кыйыр жана түз байланыштар жогоруда көрсөтүлгөн беренелер боюнча алардын курамына конкреттүү киргизилгенге чейин психикалык азап катары чечмелениши керек.

ф) Мажбурлап никеге туруу

КР Конституциясынын 26-беренеси мыйзамда белгиленген нике курагына (18 жаш) жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу никеге туруусунун негизинде никеге туруу эркиндигин негизги укук катары жарыялайт. Никеге туруп жаткан эки адамдын макулдугусуз никеге жол берилбейт.

КР Кылмыш-жаза кодексинде мажбурлап никеге туруу үчүн төрт кылмыш курамы каралган:

172-берене. Никеге туруу максатында адам уурдоо;

173-берене. Бала менен калп нике мамилесине кирүүгө мажбурлоо;

174-берене. Адамды никеге турууга мажбурлоо;

175-берене. Диний ырым-жырымдарды өткөрүүдө нике курагы жөнүндө мыйзамдарды бузуу.

Муну менен КР Кылмыш-жаза кодекси Стамбул конвенциясынын 37-беренесине ылайык мажбурлап никеге туруу кылмыштарын камтыйт. Жашы жете электерге карата курамдар өзүнчө каралган, бирок майыптыгы бар адамдарга карата эмес. Ошону менен бирге, жазаны дайындоодо сот Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 74-беренесинин 1 бөлүгүнүн 4-пунктунда каралган балага, майыптарга, кары-картаңдарга же

алсыз абалда турган адамга карата кылмыш жасоо сыяктуу оордотуучу жагдайды колдоно алат.

g) Мажбурлап бойдон алдыруу жана мажбурлап стерилизациялоо

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 142-беренеси кош бойлуулукту мыйзамда белгиленген мөөнөттөн кечиктирбестен мыйзамсыз токтоткондук үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигин караштырса, кош бойлуулукту токтотууга алып келген, шалаакылык менен зыян берген кош бойлуулуктун олуттуу же оор болушуна алып келген, даярдалган жана даярдыгы жок медициналык кызматкерлерге ар кандай жаза чаралары каралган. Бирок, бул макалада кош бойлуу аялдын макулдугу менен токтотуу жөнүндө сөз болуп, кош бойлуу аялдын эркине каршы бойдон алдыруу боюнча жобо жок.

КР Кылмыш-жаза кодексинде Стамбул конвенциясынын жана МУК талаптарын бузуу менен мажбурлап стерилизациялоо жөнүндө конкреттүү сөз жок. Мындай жобо, негизинен, үй-бүлө мүчөлөрү аялды бойдон алдырууга мажбурлаган же майыптыгы бар аялдар/кыздар стерилизацияга мажбурлаган учурларды камтымак. Мисалы, майыптыгы бар эркек баланын эмес, кыздын төрөлүшү күтүлгөндө. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасында жынысы жана майыптыгы боюнча кош бойлуулукту токтотууга мажбурлоо менен байланышкан дагы бир көйгөй орун алууда, ал гендердик зомбулуктун жана майыптык боюнча басмырлоонун дагы бир түрү катары каралат.

КР Кылмыш-жаза кодексинде тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздугуна каршы кылмыштардын контекстинде мажбурлап стерилизациялоо жөнүндө өзүнчө айтылат, тактап айтканда, КР Кылмыш-жаза кодексинин 403-беренесинде зордуктоо, сексуалдык кулчулукка мажбурлоо, сойкулукка мажбурлоо, мажбурлап кош бойлуулук ж. б. менен катар адамдарды мажбурлап стерилизациялоо, адамдардын тобун ар кандай белгилер боюнча куугунтуктоо үчүн кылмыш жоопкерчилиги белгиленген жана адамдын физикалык же (жана) психикалык абалына олуттуу зыян келтирген, бирок жарандык калкка же жарандарга кеңири масштабдуу же системалуу кол салуунун чегинде гана жасалган, б.а. айрым учурлар үчүн эмес, жыныстык белгилери, башка гумандуулукка каршы аракеттер боюнча.

Ошону менен бирге, КР Кылмыш-жаза кодекси Стамбул конвенциясынын 37-беренесине жана МУКка ылайык мажбурлап бойдон алдыруу жана мажбурлап стерилизациялоо менен байланышкан кылмыштарды толук көлөмдө камтыбайт.

h) Сексуалдык асылуу

КР Кылмыш-жаза кодексинде сексуалдык асылуу тууралуу жобо жок. Сексуалдык асылуунун аныктамасы "аялдар менен эркектер үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө"⁶⁹ Кыргыз Республикасынын Мыйзамында берилген, ал эмгектик, кызматтык, материалдык, үй-бүлөлүк жана башка көз карандылыкта турган адамды оозеки же физикалык жактан кемсинткен жана мазактаган сексуалдык мүнөздөгү аракеттерди түшүндүрөт (1-берене). Бул жосун ушул Мыйзам менен Кыргыз Республикасында тыюу салынган тикелей гендердик басмырлоого киргизилген (5-берене).

Мындан тышкары, жогоруда аталган Мыйзамдын 21-беренесинде иш берүүчү сексуалдык асылуу учурларына жол бербөө боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү, ал эми гендердик стереотиптердин негизинде кызматкерлерге кысым көрсөтүү же куугунтуктоо, анын ичинде сексуалдык асылуу учурларына жол бербөө боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү экендиги белгиленген. Гендердик басмырлоо фактысы белгиленгенде

⁶⁹ 2008-жылдын 4-августундагы №184 КР Мыйзамы “Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө”.

кызматкерге сот тартибинде моралдык жана материалдык зыяндын орду толтурулат. Сот иш берүүчүнү гендердик басмырлоонун себеби боюнча жумушка алуудан баш тарткан адамды жумушка алууга милдеттендирүүгө жана гендердик басмырлоонун себеби боюнча бошотулган адамды кызмат ордуна калыбына келтирүүгө укуктуу.

Бирок, эч кандай санкциялар жарандык же кылмыш мыйзамдарында каралган эмес, бул Стамбул конвенциясынын жана АДЖКнын талаптарын бузуу болуп саналат. Тескерисинче, жогоруда көрсөтүлгөн мыйзам алкактык мыйзамдар деп аталгандардын катарына кирет, алардын механизмдерин жана жол-жоболорун башка мыйзам актыларына киргизүү зарыл.

КР Кылмыш-жаза кодексинин 131-беренеси бар. Сексуалдык асылуунун айрым белгилерин камтыган, бирок толук эмес сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо. Атап айтканда, анда *"154 жана 155 –беренелерде каралган кылмыштардын белгилери жок болгон учурда, адамды шантаж же жабырлануучунун (жабырлануучунун) материалдык же башка көз карандылыгын пайдалануу жолу менен жыныстык катнашка, бачабаздыкка, лесбиянчылыкка же сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттерди жасоого мажбурлоо..."*, - деп көрсөтүлгөн. Албетте, сексуалдык асылуу феноменин кененирээк кароо жана аны жоюу атайын мыйзамдарга жана чараларга муктаж.

3-бөлүмгө окуу тапшырмалары

1-тапшырма

Практикалык ишти талдоо (ысымдар ойдон чыгарылган):

В. аттуу жаран Г. аттуу угуусу жана сүйлөөсү начар кошунасын өз үйүндө күч менен камап отурган. Окуя мындай болгон: Г. аттуу кошунасынын үйүнүн эшиги капысынан жабылып калгандыгынан В. аттуу жаран жардам беримиш этип үйүнө чакырып кошунасын 6 саат бою күчкө салып кармап, андан соң күч колдонуп зордуктаган. Г. аттуу жарандын апасы жумуштан келип издеп калганда гана аны үйүнө кое берген. Апасы дароо милицияга кайрылып, денесинен жаракат алгандар катталып, зомбулуктун далилдери алынган.

Жабырлануучу окуяга чейин жана андан кийин окуя тууралуу унчукпай коюу үчүн бир нече жолу коркуткан деп ырастайт.

Суроолор:

- 1) Айыпталуучунун аракеттерин квалификацияңыз, кылмыштын курамын аныктаңыз, анын ичинде зомбулук көрсөтүү, жабырлануучуну мажбурлоо жана кармоо фактыларын.
- 2) Кылмыштын курамын тастыктоо үчүн кандай далилдер жана медициналык далилдер талап кылынарын көрсөтүңүз.

2-тапшырма

Практикалык ишти талдоо 2 (ысымдар ойдон чыгарылган):

К. аттуу жаран көрүүсүнөн 2-топтогу майып болуп саналат жана туугандары менен жеке үйдө жашайт. Анын уулу, М аттуу жаран ага көптөн бери системалуу түрдө физикалык зомбулук көрсөтүп келет. К. өз алдынча башкалардын жардамысыз кыймыл-аракет кыла албайт, анын баласы кошуналарга же милицияга кайрылса, апасын тамак-ашсыз жана кароосуз таштап коем деп коркутат. Акыркы окуяда М. өзүнүн апасынын денесине бир нече жеңил жарааткелтирген, анын баары медициналык экспертизадан катталган.

Суроолор:

- 1) Айыпталуучунун аракетин квалификацияңыз, кылмыштын курамын аныктаңыз.

2) Кылмыштын курамын тастыктоо үчүн кандай далилдер жана медициналык фактылар талап кылынарын көрсөтүңүз.

3-бөлүмгө контролдук суроолор

1. Жабырлануучуларды суракка алуу үчүн кандай шарттар түзүлүшү керек?
2. Сурак учурунда жабырлануучунун эмоционалдык жана физикалык абалы кандай каралышы керек?
3. Сурак учурунда жабырлануучулардын экинчи курмандыгына жол бербөө үчүн кандай чаралар көрүлүшү керек?
4. Майыптыгы бар аялдар менен өз ара аракеттенүүдө сурактын кандай өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек?
5. Кандай учурларда жабырлануучулардын көрсөтүүлөрүн депонирлөө жүргүзүлөт?
6. Зомбулукту иликтөө процессинде кандай учурларда соттук экспертиза дайындалат?
7. Үй-бүлөлүк зомбулук боюнча соттук экспертизалардын кандай түрлөрү дайындалышы мүмкүн?
8. КР укук колдонуу практикасында колдонулуучу кылмыштардын курамына байланыштуу кандай көйгөйлөр бар?
9. Аялдарга карата зомбулуктун ар кандай түрлөрүн квалификациялоо, анын ичинде майыптуулук менен байланышкан КР Кылмыш-жаза мыйзамдарында кандай боштуктар бар?

4. МАЙЫПТЫГЫ БАР АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУК ЖӨНҮНДӨ ИШТЕРДИ СОТТУК КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

4.1. Майып аялдарга карата зомбулук боюнча иштерди сотто кароонун эл аралык ыкмалары

Аялдарга карата, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулуктун көпчүлүк түрлөрүн жеке же жеке-коомдук тартипте козголгон иштердин алкагында кароо практикасы Европа Кеңеши, АУЕС (Адамдардын укугу боюнча Европалык соту) жана АДЖК (Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитет) сыяктуу эл аралык органдар тарабынан адам укуктары жаатындагы эл аралык милдеттенмелерге карама-каршы келет деп дайыма сынга алынып келет. Россия Федерациясынын⁷⁰ практикасын талдоого алабыз, анткени, биздин укуктук системалар бирдей тамыры бар жана көп жагынан окшош.

Мисалы, Россияда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук иштери боюнча жабырлануучулардын тарткан зыянын ордун толтуруу жана аларды коргоо боюнча тез арада каражаттарды алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу, ошондой эле укук бузуучулар жоопкерчиликке тартылып тийиштүү жазасына кириптер кылуумаксатында, *ex officio* кылмыш-жаза куугунтуктоосун киргизүү сунуш кылынган.. Россия Федерациясынын укуктук тутумунда ден-соолукка атайылап жеңил зыян келтирүү жана бир нече жолу уруп-сабоо (РФ Кылмыш-жаза кодексинин 115 жана 116.1-беренелери) менен байланышкан кылмыштар жеке айыптоо кылмыштарына кирет. Бул кылмыштарды жасоо боюнча

⁷⁰ Россиянын ченемдик укуктук базасын талдоонун жана алдынкы тажрыйбаларды жалпылоонун негизинде Россия Федерациясында аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун анын ичинде социалдык жетишсиздик учурунда алдын алуу жана ага каршы күрөшүү маселелери боюнча изилдөө. // Э. Дюбан, В. Давтян, В. Фролова. Апрель 2020 38-39. Шилтеме аркылуу жеткиликтүү: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/publication-research-on-vaw-and-dv-in-situations-of-social-disadvantage/16809e4a05](https://rm.coe.int/publication-research-on-vaw-and-dv-in-situations-of-social-disadvantage/16809e4a05)

айыптоолор үй-бүлөлүк зомбулук учурларында эң көп кездешет жана мындай иштерди жеке айыптоо катары классификациялоо жабырлануучуга өтө оор жүктү жүктөйт, айрыкча майыптыгы бар аялдарга. Ал кылмыш ишин козгоодо өзүнүн адвокаты жана прокурору катары иш алып барышы керек, ошондой эле полиция тергөө иштерин жүргүзбөйт жана прокурор кылмышкерге каршы айып койбойт. Жабырлануучу өз алдынча иштин бардык жагдайларын жана бардык процесстик талаптарды эске алуу менен кылмыш ишин козгоо жөнүндө арызды түзүп, аны Адилет сотко тапшырышы керек. Андан кийин ал сотто айыптоочу тараптын мүмкүн болгон күбөлөрүн чакырып, суракка алып, медициналык картаны жана экспертизанын корутундусун сурап, коргоо күбөлөрүн жана соттолуучунун өзүн суракка алып, мүмкүн болгон өкүмдү сунушташы керек. Процессуалдык көз караштан алганда, жабырлануучу ар бир сот отурумуна катышуусу керек, анткени анын жоктугу айыптоодон баш тартуу катары каралып, анын иши боюнча сот иши токтотулат. Жабырлануучунун кызыкчылыгын адвокат көрсөткөн учурларда дагы, ал сотко жеке өзү келүүгө милдеттүү. Москвада же Санкт-Петербургда бир иш боюнча отурумдардын орточо саны 20га жетиши мүмкүн, ал эми бүт сот процесси бир жылга чейин созулушу мүмкүн. Убакыт жана административдик түйшүктөн тышкары, аялдар үй-бүлөлүк зомбулук эпизоддорун кайталап айтууга жана башынан өткөрүүгө аргасыз болушат, бул экинчи виктимизацияга алып келиши мүмкүн. Далилдөө түйшүгү да абдан чоң: жабырлануучу соттолуучунун күнөөлүү экенин акылга сыярлык кылып шексиз далилдеши керек. Далилдөөнүн бул стандартында үй-бүлөлүк зомбулук боюнча күбөлөрдүн жоктугу же санынын аздыгы, мурунку зомбулук фактыларын толук эсепке албоо (укук коргоо органдары же саламаттыкты сактоо мекемелери), ошондой эле кылмышкерлер тарабынан далил катары документтештирүү же сотто далилдөө кыйын болгон зомбулуктун түрлөрүн колдонуу менен мүнөздөлгөн далилдерди алуудагы кыйынчылыктар эске алынбайт. Мындан тышкары, жеке кылмыш ишин козгоо тараптарды элдештирүүгө багытталган. Жабырлануучу айыпталуучу менен элдешүүгө укуктуу жана элдешкен учурда кылмыш иши токтотулат. Мыйзамга ылайык, Адилет сот тараптарга мындай мүмкүнчүлүк жөнүндө маалымат берүүгө милдеттүү. Иш жүзүндө, соттор мындай иштерден тезирээк кутулуу үчүн тараптарга жарашуу укугун дайыма эскертип туруу үчүн бул мүмкүнчүлүктү активдүү колдонушат.

Ошентип, жабырлануучу арызды алып кетүү үчүн соттолуучу тарабынан мүмкүн болгон катуу психологиялык кысымга гана туш болбостон, ишти токтотуу үчүн бийлик тарабынан кысымга алынат. Кылмыш-жаза процессинде же башка сот процесстеринде жабырлануучунун коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралар жок. Адатта, жабырлануучу жеке айыптоо менен козголгон сот процесси учурунда агрессор менен жашай берет, анткени башка мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу, мисалы, убактылуу баш калкалоочу жайлар же коргонуу буйруктары, бул шектүү кылмышкерди (айыпталуучуну) үйдөн чыгарууга мүмкүндүк берет. Мындай кырдаалда жабырлануучуга кайрадан зомбулук, коркутуу, мажбурлоо жана башка коркутуп-үркүтүү коркунучу жогору. Мындан тышкары, соттук териштирүүнүн жыйынтыгы боюнча айыптоо өкүмү чыгарылса дагы, жабырлануучуга эч кандай коргоо берилбейт, мисалы, коргоо буйругу түрүндө.

Үй-бүлөлүк зомбулук учурларында жеке айыптоону мыйзамдуу чара катары колдонуунун негиздемеси үй-бүлөлүк зомбулук "жеке" иш жана жабырлануучуга же коомдук коопсуздукка коркунуч келтирбейт деген туура эмес түшүнүккө негизделген, бул укук коргоо органдарынын же сот тутумунун толук кандуу кийлигишүүсүн актайт. Мындай мамиле үй-бүлөлүк зомбулук, курмандыктардын азап чегүүсү жана үй-бүлөлүк зомбулуктун күчөшү учурларында орун алган бийликтин жана контролдун татаал динамикасын эске албайт, эгерде кийлигишүү жетишсиз болсо же таптакыр болбосо, ал өлүмгө алып келүүчү кесепеттерге алып келиши мүмкүн.

Прокурорлор да, соттор да коопсуздукту камсыз кылуу жана сот өндүрүшүнө катышкан майып аялга, өзгөчө кылмыш иштерине таасир этүүчү тобокелдиктердин деңгээлин азайтуу максатында бир катар практикалык маселелерди эске алышы керек.

Үй-бүлөлүк зомбулук иштери адистер туш болгон эң татаал иштердин бири болушу мүмкүн, анткени көпчүлүк учурда алар "типтүү" сот иштерине туура келбейт. Прокурорлор жана соттор көбүнчө үй-бүлөлүк зомбулукту укуктук системада, айрыкча майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата кароо түшүнүксүз жана капалантат деп табышат. Жабырлануучу менен кылмышкер бири-бирин жакындан билбестен, алардын жашоосу, адатта, чогуу жашагандыктан жана балдар үчүн жоопкерчиликтен улам чырмалышкан. Үй-бүлөлүк зомбулуктун динамикасы иштин кандайча козголушуна, каралышына жана сотто каралышына белгилүү бир таасирин тийгизет.

Сот адилеттигинин катышуучулары, прокурорлор, соттор жана аларды колдогон кызматкерлер майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулукка каршы күрөшүүдө жана сот адилеттигине тоскоолдуктарды жоюуда маанилүү ролду ойношот.

Өнөктөштөрдүн ортосундагы зордук-зомбулукту электен өткөрүү боюнча эл аралык изилдөөлөр көрсөткөндөй, зордук-зомбулуктун өтө аз пайызы полицияга кабарланат (адатта, жабырлануучулардын 20% дан азы). Сот адилеттигинин чынжырын андан ары карасак, бардык инциденттердин 7% дан азы күнөөлүү адамга айып тагуу менен аяктайт жана 5% дан ашыгы айыптоо өкүмү менен аяктайт. Сот адилеттиги секторунун субъекттеринин үч тобу (полиция, прокурорлор жана соттор) электен өткөрүүнүн критикалык пункттарына тартылган.

Мисалы, үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланыштуу даттануу, эгерде ИИБдин кызматкери кылмыш болду деп эсептебесе жана камакка албаса же прокурор ишти токтотууну чечсе, сот адилеттиги тутумунда алга жылбашы мүмкүн. Эгерде жабырлануучу арызды кайтарып алса же сотто далилдердин жетишсиздигинен же процесстик каталардан улам четке кагылса же акталса, токтотуу процесстин акыркы баскычтарына жакыныраак болушу мүмкүн.

Ошондуктан, эл аралык стандарттар, айрыкча Стамбул конвенциясында белгиленген, тергөө жана соттук териштирүү учурунда коргоону талап кылат (18, 56-беренелер), бул полиция, прокурорлор жана соттор алардын макулдашылган жана бири-бирин толуктап иштешин гана камсыз кылбастан, ошондой эле Сот адилеттигинин чынжырынын ар бир этабында жабырлануучулардын конкреттүү муктаждыктары борбордук маселе болуп саналат.

Алсак, аялдарга карата зомбулукка, анын ичинде майыптуулукка каршы күрөшүү чөйрөсүндө сот адилеттигинин натыйжалуу системасы үчүн эл аралык мамилелер төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрдү көрсөтүп турат:

- алар жабырлануучулардын коопсуздугуна артыкчылык беришет;
- алар күнөөлүүлөрдү жоопко тартышат;
- алар жабырлануучулардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүчү жана кайра жабыр тартпаган ыкмаларды колдонушат (жабырлануучулар кабардар болушу керек, чечимдери урматталганын жана үндөрү угулганын сезиши керек, акылга сыярлык турак жай МУК ылайык берилет);
- ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар жана башка субъекттер координацияланган жана комплекстүү түрдө чогуу иштешет.

Жалпысынан сот тутумунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн, ал үй-бүлөлүк зомбулукка натыйжалуу жооп кайтарышы үчүн, адатта, жол-жоболорду реформалоо жана полициянын, прокуратуранын жана соттордун уюштуруу маданиятын өзгөртүү керек. Сот системасынын бардык кызматкерлери Стамбул конвенциясында белгиленген стандарттарга жооп бериши керек болсо да, прокурорлор жана соттор үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөштө өзгөчө роль ойношот.

Атап айтканда, **прокурорлор:**

- Мамлекеттик органдар катары, алар үй-бүлөлүк зомбулук учурлары башка кылмыштардай эле олуттуу каралып, "жеке иштерге" чейин төмөндөтүлбөшүн камсыз кылышат.

- Алар аялдарга, айрыкча майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук аракеттери талап кылынган иштерди кылдат иликтешет жана калыптандырышат.
- Алар полиция, юристтер жана пробацация кызматкерлери сыяктуу башка сот адилеттигине жетекчилик кылышат жана экспертиза беришет.
- Алар мыйзамдын үстөмдүгүн урматтоого көмөктөшөт.
- Алар өз иш-аракеттери менен кылмышкерлерди ооздуктап, жабырлануучулардын уятын жана стигмасын азайта турган мындай иштерди кароодо ушундай мамилени өрчүтүшү керек.

Соттор:

● Арбитрлер катары алар мыйзамды калыс чечмелешет жана колдонушат, бул аялдарга карата зомбулук аракеттери үчүн адилеттүү жана пропорционалдуу өкүм чыгарууну билдирет.

● Алар коомдо болуп жаткан стереотиптерге жана бир жактуулукка каршы чыгышат жана басмырлабоо принциптерин колдошот.

● Соттор өз чечимдери менен коомго үй-бүлөлүк зомбулукка жол берилбей тургандыгы жөнүндө билдирүү жөнөтүшөт.

● Бийликтин өкүлдөрү катары судьялар сот тутумунун иштешин жакшыртуу жана жабырлануучулар менен күбөлөр үчүн коопсуз чөйрөнү түзүү боюнча көрсөтмөлөрдү бере алышат.

4.1.1. Жабырлануучуларга алардын укуктары жөнүндө маалымдоо

● Стамбул конвенциясы прокурорлордон жана соттордон жабырлануучуларга алардын укуктары жана колдоо кызматтары жөнүндө конкреттүү маалымат берүүнү талап кылат (56-берене).

● Прокурорлор зомбулуктун курмандыктарына мамлекеттин жазык процессиндеги ролу жөнүндө жана зомбулуктун курмандыгы ошол процесстин жүрүшүндө ала турган жардам жөнүндө маалымдоого тийиш.

● Гендердик негиздеги кылмыштардын курмандыктары алардын укуктары жөнүндө, анын ичинде зыяндын ордун толтурууну талап кылуу укугу, коргоо ордерлерин берүү жөнүндө арыз берүү, алдын ала жана негизги угуулардын жүрүшүндө угуу укугу, ошондой эле көрсөтмө бербөө укугу жөнүндө так маалымат алууга тийиш.

● Айрым укуктук тутумдарда жарандар белгилүү бир критерийлерге жооп берген шартта юридикалык жана башка жардамдарды алууга укуктуу. Мындай маалымат аялдарга, айрыкча майыптыгы бар аялдарга, алар биринчи жолу укуктук системага туш болгондо берилиши керек. Прокурорлор аялдар полициядан мындай маалыматты алат деп полицияга таянбашы керек, тескерисинче, алгачкы маектешүүлөргө бир аз убакыт бөлүп, жабырлануучу мүмкүн ала турган ресурстар жөнүндө сүйлөшүшү керек.

● Көптөгөн өлкөлөрдө аялдардын укуктары жаатында адистешкен бейөкмөт уюмдар жана юридикалык жардам уюмдары прокуратуранын жергиликтүү бөлүмдөрү жана соттор менен аялдарга көрсөтүлүүчү кызматтары жөнүндө маалыматтык брошюраларды даярдоодо кызматташат. Мындай маалымат жергиликтүү тилде жана ошол өлкөнүн аялдары колдонгон башка тилдерде даярдалышы керек, ошондой эле көрүүсү начар адамдарга жеткиликтүү болушу керек (мисалы, Брайль шрифти менен же башка техникалык ыкма менен терилген).

● Аялдарга, андан да майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук болгон учурларда, соттор жабырлануучуга же анын үй-бүлөсүнө коркунуч туулушу мүмкүн болгон учурда, өкүм чыгаруунун натыйжалары, камакта кармоо механизмдери (мисалы, кылмышкерди мөөнөтүнөн мурда же убактылуу бошотуу же качып кетүү жөнүндө) жана бул механизмдердеги өзгөрүүлөр жөнүндө маалымдашы керек.

4.1.2. Зордук-зомбулук боюнча иштерди натыйжалуу тез карап чыгуу - жабырлануучулардын коопсуздугун камсыз кылуу

Коопсуздук маселелери жана тобокелдикти минималдаштыруу:

- Прокуратура жана сот имараттарында коопсуздукту камсыз кылуу боюнча чаралар көрүлүшү керек, мисалы, курал-жаракты текшерүү жана коопсуздук кызматкерлерин аялдарга карата зомбулуктун динамикасы, айрыкча, майыптыгы сыяктуу маселелер боюнча окутуу.

- Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу сот процесстеринде соттор шектүү кылмышкердин жабырлануучуну коркутууга же сот процессин манипуляциялоого багытталган тактиканы колдонуу мүмкүнчүлүгүн билиши керек (мисалы, каардуу көз караштар же коркутуу менен кароо, эмоционалдык чакырыктарды жасоо ж.б.). Соттор эскертүү жарыялоо, процесстин жүрүшүндө тараптарды бөлүп отургузуу же зарыл болсо, мыйзам бузуучуну сот залынан чыгаруу аркылуу мындай жүрүм-турумду токтотуу үчүн чечкиндүү чараларды көрүшү керек.

- Аялдарга карата зомбулук менен байланышкан процесстер аяктагандан кийин, эгерде кылмышкер камакта болбосо, тараптар жабырлануучуга биринчи соттон чыгууга жана зарыл болгон учурда коргоо кызматынын коштоосунда убактылуу боштук менен таркатылууга тийиш.

- * Сот жараянына катышкан аялдар, айрыкча зомбулуктун курмандыктары менен прокурорлор жана соттор алардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн коопсуздугун камсыз кылуу пландарын талкуулашы керек.

- Прокурорлор сот процессинин этаптарын түшүндүрүп, жабырлануучу/күбө коргоо буйругун алуу үчүн кайрылууну карап чыкканбы же жокпу, ошондой эле сот процессинде анын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн жасай турган иш-аракеттерин талкуулашы керек. Тактап айтканда, кылмышкердин эркиндикте калуу ыктымалдыгы талкууланып, ошондой эле ачык сот отурумдарында жеке коопсуздугун камсыз кылуу жөнүндө маалымат берилиши керек.

- Практик юристтер зомбулуктун курмандыктарына жергиликтүү социалдык кызматтар жана колдоо уюмдары жөнүндө маалымат берүүгө жана аларды ушул сыяктуу уюмдарга жөнөтүүгө даяр болушу керек.

- Прокурорлор жана соттор соттук териштирүүнүн жүрүшүндө зордук-зомбулуктун күчөшүн жана бул тобокелдикти башкаруу тобокелдигин аныктоо максатында тобокелдиктерди баалоого, ошондой эле сот тутуму талап кылган көзөмөлдүн жана кийлигишүүнүн деңгээлин аныктоого милдеттүү.

- Зордук-зомбулуктун курмандыктарын коргоо боюнча сот отурумдарында судьялар буйруктун мазмунун аныктоо үчүн, мисалы, балдардын баруусуна чектөө коюу үчүн тобокелдикти баалоого таянышы керек.

- Тобокелдиктерди баалоо мезгил-мезгили менен жүргүзүлүп турушу керек, анткени тобокелдиктин деңгээли динамикалуу жана сот процесси учурунда өзгөрүшү мүмкүн; тобокелдикти баалоо жабырлануучунун өзү менен жүргүзүлүшү керек. Зордук-зомбулуктун курмандыгы менен иштеген бардык адистер тобокелдикти баалоо үчүн жалпы критерийлерди колдонушу керек (ведомстволор аралык мамиле).

- Укуктук система аялдарга карата зомбулук фактыларын иликтөөнү уюштуруунун жана башкаруунун атайын методикаларын караштырышы керек. Кээ бир өлкөлөр Атайын сотторду же атайын реестрлерди түзүшкөн, алар атайын мындай иштерди карайт же үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу Коргоо буйруктарын угуу максатында.

2004-жылы Испанияда гендердик зомбулук учурларында комплекстүү коргоо чараларын көрүү жөнүндө мыйзам кабыл алынган (органикалык мыйзам 1/2004). Кийинки мыйзамдык реформанын натыйжасында үй-бүлөлүк зомбулукка тиешелүү, анын ичинде майда укук бузуулардын айрым түрлөрү боюнча тездетилген сот өндүрүшү сыяктуу, окуя

болгондон кийин эки жуманын ичинде сот чечимин чыгарууну камсыз кылуу сыяктуу Мыйзамды ишке ашырууга көмөктөшүүгө багытталган чаралар киргизилген. Аялдарга карата зомбулук маселелери боюнча адистештирилген прокуратура жана жазык, ошондой эле жарандык укук чөйрөсүндө компетенцияга ээ болгон адистештирилген соттор түзүлгөн. Соттор коргоо буйругунун бардык арыздарын карап чыгышат (жабырлануучу полицияда, дүйнөлүк сотто, прокуратурада же аялдарды колдоо боюнча мамлекеттик борборлордо катталган) жана 72 сааттын ичинде чечим чыгарышат.

Адистештирилген соттордун соттору гендердик зомбулук маселелери боюнча окуудан өтүүгө милдеттүү. Мыйзам гендердик зомбулук көйгөйүнө каршы укуктук тутумдун ичинде жана анын чегинен тышкары жерлерде комплекстүү, көп тармактуу мамилени аныктайт, ага соттор менен кызматташкан жабырлануучуларды колдоо борборлорун түзүү кирет.

Практик юристтер майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук фактыларын аныктоого жана аларга көңүл бурууга багытталган чараларды көрө алышат, мисалы, мындай иштерди (досьени) атайын белгилөө ишти мүмкүн болушунча туура, тез жана кылдат жүргүзүлүшүн камсыз кылууга жардам берет.

4.2. Кыргыз Республикасында жазык сот өндүрүшүндө майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жөнүндө соттордо иштерди кароонун өзгөчөлүктөрү

Кылмыштын курмандыктарынын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылуу үчүн соттор мыйзамдардын жана сот өндүрүшүнүн ченемдерин жабырлануучулардын айрым категорияларына, мисалы аялдарга, жашы жете электерге, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга туура колдонууга жана адилеттүү натыйжаны камсыз кылуу үчүн дифференцияланган мамилени колдонууга тийиш, мисалы:

- жабырлануучу / алар менен бир жыныстагы судья тарабынан ишти каралуусу;
- укуктук жардам;
- котормочуну (сурдокотормочуну) камсыздоо;
- сот процессине катышуу үчүн ыңгайлуу шарттар (коляска үчүн орун, пандус ж. б.);
- мындай иштерди жабык сот отурумда кароо;
- соттук териштирүүдө жабырлануучулар үчүн мүмкүн болгон тобокелдиктерди карап чыгуу;
- жабырлануучунун жазуу жүзүндө толук жана маалыматтуу макулдугун алуу, эгерде кээ бир иш-аракеттер медициналык текшерүүдөн же психологиялык текшерүүдөн өтүү сыяктуу макулдукту талап кылса;
- жабырлануучунун коопсуздугун жана психологиялык ыңгайлуулугун камсыз кылуу үчүн коргоо чараларын көрүү;

Мындан тышкары, судьялар сот адилеттигине жетүүдө жабырлануучулар туш болгон тоскоолдуктарды жоюуну камсыз кылуу үчүн алдын алуу ыкмасын колдонушу керек.

4.2.1. Соттук териштирүүлөр учурунда майыптыгы бар жабырлануучулардын муктаждыктарына чара көрүү ыкмалары

Ар ким ар кандай ишти кароодо көз карандысыз жана калыс сот тарабынан акылга сыярлык мөөнөттүн ичинде адилеттүү жана ачык териштирилүүгө укуктуу. Соттун чечими же өкүмү эл алдында чыгарылат, бирок сот процесси же анын бир бөлүгү коомдук тартипти сактоо, мамлекеттик сырды сактоо же өспүрүмдөрдүн кызыкчылыгы же ишке катышкан адамдардын жашоосунун интимдик жактарын коргоо талап кылынганда жабык мүнөздө болушу мүмкүн.

Эл аралык принциптерге жана майыптыгы бар адамдардын сот адилеттигине жетүү маселеси боюнча жетектөөчү Жобого ылайык мамлекеттер майыптыгы бар адамдардын укук жөндөмдүүлүгүн башкалар менен бирдей ишке ашыруусуна кепилдик беришет жана зарыл болгон учурларда укук жөндөмдүүлүгүн ишке ашыруу жана сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылуу үчүн зарыл болгон колдоону жана каражаттарды беришет.

Майыптыгы бар жабырлануучуларга алар түшүнгөн тилде ар кандай соттук териштирүүдө юридикалык жана башка жардам көрсөтүлүшү керек. Кеп жабырлануучуларга сот өндүрүшүнүн масштабы, мөөнөтү жана жүрүшү жана алардын иштерин кароонун натыйжалары жөнүндө маалымдоо жөнүндө болуп жатат.

Жабырлануучулар соттук териштирүүгө катышууга жана өз пикирин билдирүүгө укуктуу. Жалпысынан алганда, майыптыгы бар жабырлануучуларга өздөрүнүн укуктук аракеттеринин варианттарын карап чыгууга реалдуу мүмкүнчүлүк берилиши керек. Бул, жок эле дегенде, маалыматты аң-сезимдүү тандоого мүмкүндүк бере турган формада берүүнү талап кылат.

Кылмыш-процессуалдык кодекстин талабы боюнча майыптыгы бар адамдар адвокаттын, мыйзамдуу өкүлдүн, зарыл болгон учурда социалдык коргоо адисинин, врачтын, сурдукотормочунун жана ассистенттин милдеттүү катышуусу менен соттук териштирүүлөргө катышат жана соттук териштирүүлөр учурунда жабырлануучулардын муктаждыктарына жооп берүүнүн төмөнкүдөй чараларын көрүү зарыл:

Сот залындагы коопсуз жана ыңгайлуу чөйрө	Майыптыгы бар жабырлануучуларга ыңгайлуу жана максаттуу багытка жооп берген сот залы, анын ичинде күтүү зонасы берилиши керек ⁷¹ .
	Жабырлануучу / күбө көрсөтмө бергенде, бардык керексиз адамдарды, анын ичинде шектүү кылмышкерди сот залынан чыгарып салуу.
	Коргоо ордун же камакка алуу сыяктуу чараларды колдонуп, жабырлануучу менен айыпталуучунун ортосунда түз байланышка жол бербөө үчүн тиешелүү чараларды көрүү.
	Жабырлануучуга зыян келтирилген учурда, эгерде мындай зыян келтирилди деген шек болсо же зыян келтирүү коркунучу сот процессинин же угуунун жүрүшүндө келип чыкса, тиешелүү органдарга кабарлоого.
	Иштерди кароодо сот отурумунун негизсиз жылдырылышын алдын алуу.
Жеке жашоону, кадыр-баркты коргоо	Жабырлануучунун жеке жашоосун, кадыр-баркын коргоону камсыз кыла турган колдо болгон чараларды колдонуу: • сот жараянында коомчулуктун катышуусун чектөө же тыюу салуу, мисалы, соттун кеңсесиндеги сот процесстери же жабык сот процесстери; • жабырлануучулардын/жабырлануучулардын жеке мүнөздөгү маалыматтарын жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыялоого чектөө коюу же тыюу салуу.
	Күбөлөрдүн коопсуздугуна шек келтирген ар кандай жалган билдирүүлөргө же аракеттерге тыюу салуу (мисалы, күбөлөрдүн жеке жашоосун аныктаган суроолорду берүү).
	Фамилиялар/ысымдар жана даректер сыяктуу жеке мүнөздөгү маалыматтарды камтыган маалыматты деперсондоштурууга.

4.2.2. Соттук териштирүүдө далилдерди баалоо

⁷¹ Модуль 3. Сот адилеттиги жана тартип коргоо. Зордук-зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар үчүн БУУнун базалык кызматтар боюнча биргелешкен программасынын сапатын камсыз кылуу боюнча негизги элементтер жана жетектөөчү жоболор. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2015/Essential-Services-Package-Module-3-ru.pdf>

Айыптоо өкүмү соттук териштирүүнүн жүрүшүндө айыпкердин кылмыш жасагандыгы изилденген далилдердин жыйындысы менен тастыкталган жана божомолдорго негизделбеген шартта гана чыгарылат.⁷²

Оор жаракат алуу же кол салуу сыяктуу салыштырмалуу "жөнөкөй" кылмыштардан айырмаланып, майыптыгы бар адамдарга карата жасалган кылмыш татаал кылмыш болуп саналат жана айыптоо фактыны далилдөө үчүн бир катар жагдайларды белгилөөнү талап кылат, анткени көпчүлүк учурларда кээ бир жабырлануучулардын (акыл-эси кем адамдар, аракетке жөндөмсүз адамдар ж.б.) көрсөтмөлөрү далил катары кабыл алынбайт.

Майыптыгы бар адамдарга карата кылмыш фактысын аныктоо үчүн өзүнчө алынган жагдай жетишсиз негиз болушу мүмкүн экендигине карабастан, чогуу алганда мындай жагдайлар кылмыштын ушул түрүн аныктоодо өз салымын кошо алат.

Далилдерди баалоо далилдөө процессинин элементтеринин бири болуп саналат жана "калыстык жана далилдерге эркин баа берүү принцибине" ылайык келиши керек (КР КЖПКнын 23-беренеси).

Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 2-беренесинин 93-бөлүгүндө далилдерди баалоодо жетекчиликке алынуучу үч эреже аныкталган:

- далилдерди баалоо ички ынанымы боюнча жүргүзүлөт;
- далилдерди баалоодо мыйзамды жетекчиликке алуу керек;
- далилдерди баалоодо алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамы, тергөөчү, прокурор, сот арачылары, сот өзүнүн абийирин жетекчиликке алат.

Далилденүүгө тийиш болгон жагдайлар КР КЖПКнын 81-беренесинде көрсөтүлгөн. Иш боюнча өндүрүштүн жүрүшүндө далилденүүгө тийиш:

- 1) кылмыш окуясы (кылмыштын убактысы, орду, ыкмасы жана башка жагдайлары жана анын зыяндуу кесепеттери);
- 2) адам тарабынан жосундун жасалышы же жасалбашы;
- 3) кылмыш жасоодо адамдын күнөөлүү же күнөөсүз экендиги, анын күнөөсүнүн формасы жана кылмышынын себеби;
- 4) шектүүнүн, айыпкердин жоопкерчилигинин даражасына жана мүнөзүнө таасир этүүчү жагдайлар;
- 5) шектүүнүн, айыпкердин инсандыгын мүнөздөөчү жагдайлар;
- 6) кылмыш тарабынан келтирилген материалдык зыяндын жана (же) моралдык зыяндын мүнөзү жана өлчөмү;
- 7) жосундун кылмыштык укукка жатпагандыгын жокко чыгарган жагдайлар;
- 8) кылмыш үчүн жазык жоопкерчилигинен, жазадан жана аны өтөөдөн бошотууга алып келүүчү жагдайлар;
- 9) Кылмыш-жаза кодексине ылайык конфискацияланууга тийиш болгон мүлк кылмыш жасоонун натыйжасында алынганын же бул мүлктөн киреше болуп саналганын, болбосо кылмыш куралы катары пайдаланылганын же пайдаланууга арналганын ырастаган жагдайлар.

Кылмыш окуясы барынан мурда кылмыштын курамынын объективдүү тарабын жана кол салуу объектисин мүнөздөйт. Убактысы, орду, ыкмасы – кылмыш окуясынын ар кандай аспектилерин мүнөздөөчү элементтер. Айрым учурларда алардын белгилениши конкреттүү кылмыштын туура квалификациясын камсыз кылат.

Адамдын жосунду жасагандыгы же жасабагандыгы Жазык Кодексинде каралган укукка каршы жосун жасаган адамга карата акыл-эси соо эмес абалда, же болбосо акыл-эси соо абалда кылмыш жасаган, бирок өкүм чыгарылганга чейин же жазаны өтөп жатканда акыл-эс оорусу же убактылуу психикалык бузулуу менен ооруган адамга карата медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу жөнүндө иштер боюнча далилденүүгө тийиш.

⁷²КР 2021-жылдын 28-октябрындагы №126 Мыйзамы менен күчүнө кирген КР КЖПК 349-беренесин караңыз.

Кылмыш жана (же) укук бузуу жасаган адамдын күнөөсүн аныктоо менен баарынан мурда анын ким экендигин: фамилиясын, атасынын атын, туулган күнүн жана жерин, иштеген жерин, жашаган жерин ж.б аныктоо зарыл. Ал акыл-эси жайында болушу керек, өз иш-аракеттери жөнүндө отчет берип, аларга жооп бере алгандай абалда болуусу керек. Мыйзамсыз аракеттерди жасоонун күнөөлүү экендиги далилденүүгө тийиш. Күнөөнүн бир түрү-атайын же этиятсыздык. Кылмыш атайылап жасалганда, ага туура квалификация берүүгө, күнөөлүүнүн коомдук коркунучунун даражасын аныктоого жана жазанын ченемине жараша чара көрүүгө мүмкүндүк берүүчү анын жүйөлөрү (пайда табуу, өч алуу, баңгиликке көз карандылык, сексуалдык каалоолор ж.б.) далилденүүгө тийиш.б.

Төмөндө майыптыкка же ага байланыштуу кылмыштарга карата зомбулукка байланыштуу иштерди⁷³ кароодо далилдердин мозаикасын түзүүдө маанилүү болушу мүмкүн болгон конкреттүү иштердин жагдайларынын мисалдары келтирилген. Белгилей кетүүчү нерсе, бул жагдайлардын ар бири майыптыгы бар адамдарга же ага байланыштуу кылмыштарга карата кылмыштардын курамын аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

1- кейс. Жашы жете элек, акыл-эси кем кызды зордуктоо

Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук сотунун өкүмү менен айыпталуучулар А. жана К. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренесинин 4-бөлүгүндө каралган кылмыштарды жасагандыгы үчүн күнөөлүү деп табылды.

Иш далилдердин төмөнкүдөй түрлөрүн камтыйт: жабырлануучунун жана анын мыйзамдуу өкүлүнүн көрсөтмөлөрү, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, ошондой эле соттук-медициналык экспертизанын корутундусу, шектүүлөрдү аныктоо, беттештирүү, айыпталуучуну суракка алуу.

Далил мозаикасынын күчтүү жактарына төмөнкүлөрдү тастыктаган далилдер кирет: зордук-зомбулук жана аны жабырлануучуга карата колдонуу коркунучу, аялуу абалын кыянаттык менен пайдалануу (анын ичинде жашы, социалдык-экономикалык абалы, психикалык бузулуштары, майыптыгы), жана ашпозчу күбөнүн жана экинчи зордукчунун теңтууштарынын көрсөтмөлөрү, соттук-медициналык корутунду.

Далилдердин мозаикасындагы алсыз жактары: жабырлануучу өзүнүн иш-аракеттери жөнүндө отчет бербейт жана алар тарабынан жасалбаган нерселерди оюнан чыгарып жатат деп ырастаган айыпталуучулардын көрсөтмөлөрү, соттук-биологиялык экспертизанын жоктугу (сперманын таандыктыгы, кан ж.б. биологиялык материалдар).

1-кейстин фабуласы (ысымдар ойдон чыгарылган):

Айдын ымыркай кезинде багып алынган, андан ары ал майыптыгы бар (психикалык) адам экени аныкталган жана бул бардык жергиликтүү тургундарга белгилүү болгон. Айдындын ата-энесинин кафеси бар болчу, Айдын ал жерде официанттарга жардам берчү. Айдын биринчи жолу 2013-жылдын август айынын ортосунда 13 жашында зордукталган. Аталган кафеде Асан аттуу 18 жаштагы жигиттин Айдынды зордуктагандыгын көргөн күбө бар. Ал күбө ошол эле кафеде ашпозчу болуп иштеген аял, ал окуяны жумуштан түнкү саат 01:00дө кетип жатканда көргөн. Андан кийин 2 ай өткөндөн соң Кайрат аттуу 14 жаштагы кошуна бала зордуктаган. Ал өзү бул тууралуу теңтууштарына айтып берген. Күбөлөр анын сөзүн тастыкташкан.

⁷³ Гендердик басмырлоодон жана зомбулуктан майыптыгы бар кыздардын жана аялдардын укуктарын коргоо чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана укук колдонуу практикасы жөнүндө аналитикалык кат "InKoom - Кыргызстанда адилеттүү жана инклюзивдүү коомду өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү" субгрантынын алкагында аял-судьялар Кыргыз ассоциациясынын (Ч.Биялиева, Ч.Мусабекова, Н. Пригода) эксперттер тобу тарабынан даярдалган, Бишкек, 2024.

Эки зордукчу тең зомбулук көрсөтүп, Айдынды ата-энесине айтса кафени өрттөп жиберебиз же ата-энесин өлтүрөбүз деп коркутушкан. Соттук-биологиялык экспертиза өткөрүү мүмкүн болгон жок, анткени кылмыш жасалгандан бери көп убакыт өткөн. 2015-жылы жеңеси кыздын зордукталышынын издерин көргөндө гана (денесинде тырыктар жана денеге залал келтирүүдөн калган) бул окуялар ачыкка чыгып, бул тууралуу апасына билдирген. Ушуга чейин кыз коркуп, унчукпай келген.

Айыпталуучуларга Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 4-беренесинин 154-бөлүгүндө каралган зордуктоо боюнча айып тагылды.

Квалификациялоочу белгилер. КР Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренесинде зордуктоо сыяктуу кылмыштын курамы каралган, анын милдеттүү белгиси болуп жабырлануучуга же башка адамдарга зомбулук көрсөтүү же аны колдонуу коркунучу, болбосо жабырлануучунун алсыз абалын пайдалануу эсептелет.

Кылмыштын объектиси: бул жыныстык кол тийбестик, ошондой эле жашы жете элек жана психикалык жактан майыптыгы бар жабырлануучу Айдындын өмүрү жана ден соолугу.

Объективдүү тарабы: Айдынга карата зордук-зомбулук жана аны коркутуу, эгерде ал ата-энесине айтса, алар кафени өрттөп жиберишет же ата-энесин өлтүрүшөт, ошондой эле жабырлануучунун алсыз абалын колдонушкан.

Бул статья боюнча жабырлануучу катары анын моралдык мүнөзүнө, кылмыш жасаганга чейинки жүрүм-турумуна же укуктук статусуна карабастан аял жынысындагы адам гана чыга алат. Зордук-зомбулук коркунучу жабырлануучуга гана эмес, башкаларга (анын ичинде жакындарына) физикалык зомбулук көрсөтүү ниетин билдирет. Ден соолукка жеңил жана анча оор эмес зыян келтирүү бул кылмыштын курамына кирет. Алсыз абал катары төмөнкү жагдайлар каралышы мүмкүн: жабырлануучунун физикалык майыптыгы, жаш курагы, акыл-эсинин бузулушу, аң-сезимсиз же башка оорулуу абалы, анын айынан ал эмне болуп жатканын түшүнө албай, каршылык көрсөтө алган эмес. Он сегиз жашка чыга элек адам жашы жете элек деп эсептелет. Кичинекей бала деп он төрт жашка чыга элек деп эсептелет.

Кылмыштын субъектиси: айыпталуучу Асан жана жашы жете элек Кайрат кылмыштын субъектилери болуп саналат, анткени бул кылмышты жасагандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилиги 14 жаштан башталат.

Кылмыштын субъективдүү тарабы: - түздөн-түз ниет түрүндөгү күнөө.

2-кейс. Адамдарды сатуу (интернаттан 2-топтогу майыптыгы бар аялдарды сатуу)

Чүй облусунун Аламүдүн райондук сотунун өкүмү менен №2 аралаш психоневрологиялык жатак үйүнүн директору жана башка адамдар Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 124-берененин 2-бөлүгүнүн 1, 4, 5, 6-пункттары менен кылмыш жасагандыгы үчүн күнөөлүү деп табылды.⁷⁴

Иште төмөнкү түрлөрдүн далилдери бар: ырааттуулуктун жоктугу менен мүнөздөлгөн жабырлануучунун көрсөтмөлөрү, ошондой эле эксперттик корутунду.

Далил мозаикасынын күчтүү жактарына төмөнкү мыйзам бузууларды тастыктаган далилдер кирет: паспортторду тартып алуу, эркиндикти чектөө, зордук-зомбулук, карыз кулчулугу, эксплуатациялык эмгек шарттары, обочолонуу, аялуу абалын кыянаттык менен пайдалануу (анын ичинде жашы, социалдык-экономикалык абалы, психикалык бузулуулары, майыптыгы), жана жабырлануучунун саткан адамдан качышы, аларды атайын борборго жайгаштыруу, учакта учуулардын тастыктоосу.

⁷⁴ Караңыз: Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 124 2-беренесинин 2-бөлүгүнүн 1,4,5,6 -п. караңыз (1997-жылдын 1-октябрындагы редакциясы менен азыр күчүн жоготту).

Далилдердин мозаикасындагы алсыз жактар жабырлануучулар Орусияга барууну каалашканын жана Азамат алардын тууганы болгонун ырастаган үй-интернаттын директорунун көрсөтмөсүнө байланыштуу. Азаматтын ниетин билгенден кийин өзү Орусияга барып, жабырлануучуларды Кыргызстанга алып келген.

2-кейстин сүрөттөлүшү:

Адам сатуу жана жардам көрсөтүү боюнча айыптоолор директорго, ошондой эле Елена менен анын уулу - Москвадагы ишке орноштуруу фирмасынын кызматкери Азаматка тагылды.

Тергөөнүн маалыматы боюнча директор Елена жана Азамат кылмыштуу келишим кылып интернат үйүнүн майыптыгы бар тарбиялануучулары Мария менен Ольганы (ысымдар өзгөртүлдү) Азаматка 500\$ саткан.

Жабырлануучуларды Россияга мыйзамсыз алып кетишип, Москванын метрополитен станцияларындагы жер астындагы өтмөктөрдө кайырчы катары пайдаланууну көздөшкөн.

Соттук отурумдун жүрүшүндө Мария менен Ольганы директор чакырып, Москвага барып акча табууну сунуштаганын айтты. Бирок алар жаман нерсени шекшип, баш тартышкан. Директор аларды бир нече жолу чакырган, бирок аялдар бекер оокат чычкан капканында гана болот деп, макул болушкан эмес. Күндөрдүн биринде директор кайрадан аялдарды Москвага барууга көндүрө баштады. Бул жолу ал эмне кыларын айтты: болжолдуу түрдө киши карап иштеп, жакшы акча алышат деп айткан. Директор жол чыгымдарын Азамат өз мойнуна алат деп ишендирди. Азамат ким экенин, жабыр тарткандар билген эмес.

Андан кийин, Мариянын айтымында, Азамат интернатка келип, директордун сөзүн тастыктаган. Карыган аял кишиге киши караган адам керек деп айткан. Бул жумушту ал Ольга менен Марияга сунуштаган. Ошондо Мария макул болду, анткени ал оорудан жатып калган туугандарын айлык акыга карачу жана бул боюнча тажрыйбасы бар эле. Андан кийин Азамат Ольга менен Марияны үйүнө алып барып, аялдарды апасы Елена менен тааныштырды. Ал аялдар үчүн кандай акча төлөнгөнүн Мария менен Ольга билбей эле койгону жакшы экенин айтып, аларга түндө кийип жатчу кийимдерди берди.

Бир аз убакыттан кийин Азамат аялдар менен Москвага учуп кетишкен. Ал жактан Азаматтын досу машина менен тосуп алган. Алар Мария менен Ольганы Мила аттуу аялга алып барышып, бул алардын кожойкеси деп тааныштырган.

Кечинде аялдар кафеде тамактанышты. Алар ал жерден чыккандан кийин, Мила кайыр сурагандарга бул адамдар аны билишет, бирок чоочун адамдай түр көрсөтүшөт жана Мария менен Ольга да ошондой кылышы керек деди. Мария кайырчы болбойм деп нааразы боло баштады. Мила аял ага короткон акчасын иштеп табышы керек деп кыйкырды. Андан кийин Ольга экөө транспорттук чыгымдарды гана иштеп чыгууга макул болушту. Мила аларды интернаттын директорунан сатып алганын, ошондуктан Мария менен Ольга анын кулдары экендигин айткан.

Эгер аларга бир нерсе жакпаса, анда аялдар буттарын кесип, майыптардын коляскасында кайыр сурашат деп айткан. Азамат болсо алар дагы кыялын көрсөтсө, такыр эле өлтүрүп туруп бөлүктөргө бөлүп салат деп коркуткан. Мария менен Ольга качканга үлгүрүшкөн. Аялдар милиция бөлүмүнөн жардам сурап кайрылышса, ал жерде шылдыңдап гана күлүшкөн. Милицияда Мария менен Ольга түнү бою отурушту. Анан шаарга чыгып кетишкен. Алар өтүп бара жаткан адамдан телефон сурап, Ольганын апасына чалып, эмне болгонун айтып беришти.

Андан соң алар Гуля аттуу мекендешин жолуктуруп ага баарын айтып беришкен. Ал аял Мария менен Ольганы үйүнө алып кетип, курсактарын тойгузган. Гулянын үйүндө алар эки күн жашашкан. Ал арада Ольганын апасы “Жди меня” телеберүүсүнө чалган.

Натыйжада, аялдар үйүнө кайтып, ал жактан аларды Социалдык өнүктүрүү министрлигинин кызматкери алып кеткен.

Квалификациялоочу белгилер. Адам сатуу⁷⁵ протоколуна киргизилген аныктама кылмыштын негизги элементтерин белгилейт, атап айтканда, зордук-зомбулук аракеттерин камтышы мүмкүн болгон белгилүү бир КАРАЖАТТАРДЫ колдонуу менен жүргүзүлүүчү ИШ-АРАКЕТТЕРДИН элементин сүрөттөйт. Ошентип, зордук-зомбулуктун далили берилген элементти орнотуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Бул конкреттүү учурда сот адам сатуунун **биринчи элементинин далили катары караган - ИШ-АРАКЕТ (жалдоо, ташуу, баш калкалоо, кабыл алуу же өткөрүп берүү):**

- *Россия Федерациясынын чек арасынан өткөндүгү жөнүндө белгиси бар Мариянын жана Ольганын паспорттору;*
- *жабырлануучу Мария менен Ольганын интернат үйүнүн директору көндүргөндөн кийин Азамат менен Орусияга барганы тууралуу көрсөтмөлөрү бул иш боюнча башка күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү менен тастыкталды;*
- *Азамат Москвага келгенден баштап, Мария менен Ольга андан качып кеткенге чейин, гезиттин редакторунун сүйлөшүүлөрү жазылган стенограммасынын протоколу. Ошондой эле ал директорго Ольга жана Мария үчүн 500 доллар бергенин, андан кийин директор менен ай сайын ар бири 500 доллардан жөнөтүлөрүн макулдашканын айткандыгы;*
- *бетешүүнүн протоколу, анда Азаматтын апасы интернаттын директоруна 500 доллар берилгенин тастыктаган;*
- *директордун атына Ольга менен Мариянын туугандарынын 1 айлык мөөнөткө үйүнө отпусмага барышына тил кат жазып, алар үй-интернатта жабырлануучулардын өздүк делолоруна тиркелген;*
- *айыпталуучулардын көрсөтмөлөрү;*
- *жабырлануучунун жана айыпталуучунун авиабилеттери;*
- *жабырлануучулардын мыйзамдуу өкүлүнүн, КР Социалдык өнүгүү министрлигинин кызматкеринин көрсөтмөсү, жабырлануучулар чындыгында Россиядагы атайын борборго жайгаштырылып, ал жабырлануучуларды кайра Кыргызстанга алып келгендиги тууралуу.*

Адам сатуунун экинчи элементинин далилдери - КАРАЖАТТАР (күч менен же аны колдонуу менен коркутуу, мажбурлоо, шантаж, уурдоо, алдамчылык, алдоо, кызмат абалынан пайдалануу же алсыздык абалы) сот тарабынан төмөнкү далилдер эске алынат:

- *жабырлануучу Мария менен Ольга үй-интернаттын директорун мажбурлагандан кийин Азамат менен Орусияга баруу тууралуу көрсөтмө берген. Бул иш боюнча башка күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү менен тастыкталган;*
- *жабырлануучулардын көрсөтмөлөрү: Миланын (алардын Москвадагы кожойкеси) айтканы: эгер аларга бир нерсе жакпаса, анда аялдардын буттарын кесип, майыптардын коляскасында кайыр сурашат деп айткан. Азамат болсо алар дагы кыялын көрсөтсө, такыр эле өлтүрүп туруп бөлүктөргө бөлүп салат деп коркуткан. Мария менен Ольга качканга үлгүрүшкөн. Аялдар милиция бөлүмүнөн жардам сурап кайрылышса, ал жерде шылдыңдап гана күлүшкөн (ошондой эле Орусиядан алар жардам сурап кайрылгандыгы тууралуу каттоону өтүнүч катары сурай алышмак).*
- *жабырлануучулардын көрсөтмөлөрү, директор аялдарга киши карап иштей тургандыгын жана жакшы акча ала тургандыгын айткан. Директор жол чыгымдарын Азамат өзүнө алат деп ишендирген;*

⁷⁵ Адамдарды, айрыкча аялдарды жана балдарды сатуунун алдын алуу жана бөгөт коюу жана ал үчүн жазалоо жөнүндө Протокол, 15-декабрь, 2000-жыл, БУУнун трансулуттук уюшкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын толуктаган

- директордун атына Ольга менен Мариянын туугандарынын 1 айлык мөөнөткө үйүнө отпусмага барышына тил кат жазгандыгы, алар жабырлануучулардын үй-интернаттагы өздүк делолоруна тиркелген;
- жабырлануучу Мариянын 2-топтогу майыптыгы жөнүндө өздүк баракчасынын көчүрмөсү (диагнозу: эпилепсия, инсандык өзгөрүү менен акыл-эсинин артта калуусу), бул үй-интернаттын врач-психиатрынын көрсөтмөсү менен ырасталган.

Адам сатуунун үчүнчү элементиин далили - МАКСАТ (мажбурлоо жолу менен эмгекке тартуу (кул эмгеги) – тилемчиликке мажбурлоо) сот тарабынан төмөнкү далилдер эске алынган:

- жабырлануучу Мария менен Ольга үй-интернаттын директорун мажбурлагандан кийин Азамат менен Россияга баруу тууралуу көрсөтмө берген. Бул иш боюнча башка күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү менен тастыкталган;
- жабырлануучулардын көрсөтмөлөрү, Мила кайыр сурагандарды көрсөтүп, бул адамдар аны билишет, бирок алар чоочун адамдай түр көрсөтүшөт жана Мария менен Ольга дагы ошондой кылышы керек деп айткандыгы. Мария кайырчы болбойм деп нааразы боло баштады. Мила ага короткон акчасын иштеп табышы керек деп кыйкырган. Андан кийин Ольга экөө транспорттук чыгымдарды гана иштеп табууга макул болушту. Мила аларды интернаттын директорунан сатып алганын айткан, ошондуктан Мария Менен Ольга анын кулдары экендигин баса белгилеп өткөн);
- Орусиянын кургак учук ооруканасында атайын борбордо жана алардын биринде аялдардын бар экендигин тастыктоо;
- директордун атына Ольга менен Мариянын туугандарынын 1 айлык мөөнөткө үйүнө өргүүгө чыгышына тил кат жазып, алар жабырлануучулардын үй –интернатта өздүк делолоруна тиркелген;
- жабырлануучу Мариянын 2-топтогу майыптыгы жөнүндө өздүк баракчасынын көчүрмөсү (диагнозу: эпилепсия, инсандык өзгөрүү менен акыл-эсинин артта калуусу), бул үй-интернаттын врач-психиатрынын көрсөтмөсү менен ырасталган.

Жогоруда көрсөтүлгөн айыптоо өкүмүн⁷⁶ чыгарууда сот адамдарды сатуу жөнүндө Палерма протоколго көңүл бурган, анда адамдарды сатуу кылмышы иш жүзүндө эксплуатациялоо болбогон учурда да аныкталышы мүмкүн экендиги аныкталган. Адам сатуучу жабырлануучуну бир же бир нече ЖОЛ менен бир же бир нече ИШ-АРАКЕТТЕРДИ жасоо менен эксплуатациялоого ниеттенгендиги тууралуу далил жетиштүү.

Негизи, Протоколдо кылмышты адам сатуу катары классификациялоо үчүн иш жүзүндө эксплуатация болушу талап кылынбайт. Жабырлануучунун жалданганын, ташылганын далилдөө жетиштүү.

4.2.3. Өкүм чыгаруу жана укуктук коргоо каражаттары

Генералдык Ассамблеянын 1985-жылдын 29-ноябрындагы 40/34 резолюциясы менен кабыл алынган «Кылмыш жана кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу курмандыктары үчүн сот адилеттигинин негизги принциптеринин Декларациясына» ылайык, жабырлануучуларга боорукердик менен мамиле кылуу жана алардын кадыр-баркын сыйлоо керек. Алар сот адилеттигинин механизмдерине жана улуттук мыйзамдарга ылайык келтирилген зыяндын компенсациясын тез арада төлөп алууга укуктуу.

Майыптыгы бар жабырлануучулар өздөрү тарткан зыяндын ордун толтуруунун натыйжалуу жолдорун издөөгө жана алууга укуктуу. Алар ошондой эле келтирилген зыяндын ордун толтуруу, анын ичинде реституция, компенсация, калыбына келтирүү, канааттандыруу жана кайталанбоо кепилдиги менен камсыз болушу керек.

⁷⁶ А-Ч-280-18-уд иш боюнча өкүм <http://act.sot.kg/> сайттан караңыз

Реституция - бул сот адилеттигин калыбына келтирүү (тараптарды баштапкы абалына кайтаруу), реституция мүлктү кайтарып берүүнү же келтирилген зыяндын ордун толтурууну, виктимизациянын натыйжасында келтирилген чыгымдардын ордун толтурууну, кызмат көрсөтүүнү жана укуктарды калыбына келтирүүнү камтышы керек. *Маселен*, сот адилеттигине жетүү мүмкүнчүлүгү бардык жабырлануучуларга, алардын жашына жана жынысына карабастан, жана дайыма басмырлоонун бутасына алынган аялуу топторго камсыз болушу керек. Реституция жабырлануучулардын коомго кайра интеграцияланышы үчүн жана өз коомчулугунда башкаларга карата зордук-зомбулуктун алдын алуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүдө негизги ролду ойнойт.

Реабилитация - психологиялык, медициналык, кесиптик реабилитациялоо, ишке орноштуруу, аларды турак-жай менен камсыз кылуу.

Сатисфакция - ар-намысты жана кадыр-баркты коргоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык (24, 52-беренелер) ар бир адам жеке кол тийбестикке, ар-намысын, кадыр-баркын жана ишкердик беделин коргоого укуктуу. Конституцияда жарандын ар-намысына, кадыр-баркына жана ишкердик беделине, өмүрүнө жана жеке эркиндигине кол салуулардан соттук коргоого укугу жарыяланган; жана ар кимге укуктук коргоону кепилдейт. Кыргыз Республикасында адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерге, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерине жана ченемдерине (жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Эл аралык Пакт; ой-пикирин билдирүү жана коомдук пикир эркиндиги маселелери боюнча БУУнун жана ЕККУнун атайын баяндамачыларынын биргелешкен декларациясынын сунуштамалары (Интернет) ж. б.) ылайык таанылат жана кепилденет.

Болгон окуяны кайталабоонун кепилдиктери - бузууларды болтурбоого көмөктөшүүчү чаралардын жыйындысы.

Өкүм чыгарууда соттор жабырлануучу дагы бир жолу кылмыштын курмандыгы болбошу үчүн чара көрүшү керек, соттун чечими кайра жабырлануучулукка жол бербеш керек.

Виктимизациянын мисалы катары төмөнкү ишти келтирсек болот:

К. мас абалында сотко жеткирилген жана ошол эле күнү майда бейбаштык үчүн соттолгон (батирде жүргөндө майып апасын сабап, андан ичимдик үчүн акча талап кылган), ага айып пул салынган (бирок, санкцияда 5 суткага чейин камакка алуу каралган), ошол эле учурда иш боюнча жабырлануучу катары болгон майып апасы соттон уулун үйүнө кое бербөөнү суранган, анткени ал мас абалында болгон, өзүн агрессивдүү алып жүргөн, апасы кол салуудан корккон, уулу ичкенде өзүн башкара албай турганын түшүндүргөн. Бирок, айып пул салынгандыгына байланыштуу, К. бошотулуп, үйүнө кайтып келип, энеси менен болгон чыр-чатактын негизинде ашкана бычагы менен энесин өлтүргөн.

Бул иште сот төмөнкү аспекттерге көңүл буруу зарыл болгон:

- **Жеке мамиле:** жабырлануучунун жана кылмышкердин жеке жагдайларын, алардын психо-эмоционалдык абалын жана социалдык чөйрөсүн эске алуу.
- **Кайра социалдаштыруу:** кылмышкерди реабилитациялоо жана кайра социалдаштыруу программалары, кайталанган укук бузуу коркунучун азайтуу жана жабырлануучуга коркунучтун деңгээлин азайтуу.
- **Жабырлануучуларды колдоо:** жабырлануучуларга укук бузуулардын кесепеттерин жоюу үчүн психологиялык жардам жана укуктук колдоо алуу мүмкүнчүлүгүн берүү.
- **Байланыштан качуу:** жабырлануучу менен кылмышкердин ортосундагы байланышты чектөө, мисалы, коргоо ордерлерин колдонуу аркылуу.

4.2.4. Компенсация алуу укугу

Компенсация - чыгымдардын ордун толтуруу максатында белгиленген акчалай төлөмдөр. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 29-беренесинин 5-бөлүгүнө ылайык, ар бир адамга мыйзамсыз иш-аракеттер менен келтирилген материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу укугу кепилденет.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-беренесине ылайык (2021-жылдын 28-октябрындагы редакциясына ылайык) материалдык зыяндын ордун толтуруу жана моралдык зыяндын ордун толтуруу адам кылмыш жоопкерчилигинен же жазадан бошотулганына карабастан Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде каралган негиздер сот тарабынан колдонулат.

Моралдык зыян келтирилген учурда, сот акчалай компенсацияны белгилейт. Бул компенсация келтирилген зыяндын оордугуна жараша эсептик көрсөткүчтүн 50 эседен 1000 эсеге⁷⁷ чейинки өлчөмүндө дайындалат.

Ушул статьянын жоболорун колдонууда Кыргыз Республикасынын жарандык кодексинде белгиленген эскирүү мөөнөтү колдонулбайт.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 121-беренесинин 1-бөлүгүнө (2021-жылдын 28-октябрындагы редакциясына ылайык) материалдык зыяндын жана (же) моралдык зыяндын ордун толтуруу бөлүгүндө жазанын аткарылышын камсыз кылуу максатында, башка мүлктүк жазалар же мүмкүн болгон мүлктү конфискациялоо, мүлктү камакка алуу боюнча чаралар көрүлөт.

Моралдык жана материалдык зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчиликтин негизи болуп төмөнкүлөр саналат:

- Зыян келтирүүнүн болушу (качан);
- Зыян келтирүүчүнүн (кимге) мыйзамсыз жүрүм-туруму;
- Мыйзамсыз иш-аракет менен зыяндын ортосундагы себептик байланыш (канча);
- Зыян келтирүүчүнүн күнөөсү (эмне үчүн).

Кылмыш тарабынан келтирилген материалдык зыян төмөнкү бөлүктөрдөн турат (чектелбестен):

- транспорттук чыгымдар (Мекенге баруу ж. б.);
- жашаган жерине кеткен аргасыз чыгымдары;
- медициналык кызматтардын чыгымдары;
- сөөк коюуга;
- дарылоого;
- келечектеги мезгилдин кирешесин жоготуу жана жумушка байланыштуу төлөмдөр, төлөнбөгөн эмгек акы;
- жоголгон (зыян келтирилген) мүлктүн наркынын;
- юристтер жана башкаларга кеткен чыгымдар.

Материалдык зыяндын ордун толтуруу үчүн далил базасы:

- жабырлануучунун арызы;
- айыпкердин күнөөлүү жосуну;
- чыгымдар үчүн чектер, квитанциялар (жол кире, жашаган жери, дары-дармектер үчүн ж. б.);
- мүлктүн наркынын сертификаты жана сүрөттөр;
- медициналык справкалар, ооруканадан чыккандыгы тууралуу справка;
- юридикалык кызмат көрсөтүүлөргө ж. б. келишимдер;
- күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү жана башкалар.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 16-беренесине ылайык **моралдык зыян** деп жарандын өзүнө таандык болгон жеке мүлктүк эмес укуктарды жана материалдык

⁷⁷Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун 2023-жылдын 25-январындагы Чечими менен моралдык зыяндын өлчөмүн чектөө конституциялык эмес деп табылган.

эмес байлыктарды укукка каршы бузуунун, кемсинтүүнүн же ажыратуунун натыйжасында тарткан моралдык жана/же физикалык азаптарын түшүнүү керек.

КР КЖПКнын 6-беренесине ылайык жазык сот өндүрүшүнүн милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) инсанды, коомду жана мамлекетти кылмыштардан коргоо;
- 2) инсанды мыйзамсыз жана негизсиз айыптоодон, соттоодон, анын укуктары менен эркиндиктерин чектөөдөн коргоо;
- 3) кылмыштарды тез жана толук иликтөө;
- 4) кылмыш жасаган адамдарды ашкерелөө жана жазык жоопкерчилигине тартуу;
- 5) сот процесси жана кылмыш-жаза мыйзамын адилеттүү жана туура колдонуу;
- 6) күнөөсүз адамга мыйзамсыз айып тагылган же соттолгон учурда тез арада жана толук реабилитация;
- 7) материалдык зыяндын жана моралдык зыяндын ордун толтурууну камсыз кылуу.

Моралдык зыянды өндүрүп алууда сот тарабынан төмөнкүлөр эске алынат:

- жеке мүлктүк эмес укуктардын жана материалдык эмес байлыктардын турмуштук мааниси (жашоо, ден соолук, эркиндик, жеке, үй-бүлөлүк сыр, ар-намыс, кадыр-барк ж. б.);
- жабырлануучу башынан өткөргөн адеп-ахлактык жана/же дене-боюнун азап-тозокторунун даражасы (эркиндигинен ажыратылганда же чектелгенде, денесине залал келтиргенде, жакын туугандары каза болгондо, эмгекке жарамдуулугун жоготкондо же чектегенде ж.б.);
- ниеттин формасы (түз же байкабастыктан).

Моралдык зыяндын ордун толтуруу үчүн далилдер базасы:

- жабырлануучу бузулган укуктарын коргоо жөнүндө арыз менен кайрылганын тастыктаган документтер;
- авиабилеттердин көчүрмөлөрү, банктык эсептен көчүрмө ж. б.;
- азап чегүү жана моралдык зыян жөнүндө соттук-медициналык экспертизанын же адистин корутундусу;
- айыпталуучунун тикелей же кыйыр ниетин далилдөөчү иштин жагдайлары.

4.2.5. Тараптарды элдештирүүгө тыюу салуу

Сот отурумунда майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулукка байланыштуу иштер боюнча тараптарды жараштыруу практикасы таптакыр кабыл алынбайт, анткени сот же башка адамдар жабырлануучуга кысым көрсөтүүгө укугу жок, бул анын чечими болушу керек, мындан тышкары, эске алуу керек, мындан тышкары, майыптыгы бар кээ бир жабыр тарткандар аларга жасалган кылмыштын кесепеттерин түшүнбөшү мүмкүн.

"Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине, Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине)⁷⁸ өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" 2024-жылдын 22-январындагы Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен тараптардын жарашуусуна байланыштуу жазык ишин токтотууну караган ченемдер алынып салынат (КР Кылмыш-жаза кодексинин 57-беренесине, КР ЖПКнын 24, 505, 507-беренелерине өзгөртүүлөр киргизилди).

⁷⁸ 26-январь, 2024-ж. № 7 "Эркин Тоо" гезитинде жарыяланган

Оор кылмыштар боюнча сотко чейинки өндүрүш стадиясында жазык иштери (анын ичинде 154-берене «Зордуктоо» жана 155-берене «Сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттер» боюнча) тараптардын жарашуусуна байланыштуу токтотулбайт.

Мындан тышкары, жыныстык кол тийбестикке каршы кылмыштардын эскирүү мөөнөтү, пробацялык көзөмөлдү колдонуу жана күрөөгө бошотуу алынып салынган, анткени бул жоболор жабырлануучулардын укук коргоо системасына болгон ишенимин кетирет (КРнын КЖКнын 58, 82-беренелерине, КРнын КЖПКнын 112-беренесине өзгөртүүлөр киргизилген).

3-кейс: Акыл-эси жагынан майып аялды зордуктоо

Кейстин сүрөттөлүшү:

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган кылмышты жасаган деп айыпталып жаткан акыл-эси жактан жабыркаган аялды кошунасы зордуктаган.

Тыюуну колдонуу:

Элдешүүгө тыюу салуу жабырлануучуну айыпталуучунун кысымынан жана коркутууларынан коргоо жана кайра зордук-зомбулуктун алдын алуу үчүн колдонулат.

Мүмкүнчүлүгү чектелген аялдарга карата зомбулук боюнча тараптарды элдештирүүгө тыюу салуу алардын корголушун камсыз кылууда жана кайрадан зомбулуктун алдын алууда негизги ролду ойнойт. Соттор ар бир иштин өзгөчөлүктөрүн эске алып, жабырлануучунун укуктарын жана коопсуздугун коргоо үчүн зарыл болсо, бул тыюу салууну колдонушу керек. Элдешүүгө тыюу салууну колдонуу иштин жагдайларын кылдат талдоого негизделип, жабырлануучуну мүмкүн болгон коркунучтардан жана кысымдардан коргоону камсыз кылышы керек.

4.3. Кыргыз Республикасында укук бузуулар жөнүндө иштерди жүргүзүүнүн алкагында майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жөнүндө соттордо иштерди кароонун өзгөчөлүктөрү

Майыптыгы бар адамдарга карата зомбулуктун белгилерин камтышы мүмкүн болгон укук бузуулар негизинен Кыргыз Республикасынын "Укук бузуулар жөнүндө" кодексинде "ден соолукка каршы укук бузуулар" деген 10-главада жана "Балдардын кызыкчылыктарына жана үй-бүлөлүк мамилелердин тартибине каршы укук бузуулар" деген 12-главада каралган.

Майыптыгы бар аялдарга карата зордук-зомбулук боюнча иштерди кароодо, **укук бузуу иштеринин өндүрүшүнүн** бир бөлүгү катары, адилеттүүлүктү жана теңчиликти камсыз кылуу үчүн кошумча жол-жоболорду жана мамилелерди талап кылган өзгөчөлүктөр бар. Төмөндө укук бузуулар боюнча өндүрүш менен байланышкан өзгөчөлүктөр бар:

- Укук бузуулар жөнүндө иштерде айыпталуучунун статусу Жазык-процесстик кодексден айырмаланып, "укук бузуучу - укук бузгандыгы үчүн тартылган адам", ал эми жабырлануучу "укук бузуу аркылуу зыян келтирилген адам" болуп өзгөрөт.
- Укук бузуу иши сот тарабынан укук бузуучунун катышуусу жок каралышы мүмкүн, эгерде ал иштин орду жана убактысы жөнүндө тийиштүү түрдө билдирилген шартта, сот тарабынан эки жолудан ашык келбей калса.
- Укук бузуу жөнүндө ишти сот караган учурда ишке укук бузуу жөнүндө протоколду түзгөн органдын кызмат адамы катыша алат, ал далилдерди келтирүүгө, өтүнүч

киргизүүгө, иштин жагдайлары боюнча түшүндүрмө берүүгө, соттун чечимине даттануу берүүгө укуктуу⁷⁹.

- Укук бузуу жөнүндө иш укук бузуу жөнүндө протоколду/укук бузуу жөнүндө иш козгоо тууралуу прокурордун токтомун жана иштин башка материалдарын сот алган күндөн тартып он күндүк мөөнөттө каралат. Мындай иштер, адатта, татаал процессуалдык чараларды талап кылбастан каралат, бирок майыптыгы бар аялдар үчүн акылга сыярлык турак жайды камсыз кылуу маанилүү.
- Укук бузуу жөнүндө иш боюнча өндүрүштүн катышуучуларынан өтүнүч каттар келип түшкөн, же болбосо иштин жагдайын кошумча тактоо зарыл болгон учурда ишти карап жаткан сот тарабынан ишти кароонун мөөнөтү он күндөн ашпаган мөөнөткө узартылышы мүмкүн.
- Жасагандыгы үчүн камакка алуу түрүндө жаза чарасы салынышы мүмкүн болгон укук бузуу жөнүндө иш укук бузуу жөнүндө протокол жана иштин башка материалдары алынган күнү, бирок адам кармалган учурдан тартып 48 сааттан кечиктирилбестен каралат.
- Укук бузууларды кароодо соттор жабырлануучунун аялуу даражасын жана жетишсиз коргоонун же басмырлоонун натыйжасында анын укуктарын бузуу мүмкүнчүлүгүн эске алышы керек.

Мыйзамдуу өкүлдөрдүн жана жактоочулардын катышуусу:

- Укук бузуу жөнүндө иш боюнча өндүрүш жүргүзүлүп жаткан жеке жактын же өзүнүн дене-бой же психикалык абалы боюнча өз укуктарын өз алдынча жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылган балдар же адамдар болуп саналган жабыр тарткан адамдын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону алардын мыйзамдуу өкүлдөрү, Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын өкүлдөрү жүзөгө ашырат.
- Он сегиз жашка чейинки курактагы адам тарабынан жасалган укук бузуу жөнүндө ишти кароодо анын мыйзамдуу өкүлүнүн катышуусу милдеттүү.
- Укук бузуулар боюнча иштерде майыптыгы бар адамдарга өзгөчө муктаждыктары бар аялдар менен иштөө тажрыйбасы бар квалификациялуу адвокаттарды дайындоо маанилүү. Бул жабырлануучуга алардын укуктары жана процесстик мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө туура маалымат берилиши керек.
- Мындай иштерге коомдук уюмдардын өкүлдөрү же майыптар укугу боюнча адистешкен юристтер дагы кошумча колдоо жана жардам көрсөтүү менен катыша алышат.

Укук бузуулардын шарттарында далилдерди чогултуу:

- Кылмыш иштеринде көбүнчө майда болуп көрүнгөн далилдер негизги далилдер болуп саналат. Майыптыгы бар аялдар үчүн мындай далилдерди чогултууда жана сунуштоодо кыйынчылыктар болушу мүмкүн (мисалы, физикалык чектөөлөр, процедураларды түшүнүүдөгү кыйынчылыктар).
- Тергөө жүргүзгөн органдар (милиция, прокуратура) далилдердин жабырлануучунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен чогултулушун камсыз кылууга милдеттүү, анын ичинде атайын экспертизаларды дайындоо же кошумча күбөлүктөрдү алуу мүмкүнчүлүгү (мисалы, камкорчулардын же медициналык кызматкерлердин көрсөтмөлөрү).

Сурак процедураларын жана сотко катышууну адаптациялоо:

⁷⁹Кыргыз Республикасынын “Укук бузуулар жөнүндө” кодексинин 497-беренесинин 2 жана 3-бөлүктөрүн караңыз

- Укук бузуулар жөнүндө иштерди жүргүзүүдө жабыр тарткандарды суракка алуу жол-жобосун ылайыкташтыруу маанилүү. Мисалы, угуусу же сүйлөөсү начар аялдар үчүн сурдокотормочулар же коммуникативдик колдоонун башка түрлөрү берилиши мүмкүн.
- Майыптыгы бар аял сот отурумдарына жеке өзү катыша албаган учурларда (мисалы, физикалык абалына байланыштуу), сот видеоконференцияларды же башка байланыш каражаттарын колдонуу менен аралыктан катышууну карашы мүмкүн.

Укук бузуучуларды жоопкерчиликке тартуунун өзгөчөлүктөрү:

- Туура эмес иштер административдик жазаларды камтышы мүмкүн, мисалы, айып пул, коомдук жумуштар же укуктардан убактылуу ажыратуу. Мындай жазалар эффективдүү жана жасалган зомбулуктун оордугуна ылайык келиши керек экенин эске алуу маанилүү, айрыкча майыптыгы бар аялга келгенде.
- Жаза берүү процессинде соттор жабырлануучуга келтирилген зыяндын деңгээлин жана зомбулуктун кесепеттеринин оордугун кыйла жогорулатышы мүмкүн болгон жабырлануучу тараптын алсыздыгын эске алышы маанилүү.

Коргоо чаралары жана рецидивдин алдын алуу:

- Административдик же кылмыш ишинин алкагында майыптыгы бар аялдарды агрессордун мүмкүн болгон кайра кол салууларынан же коркутууларынан коргоо чаралары болушу керек. Буга коргоо ордерлерин берүү, жакындоого тыюу салуу же башка чектөө чаралары кириши мүмкүн.
- Административдик өндүрүш менен алектенген органдар зомбулуктун алдын алуу, анын ичинде жабырлануучуларга алардын укуктары, жеткиликтүү коргоо чаралары жана колдоо кызматтары жөнүндө маалымат берүү боюнча активдүү иштеши керек.
- Эгерде укук бузуу жөнүндө ишти кароодо сот укук бузууда кылмыштын белгилери камтылгандыгын аныктаса, ал материалдарды прокурорго же ведомстволук караштуулугу боюнча тергөө органына берет, бул жөнүндө укук бузуулардын бирдиктүү реестринин автоматташтырылган маалыматтык тутумуна (АМТ) тиешелүү маалыматтар киргизилет.⁸⁰

Социалдык кызматтар менен координациялоо:

- Укук бузуу иштеринин алкагында, айрыкча, майыптыгы бар аялдар жөнүндө сөз болгондо, жабырлануучуга кошумча жардам көрсөтө турган социалдык кызматтар менен активдүү өз ара аракеттенүү маанилүү (турак жай, медициналык жана психологиялык жардам).
- Социалдык коргоо органдары жана укук коргоо органдары зомбулуктун кесепеттерин азайтуу жана анын кайталанышына жол бербөө үчүн майыптыгы бар аялдарды коргоого комплекстүү мамиле кылуу үчүн тыгыз иштеши керек.
- Ошентип, укук бузуулар жөнүндө иштердин өндүрүшүнүн алкагында майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук жөнүндө иштерди кароо алардын абалынын өзгөчөлүгүн эске алууну гана эмес, сот адилеттигине бирдей жетүүнү камсыз кылуу үчүн өзгөчө коргоо чараларын жана соттук жол-жоболорду адаптациялоону да талап кылат.

⁸⁰Кыргыз Республикасынын “Укук бузуулар жөнүндө” кодексинин 516-беренесин караңыз

4.4. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан майыптыгы бар адамдардын кайрылуулары боюнча иштерди жарандык сот өндүрүшү тартибинде кароонун өзгөчөлүктөрү

Үй-бүлөлүк зомбулукка туш болгон майып аялдар жабыркагандардын өзгөчө аялуу категориясы болуп саналат. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук физикалык, психологиялык же сексуалдык формада гана эмес, эксплуатация, камкордуктан ажыратуу, дары-дармектерге же техникалык каражаттарга жетүү түрүндө да көрүнүшү мүмкүн. Соттор үчүн сот адилеттигинде адилеттүүлүктү жана теңдикти камсыз кылуу үчүн ушул категориядагы аялдардын доо арыздарын берүү жана кароо менен байланышкан өзгөчөлүктөрдү эске алуу маанилүү. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо боюнча иштерди жарандык сот өндүрүшү тартибинде кароо бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Бул өзгөчөлүктөр жабыр тарткандардын коопсуздугун камсыз кылууга жана алардын бузулган укуктарын калыбына келтирүүгө багытталган.

Жалпы принциптер:

Дискриминацияга жол бербөө. Майыптыгы бар аялдардын ишин кароодо сот түздөн-түз жана кыйыр түрдө басмырлоонун ар кандай түрүнөн алыс болушу керек. Сот мүмкүнчүлүгү чектелген аялдардын муктаждыктарын жана өзгөчөлүктөрүн эске алып, башкалар менен тең шарттарда сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылууга милдеттүү.

Ак ниеттүүлүк принциби жана соттук териштирүүнүн гумандуу шарттары. Аялдын дене-бой жана психологиялык абалын, баарлашуу, ары-бери жүрүү же колдоо үчүн кошумча каражаттарга (сурдокотормо, коштоо ж.б.) анын мүмкүн болгон керектөөлөрүн эске алуу маанилүү.

Далилдерди баалоого комплекстүү мамиле. Сот мүмкүнчүлүгү чектелген аялдар далилдерди чогултууда жана өз укуктарын коргоодо чоң кыйынчылыктарга туш болушу мүмкүн деп эсептөөгө милдеттүү. Алардын даттануулары жетиштүү документалдык далилдерди бере албаса дагы, кылдат жана объективдүү каралышы керек.

Үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган майып аялдар алардын укуктарын коргоо, зомбулукту токтотуу жана алардын жыргалчылыгын калыбына келтирүү максатында ар кандай доо арыздарды бериши мүмкүн.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн сотко кайрылуу укугуна:

- 1) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам же анын өкүлү;
- 2) прокурор;
- 3) эгерде үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам жашы жете элек же сот тарабынан аракетке жөндөмсүз деп табылган адам болсо, балдарды жана адамдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмдөрү.

"Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренесинин 32-бөлүгүнө ылайык үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга карата сотко төмөнкү доо талаптары менен кайрылууга укуктуу:

- чогуу жашаган жерден убактылуу чыгаруу;
- ата-энелик укуктарды чектөө;
- жарандык жана үй-бүлөлүк мыйзамдарда каралган башка талаптар)

Төмөндө үй-бүлөлүк зомбулук боюнча жарандык сот процесси аркылуу берилиши мүмкүн болгон доо арыздардын негизги түрлөрүн карап көрөлү.

❖ **Чогуу жашаган жерден убактылуу чыгаруу талабы.** Бул доо жабырлануучунун жашоосунун коопсуз шарттарын камсыз кылууга багытталган. Эгерде майып аял зомбулук көрсөткөн адам менен бир үйдө же батирде жашай берсе, анда ал коопсуз жашоо шарттарын

талап кылышы мүмкүн. Буга зомбулук көрсөткөн адамды убактылуу кууп чыгуу же аялга жана балдарга коопсуз жай берүү кириши мүмкүн.

Мүмкүн болгон талаптар:

- Кылмышкерди жалпы турак жайдан убактылуу чыгаруу.
- Аялды коопсуз турак жай менен камсыз кылуу (мисалы, убактылуу баш калкалоочу жай).

❖ **Жашы жете элек балдар менен байланышуу бөлүгүндө ата-энелик укуктарды чектөө боюнча доо.** Бул доо арыз балдардын жана зомбулуктун курмандыктарынын коопсуздугун камсыз кылууга багытталган. Ата-энелик укуктардын чектелиши-бул байланыш бөлүгүндө бир ата-эненин укуктары чектелген. Мындай чара зордук-зомбулук учурлары боюнча баланын кызыкчылыгында жүргүзүлөт, анда зордуктоочу баланы колдонуп, жабырлануучуну шантаж кыла алат.

Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдардын ата-энелик укуктарын чектөө болот, эгерде:

- майыптыгы бар жубайына/аялына карата зомбулук көрсөткөн ата-энеси менен баланы калтыруу эне жана бала үчүн, ошондой эле зомбулуктун курмандыгынын кайрадан курмандыгын болтурбоо үчүн коркунучтуу (атап айтканда, баланын энесине карата зомбулук көрсөткөн ата-эне баланы коркутуу үчүн же психологиялык таасир көрсөтүү үчүн колдонушу мүмкүн);
- майып жубайына/аялына карата зомбулук жасаган ата-энени ата-энелик укуктарынан ажыратуу үчүн жетиштүү негиздер аныкталган эмес.

Ата-энелик укуктарды чектөөнүн кесепеттери. Ата-эне, ата-эне укуктары сот тарабынан чектелген жарандар баланы жекече тарбиялоо укугунан, ошондой эле балдары бар жарандар үчүн белгиленген жеңилдиктерге жана мамлекеттик жөлөкпулдарга болгон укугунан ажырайт.

Ата-энелик укуктарды чектөө ата-энени баланы багуу милдетинен бошотпойт. Ата-энеси (экөөнүн бири) ата-энелик укуктары чектелген бала турак жайга менчик укугун же турак жайды пайдалануу укугун сактап калат, ошондой эле ата-энеси жана башка туугандары менен туугандык фактысына негизделген мүлктүк укуктарын, анын ичинде мурасты алуу укугун сактап калат.

Ата-энесинин экөөнүн тең ата-энелик укуктары чектелген учурда бала, анын мүлкү жана турак жай аянты балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнүн көзөмөлчүлүгүнө өткөрүлүп берилет.

Карап чыгуунун өзгөчөлүктөрү. Жашы жете элек балдар⁸¹ менен байланышуу бөлүгүндө ата-энелик укуктарды чектөө жөнүндө талаптар боюнча доо арыз убактылуу коргоо ордери берилген учурдан тартып же аны жасаган адамга карата үй-бүлөлүк зомбулук фактысы боюнча сот актысы мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып алты айдын ичинде берилиши мүмкүн.

Ата-энелик укуктарды чектөө жөнүндө иштер прокурордун жана балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнүн катышуусу менен каралат. Ата-энелик укуктарды чектөө боюнча ишти кароодо сот ата-энесинен (алардын биринен) алимент өндүрүү маселесин чечет.

Ата-энелик укуктары сот тарабынан чектелген ата-энелерге, эгерде бул балага зыяндуу таасирин тийгизбесе, бала менен байланышууга уруксат берилиши мүмкүн. Ата-энелердин бала менен байланышына балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын аймактык бөлүмүнүн макулдугу менен же болбосо камкорчунун (көзөмөлчүнүн), баланы багып алган ата-эненин же бала турган мекеменин

⁸¹ «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 32-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1 жана 2-пункттарын караңыз.

администрациясынын макулдугу менен жол берилет. Бирок, үй-бүлөдөгү зомбулук иштери бала менен байланышууга уруксат берүүдөн алыс болушу керек.

4-бөлүмгө окуу тапшырмалары

1-тапшырма

Төмөндө келтирилген тажрыйбалык кырдаалды (кейсти) талдоо:

Ольга акыл-эси соо эмес болгондуктан, Ольганын апасы анын мыйзамдуу өкүлү катары, Ольганын баласынын атасы Игордун ата-энелик укуктарын чектөө үчүн сотко кайрылган. Ольга менен Игордун Денис аттуу 7 жаштагы уулу бар. Ольганын апасы Игордун жүрүм-турумунан улам небересинин коопсуздугу жана жыргалчылыгы үчүн тынчсызданат, ал системалуу түрдө ичкилик ичет, алкогольдук көз карандылыктан дарыланганы тууралуу медициналык маалымкаттар жана ызы-чуу мас болгондугу тууралуу кошуналарынын күбөлүктөрү бар. Ольганын апасы Игорь мас абалында агрессивдүү экенин жана небересинин көзүнчө кызын коркутуп жатканын айткан. Ольганын апасы сотко далилдерди келтирди: көгөргөн сүрөттөр жана сабалгандыгы тууралуу медициналык документтер. Буга чейин Ольгага карата коргоо ордерлери берилген эмес, анткени милиция аны жөндөмсүз деп эсептешкен жана Игордун зомбулук көрсөткөндүгү жөнүндө анын көрсөтмөлөрү кабыл алынган эмес, ошондой эле Игорго карата үй-бүлөлүк зомбулук үчүн күнөөлүү деп тапкан соттун өкүмү да жок. Игорь сотто Ольга жана алардын жалпы уулун багат деп ырастайт, анткени Ольга акыл-эси соо эмес, ал ар кандай жагдайларды ойлоп табат, ал эми апасы аны колдонуп, доо арызды канааттандырбастан калтырууну суранат.

Кейске тапшырма:

Өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен жогоруда аталган доо арызды кароонун тартибин атап бериңиз – ким доо коё алат, мамлекеттик алымдын суммасы, доону негиздеген далилдер, соттун чечимин чыгаруу, аткаруу.

4-бөлүмгө контролдук суроолор

1. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук боюнча иштерди кароодо сот процессинин кандай өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек?
2. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан, майыптыгы бар адамдардын кайрылуулары боюнча жарандык сот өндүрүшү тартибинде иштерди кароонун өзгөчөлүктөрү кайсылар?
3. Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук боюнча иштерди кароодо сот процессинин кандай өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек?
4. Соттук териштирүүлөрдө майыптыгы бар аялдардын физикалык жана психикалык өзгөчөлүктөрү кандай эске алынышы керек?
5. Майыптыгы бар аялга карата зомбулук көрсөткөн адамга жазанын кандай түрлөрү берилиши мүмкүн?
6. КР мыйзамдары сот тарабынан өкүм чыгарууда буга чейинки зомбулук учурларын эсепке алууга жол береби? Жоопту негиздеңиз.
7. Жарандык сотто үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга кандай коргоо жана компенсация талап кылынышы мүмкүн?
8. Жарандык өндүрүштүн алкагында үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарды коргоо үчүн кандай процессуалдык өзгөчөлүктөр бар (мисалы, жабык сессиялар мүмкүнчүлүгү)?

1-тиркеме. Милициянын нөөмөтчүсүнүн, участкалык ыйгарым укуктуу өкүлүнүн аракеттеринин алгоритми

а) Милициянын нөөмөт бөлүмүнө чалуу, зомбулук жөнүндө билдирүү кабыл алуу

Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук (сексуалдык, физикалык мүнөздөгү зомбулук аракеттер, үй-бүлөлүк зомбулук) жөнүндө арызды/билдирүүнү алганда оперативдүү нөөмөтчү төмөнкүлөрдү аткарууга тийиш:

- 1) Жай үнү менен төмөнкүлөрдү билүү:
 - зомбулук жасалган жер, убакыт жана жагдайлар;
 - зомбулук жөнүндө билдирген адамдын аныктоо маалыматтары;
 - жабырлануучунун (жабыр тарткандардын) аныктоо маалыматтары, алардын абалы;
 - зомбулук жасаган адамдын аныктоо маалыматтары, өзгөчө белгилери (эгерде андайлар болсо).
 - 2) Автоматташтырылган маалыматтык тутумдагы маалыматты эсепке алуунун электрондук журналына арыздарды/билдирүүлөрдү каттоону Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестрине каттоо - (мындан ары - АМТ КЖБР).
 - 3) Кылмыштуу кол салуулардын объектиси болгон жабыр тарткан адамдын денесинин бөлүктөрүн жууп-тазалоого жол бербөө жөнүндө, ошондой эле кийин кароо жана кылмыштын изин табуу үчүн кийимди сактоо зарылдыгы жөнүндө эскертүүгө.
 - 4) тергөө-оперативдүү топтун (мындан ары - ТОТ) кызматкерлеринин кылмыш (окуя) болгон жерге тез арада баруусун уюштурууга, зарылдыгына жараша жана ыкчам чара көрүү үчүн участкалык милициянын ыйгарым укуктуу кызматкерин (мындан ары - ИИБ), жашы жете электердин иштери боюнча инспекторду, жакынкы кызматтык наряддарды милициянын кайгуул кызматы башкармалыгына (мындан ары - МКК) кылмыш (окуя) болгон жерге жөнөтүүгө.
 - 5) Кылмыш (окуя) жөнүндө аймактык органдын жетекчилигинин жооптуу башчысына, ошондой эле жогору турган нөөмөт бөлүмүнө билдирүүгө.
 - 6) Нөөмөттөгү милицияларга зордук-зомбулукка шектелген адамды издөөгө багыттоо (эгер ал жашырынып калса).
 - 7) Зарыл болгон учурда жабыркаган адамды кылмыш (окуя) болгон жерди кароого соттук медицина тармагындагы тиешелүү профилдеги адистердин катышуусун камсыз кылууга, ошондой эле кылмыштын (окуянын) бетин ачуу үчүн кошумча күчтөрдү жана каражаттарды тартууга.
 - 8) Зарыл болгон учурда жабыркаган адамга (жабырлануучуга) кечиктирилгис медициналык жардам көрсөтүүнү камсыз кылуу.
 - 9) Кылмыш (окуя) жасаган адамды аныктоо/кармоо, кылмыштын бетин ачуу боюнча чараларды көрүү үчүн зарыл болгон кошумча маалыматтарды/көрсөтмөлөрдү алуу максатында кылмыш (окуя) болгон жердеги МКК, органдын кызматкерлери (жетекчилери) менен туруктуу байланышта болуу.
 - 10) Көрүлгөн чаралар жөнүндө ички иштер бөлүмүнүн (мындан ары - ИИБ) жетекчилерине билдирүү жана андан ары алардын көрсөтмөсү боюнча аракеттенүү.
- Зарылчылыкка жараша органдын нөөмөт бөлүгүнүн нөөмөтчүсүнүн жардамчысы жабыр тарткан адамга/арыз берүүчүгө ИИБнин кызматкерлери келгенге чейин колдоо көрсөтөт (зомбулук аракеттерди жасоого жана алардын себептерине тийбестен, ар кандай мүнөздөгү сүйлөшүү жолу менен).
- Аялдарга жана балдарга карата зомбулук аракеттеринин фактылары боюнча арыздарды/билдирүүлөрдү (берүү ыкмасына карабастан) кабыл алууда нөөмөтчү бөлүктүн кызматкерлерине жогору тон менен сүйлөөгө, арыз ээсинин, жабырлануучу адамдын сүйлөшүүсүн токтотууга, ар кандай түрдөгү зомбулук аракеттерди жасоо боюнча жүйөлөрдү жана жеке пикирлерин айтууга тыюу салынат.

Нөөмөтчү бөлүктүн кызматкери сүйлөшүүдө, арыздарды/билдирүүлөрдү кабыл алууда көңүл бурууга, аяр мамиле кылууга жана токтоо болууга милдеттүү, анткени ар кандай мүнөздөгү зомбулук аракеттерди жасоо арыз ээсинин/жабыр тарткан адамдын психологиялык бузулуусунун кесепетин алып келет.

❖*Аялдарга жана балдарга карата зомбулук (сексуалдык, дене-бой мүнөздөгү зомбулук аракеттер, никеге туруу үчүн ала качуу, балдардын никеси, үй-бүлөлүк зомбулук) жөнүндө арыз/билдирүү алганда милициянын участкалык ыйгарым укуктуу төмөнкүлөрдү аткарууга тийиш:*

- 1) Зомбулук жасалган жерге тез арада келүү.
- 2) Зомбулукка бөгөт коюу жана зомбулуктан жабыр тарткан адамдын жана башка адамдардын өмүрүнө же ден соолугуна коркунучту четтетүү боюнча тез арада чараларды көрүү.
- 3) Окуя болгон жерге тергөө-ыкчам топтон мурун келгенде коргоо чараларын көрүү керек.
- 4) Окуя болгон жерге тергөө-ыкчам топтун же оперативдүү кызматтардын бөлүмдөрүнүн кызматкерлеринин келиши мүмкүн болбогон учурда кылмыштын изин жана кылмыштын, укук бузуунун бетин ачуу жана иликтөө үчүн мааниси бар башка жагдайларды белгилөө жана бекитүү боюнча өз компетенциясынын чегинде кечиктирилгис иш-аракеттерди жүргүзүүгө, күбөлөрдөн зарыл болгон түшүндүрмөлөрдү алууга, андан кийин материалдарды тергөө-ыкчам топтун жетекчисине өткөрүп берүү.
- 5) Билүү:
 - зомбулук жасалган жер, убакыт жана жагдайлар;
 - жабырлануучунун (жабыр тарткандардын) аныктоо маалыматтары;
 - зомбулук жасаган деп болжолдонгон адамдардын/адамдардын аныктоо маалыматтары;
 - зомбулуктун түрүн аныктоого (үй-бүлөлүк, башка);
 - кылмыш жасады деп шектелген адамдардын денесинде же кийиминде кандай издер калышы мүмкүн, алардын кетүү жолдору жана мүмкүн болгон жерлери;
 - кылмышка күбө болгондордун аныктоо маалыматтары.
- 6) Жабыр тарткан адамга/мыйзамдуу өкүлдөргө кылмыштуу кол салуунун объектиси болгон дене мүчөлөрүн жууп-тазалоого жол бербөө жөнүндө, кийин карап чыгуу жана кылмыштын изин табуу үчүн кийимди сактоо зарылдыгы жөнүндө эскертүүгө.
- 7) Тез медициналык жардамга муктаж зомбулуктан жабыр тарткандарды медициналык мекемелерге жеткирүү боюнча чараларды көрүү, бул максатта чет мамлекеттердин дипломатиялык, консулдук жана башка өкүлчүлүктөрүнө, эл аралык уюмдарга таандык болгондордон жана атайын багыттагы транспорт каражаттарынан тышкары менчиктин бардык түрүндөгү ишканалардын, мекемелердин, уюмдардын, коомдук бирикмелердин же жарандардын транспорт каражаттарын пайдалануу.
- 8) Зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга өз компетенциясынын чегинде укуктук, биринчи (дарыгерге чейинки) медициналык жана башка жардамдарды көрсөтүү.
- 9) Жабыр тарткандарга медициналык, укуктук, социалдык жана психологиялык жардам алуу укуктары жөнүндө маалымат берүү. Сексуалдык зомбулук болгон учурда жабыр тарткан адамдарга/баланын мыйзамдуу өкүлдөрүнө зомбулуктан кийинки алгачкы 72 саатта адамдын иммуножетишсиздигинин вирусун (мындан ары - ВИЧ), жыныстык жол менен жугуучу инфекцияларды жана каалабаган кош бойлуулукту контактан кийинки профилактикалоо жөнүндө маалымдалат.
- 10) Зомбулуктан жапа чеккендерге жардам берүү кызматтарынын байланыштарын берүү.
- 11) Зарыл болгон учурда үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарды коопсуз жерге тез арада жайгаштырууну уюштуруу үчүн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча ведомстволор аралык өз ара аракеттенүү субъекттерине

(жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, социалдык өнүктүрүү, саламаттык сактоо органдары, кризистик борборлор ж.б.) кайрылуу керек.

- 12) Үй-бүлөлүк зомбулук болгон учурда үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо боюнча Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын ишин уюштуруу жана өнүктүрүү боюнча Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги (мындан ары - КР ИИМ) 2020-жылдын 25-ноябрындагы №763 нускада каралган иш-аракеттердин алгоритмин сактоо зарыл.
- 13) Эгерде үй-бүлөлүк зомбулукта укук бузуунун белгилери камтылса, анда милициянын участкалык ыйгарым укуктуу өкүлү Кыргыз Республикасынын укук бузуулар жөнүндө Кодексинин талаптарына ылайык укук бузуу жөнүндө протокол түзөт.
- 14) Мыйзамда белгиленген учурларда милициянын участкалык ыйгарым укуктуу өкүлү үй-бүлөлүк зомбулук жасаган, үй-бүлөлүк зомбулук фактысы боюнча берилген убактылуу коргоо ордеринин шарттарын бузган адамды кармоого укуктуу.
- 15) Укук бузууларга бөгөт коюу, зомбулук жасады деп шектүү инсандыгын аныктоо максатында өз ыйгарым укуктарынын чегинде укук бузуулар жөнүндө иш боюнча өндүрүштү камсыз кылуунун төмөнкүдөй чараларын көрүү:
 - укук бузуу жөнүндө протокол түзүлгөн жерге жеткирүү;
 - жеке жакты кармоо;
 - айдоо;
 - транспорт каражатын, чакан кемени жана буюмдарды жеке карап чыгуу жана текшерүү;
 - алкогольго, баңги заттарына, психотроптук жана башка мас кылуучу заттарга мас болуу абалын аныктоо предметин күбөлөндүрүү.

б) Майыптыгы бар жабырлануучуларды (аялдарды, балдарды) жана зомбулук жасаган адамды сурамжылоо ыкмалары

Майыптыгы бар жабырлануучуларды (аялдарды, балдарды) суракка алуунун өзгөчөлүктөрү:

- ✓ Жылуу маанайда саламдашыңыз. Өзүңүздү тааныштырып, жардам берүү компетенттүүлүгүңүз жөнүндө кыскача маалымат бериңиз. Арыз ээлерин өздөрүн тааныштырууну сураныңыз.
- ✓ Маекти жай жана жумшак өткөрүү.
- ✓ Маек кылуу үчүн ачык болуу.
- ✓ Жардам берүүгө болгон кызыгууңузду көрсөтүү. Үндүн тону, мимика жана көз, сөздөрдүн мазмуну болгон окуяга тынчсызданууңузду баса белгилеши керек.
- ✓ Зордук-зомбулуктан жапа чеккен адам жана аны коштоп жүргөн адамдар менен физикалык байланыштан алыс болуңуз.
- ✓ Жабыр тарткан адамдан (анын)/мыйзамдуу өкүлүнөн ИИБнин бир жыныстагы кызматкеринен колдоо алуу каалоосу жөнүндө суроо (айрыкча сексуалдык зомбулук учурларында).
- ✓ Талапкерлерге маанилүү деп эсептеген нерселер жөнүндө суроолорду берүүгө мүмкүнчүлүк берүү.
- ✓ Акылга сыярлык турак жайга (мисалы, мамлекеттик/расмий тилдерди билбеген майыптыгы бар адамдарга, диний адамдарга жана этностук азчылыктарга) болгон муктаждыктарды эске алыңыз жана алардын муктаждыктарын эске алуу үчүн бардык күч-аракеттерди жумшоо (акылга сыярлык турак жай эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдардын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 27-апрелиндеги "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамында аныкталган үй-бүлөлүк зомбулукка каршы мамлекеттик субъекттердин көмөгү менен берилиши мүмкүн (мындан ары – Улуттук

механизмдер), аны ушундай жардам менен камсыз кылуу үчүн бардык мүмкүн болгон, мыйзамдуу чараларды көрүүгө милдеттүү.

✓ Зордук-зомбулукка кабылган адамды кабинетте жалгыз калтырбоо керек, анткени өзүнө зыян келтирүү коркунучу бар.

Сурамжылоо үчүн шарт түзүү керек:

✓ Жабыр тарткандарды сурамжылоо жүргүзүлө турган жайга алып баруу, отурууну сунуштаңыз. Эгерде зомбулуктун курмандыктарын сурамжылоо үчүн атайын жай жок болсо, анда тегерек столдо сүйлөшүү жакшы болот. Эгерде стол тик бурчтуу болсо, анда бурчтук жайгашууну тандоо сунушталат.

✓ Сүйлөшүүнү баштоодон мурун, Эгер үчүнчү жактар, мисалы, ИИБнин башка кызматкерлери сүйлөшүүгө катышса, купуялуулуктун шарттарын камсыз кылыңыз, жабыр тарткандарга алардын ролу, милдети эмне экендигин кеңири түшүндүрүп бериңиз жана зордук-зомбулук жөнүндө бардык маалыматтар купуя сакталат деп ишендириңиз.

✓ Адамдын негизги физиологиялык муктаждыктарын – сууга, тамак-ашка жана уйкуга болгон муктаждыгын аныктоо жана канааттандыруу үчүн бир нече суроолорду бериңиз.

✓ Жабыр тарткандарга коркунуч бар-жогун аныктап, балдарынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн чараларды көрүңүз.

✓ Активдүү угуп, кийинки тактоочу суроолорду бериңиз.

Эске алуу маанилүү!

Түздөн-түз "бетме-бет" болуу жана "көзгө көз" кароо зомбулукка кабылган аялдарда, өзгөчө сексуалдык мүнөздөгү терс психологиялык реакцияларды жаратышы мүмкүн. Зордук-зомбулуктан жапа чеккен адамды кирүү/чыгуу эшигин көрө турган абалга коюу аларга кырдаалды контролдоо сезимин берет.

Андан ары жогоруда келтирилген эл аралык стандарттарды жана принциптерди жабыркагандар менен сүйлөшүүдө практикалык колдонууга кененирээк токтололу:

✓ жабыр тарткан аял же бала менен сүйлөшүп жатканда, мүмкүн болсо, аларды коркутуп-үркүтө турган нерселерди (мисалы, курал, союз, кишен) көрсөтпөңүз. Эгер бул мүмкүн болбосо, анда зордук-зомбулукка кабылган аялга бул буюмдардын болушу милдеттүү экенин, бирок бул кырдаалга эч кандай тиешеси жок экенин түшүндүрүңүз;

✓ зордук – зомбулук маселелеринде жетекчиликти колго алыңыз-аял өзү баарын айтып берет деп күтпөңүз. Бул анын абалы үчүн кесиптик жоопкерчиликти алып жатканыңызды көрсөтүп, ишенимдүү мамиле түзүүгө жардам берет;

✓ эсиңизде болсун, жабыр тарткан адам стресстик же шок абалында болушу мүмкүн, ошондуктан ага карата болгон зордук-зомбулукту жана анын кесепеттерин адекваттуу баалоо кыйын;

✓ зомбулук жасаган адамдын, балдардын же үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн катышуусунда аялга болгон зомбулук жөнүндө суроо берүүгө тыюу салынат;

✓ сабырдуу болуңуз, кризисте аял зордукчуга карата карама-каршы сезимдерге ээ болушу мүмкүн экенин унутпаңыз;

✓ пассивдүү угуудан жана комментарий берүүдөн алыс болуңуз. Бул аны сиз ага ишенбейсиз деп ойлошу мүмкүн, бирок зомбулук көрсөткөн адамга сизди ишенет деген ойдо болот;

✓ анын тынчсыздануусун кунт коюп угуңуз жана анын сезимдери негиздүү экенине ынандырыңыз;

✓ жабырлануучу менен бир тилди колдонуңуз; эгерде жабырлануучу милиция кызматкеринен башка тилде сүйлөсө, жабырлануучунун тилинде сүйлөгөн котормочуну же кызматкерди чакырыңыз;

✓ тилди жана сөздөрдү түшүнүү деңгээлине ылайыкташтырыңыз. Кесибиңиздеги лексиканы жана аялды чаташтыра турган сөздөрдү колдонбоңуз;

- ✓ суроолорду жана сөз айкаштарын боорукерлик тон колдонуп, жагымдуу жана калыс маанайда түзүңүз;
- ✓ аялды күнөөлөбөнүз. Ачык суроолорду колдонуңуз жана жабыр тарткан адамдын күнөөсүн билдирген "эмне үчүн" деп башталган суроолордон алыс болуңуз;
- ✓ түз суроолорду бериңиз, зордук-зомбулуктун эң аз оор түрлөрүнөн баштап, "түртүп", "итерип" дегенден баштап, олуттуу аракеттерге өтүңүз: "ал сени муш менен урдубу?", "ал сени өлтүрөм деп коркутканбы?", "ал зордуктадыбы?»;
- ✓ Аялды көбүрөөк маалымат ачууга түрткөн “Сиздин башыңыздан өткөнү үчүн абдан аянычтуу” же “Сиз чындап эле көп нерсени баштан өткөрдүңүз” сыяктуу колдоочу сөздөрдү колдонуңуз;
- ✓ зордук-зомбулук жабыркаган адамдын күнөөсү эмес экендигин жана аны жасаган адам гана жооптуу экендигин баса белгилениз;
- ✓ маалымат купуя бойдон калаарын түшүндүрүңүз, ошондой эле жабырлануучуга купуялык чектөөлөрү жөнүндө кабарлаңыз;
- ✓ маданий жана диний жактан ылайыктуу көз караша байланышын колдонуңуз. Байланыш процессинде телефон аркылуу сүйлөшүүгө алаксыбаңыз;
- ✓ дене тилиңизден кабардар болуңуз. Туруп, колуңузду жана башыңызды кармаганыңыз, мимикаңыз жана баарлашуу тонунуз аялга кырдаалды кандай кабыл алып жатканыңыз жөнүндө так кабар берет;
- ✓ жабырлануучуга анын укуктары жана жардамдын түрлөрү, ошондой эле зордукчуга карата мүмкүн болгон чаралар жөнүндө маалымат бериңиз. Эсиңизде болсун, көп учурда жабыркаган адам мыйзамдарды билбейт, ага юридикалык тилди түшүнүү жана баарын эстөө кыйын. Мүмкүн болсо, ага учурдагы коргоо механизмдери жана жардам кызматтары жөнүндө маалымат китепчесин бериңиз;
- ✓ укуктар жөнүндө кабардар болгондо, ал аларды тез арада эле колдонот деп талап кылбаңыз. Шашпаңыз, ага кырдаалды баалоого жардам бере турган маалыматты сунуштаңыз жана өз укуктарын колдонуу же колдонбоо чечимин өзү кабыл алсын;
- ✓ жабырлануучуну анын муктаждыктарына жараша квалификациялуу жардам көрсөтө турган адистерге же уюмдарга кайрылыңыз;
- ✓ эгерде жабырлануучунун коопсуздугу тынчсыздандырса, ага айтып, анын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн чараларды көрүңүз;
- ✓ анын дарегине болгон коркутууларды (анын ичинде өлтүрүү коркунучун) кунт коюп жана өтө олуттуу кабыл алыңыз. Кырдаал кооптуу болгон учурда, балдары бар аялга күбөлөрдү коргоо программасы боюнча жардам сурап, кризистик кызматтарга, баш калкалоочу жайларга, коопсуз жайга кайрылууну сунуштаңыз. Жабыр тарткан адамга кризистик жана укуктук борборлордун телефондорун жана даректерин бериңиз;
- жабыр тарткан адам сизге ишенбеши мүмкүн экенин унутпаңыз, бул толугу менен кабыл алынуучу жагдай;
- кыла албай турган нерсени убада кылбаңыз. Бул жабыр тарткан адам үчүн дагы оор кесепеттерге алып келет;
- чыдамдуу жана сый-урматка ээ болуңуз.

2-тиркеме. Мамлекет кепилдеген юридикалык жардамдын алкагында адвокаттын аракеттеринин алгоритми

Төмөндө жабырлануучуга юридикалык консультация берген учурдан тартып жазык иши сотко жөнөтүлгөнгө чейин жабырлануучунун укуктарын коргоону жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү, жабырлануучуга процесстик статусту берүү каралат.

Майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоону жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү	Өзгөчөлүгү эмнеде
Баштапкы сурамжылоо (маалымат чогултуу)	Сурамжылоонун/маектешүүнүн негизги милдети - жабырлануучулардан, күбөлөрдөн жана жабыр тарткандардан ишенимдүү маалымат алуу, майыптыгы бар адамдарга карата зомбулукка байланыштуу иштин так деталдарын аныктоо. Мыйзамдуу өкүлдөрдүн болушун, туугандык даражасын, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын өкүлүнүн катышуусун текшерүүгө. Кылмыш издерин фиксациялоого көмөк көрсөтүү. Психологиялык, социалдык колдоо көрсөтүүгө көмөк көрсөтүү
Жабырлануучунун укуктарын коргоо боюнча кадамдык алгоритмди түзүү	Аракеттердин алгоритми ар бир иштин жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша түзүлөт
Адам сатуучуларды/балдарды сатуучуларды жоопкерчиликке тартуу үчүн жабырлануучунун(лардын) арызын даярдоо жана укук коргоо органдарына берүү. Тиешелүү орган тарабынан арызды кабыл алуу, каттоо жана кароо.	Майыптыгы бар адамдар укук коргоо органдарына арыз менен кайрылганда, ага сапаттуу укуктук жардам көрсөтүү маанилүү учур болуп саналат. Үй-бүлөлүк зомбулук менен байланышкан кылмыштар жөнүндө арызды түзүүдө бул кылмышты жасоо механизмдин этаптарын (статусун, тууганчылык даражасын, кесепеттерин) эске алуу менен далилденүүгө тийиш болгон типтүү жагдайлардын чөйрөсүн бөлүп көрсөтүү зарыл.
Жабырлануучу деп табуу Арызды кароо мөөнөтү	Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 41-беренесинин талаптарына ылайык жабырлануучунун укуктары жана милдеттери ага карата кылмыш жөнүндө арыз же аны жабырлануучу катары тартуу жөнүндө арыз берилген учурдан тартып жеке же юридикалык жакта пайда болот.
Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча далилдерди чогултуу	Далилдердин булагы болуп төмөнкүлөр саналат ⁸² 1) шектүүнүн, айыпкердин, жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрү; 2) эксперттин корутундулары жана көрсөтмөлөрү; 3) адистин көрсөтмөлөрү; 4) буюм далилдери; 5) атайын тергөө, тергөө жана сот аракеттеринин протоколдору; 6) башка документтер
Үй-бүлөлүк зомбулукка күбөнүн жана жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депонирлөө тартиби ⁸³	Эреже катары, үй-бүлөлүк зомбулук менен байланышкан кылмыштар жашыруун болуп саналат. Күбөлөр жана жабырлануучулар ар кандай себептерге (коркуу, басым, түшүнбөстүк ж.б.) таянуу менен сот отурумдарына келбей коюшу мүмкүн. Демек, жабырлануучунун же күбөнүн соттук териштирүүгө келишин камсыз кылуу коркунучу болгон учурда, сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө алардын көрсөтмөлөрүн Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 205-208-беренелеринде каралган тартипте сактоого берүү зарыл.
Эксперттердин же адистердин көрсөтмөлөрү	Эксперттин корутундусун берген адистер да күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнө колдоо көрсөтө аларын эске алуу керек.

⁸² Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 80-б.

⁸³ Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 53-беренесинин 2-бөлүгүнүн 3-пункту адвокат далилдерди депонирлөө жөнүндө тергөө судьясына өтүнүч кылууга укуктуу (эгерде кылмыш иши козголуп жана тараптарга процесстик статус ыйгарылган учурда гана)

	Эксперттик медициналык корутунду үй-бүлөдөгү зомбулук боюнча иш боюнча маанилүү далил боло алат. Медициналык эксперттер, мисалы, жабырлануучунун жашы боюнча медициналык корутунду берүү менен сотко жардам бере алат; жабырлануучунун алган жаракаттарын же психиатриялык абалын документтештирүү жолу менен; же жабырлануучунун зордукталганы тууралуу медициналык корутунду берүү менен
Документалдуу далил	Документалдык далилдер-бул жазык сот өндүрүшүндө колдонулган далилдердин дагы бир түрү. Документалдык далилдер иштерди кароодо өзгөчө мааниге ээ болушу мүмкүн, айрыкча жабырлануучунун жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү иштин жагдайы боюнча сотко толук сүрөттү берүү үчүн же мындай көрсөтмөлөрдү күчөтүү жана ырастоо үчүн жетишсиз болгон учурларда.
Буюмдук далилдер	"Буюмдук далилдер" термини түзүлүшү жөнүндө таасир берүү үчүн берилген объектилерди (анын ичинде адамдарды жана жаныбарларды) сүрөттөө үчүн колдонулат, бирок алардын мазмунун аныктоо үчүн эмес (мазмунду аныктоочу далил көрсөтмө же документалдык далил катары классификацияланат). Сотто үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу кылмыш иштерин кароодо "буюмдук далилдер" далилдердин маанилүү булагы болуп калышы мүмкүн.

Майыптыгы бар адамдарды - жабыр тарткандарды алгачкы сурамжылоо (маалымат чогултуу). Идентификацияланган жабырлануучуга юридикалык кеңеш бергенге чейин адвокат этиканы сактоо жана жабырлануучулардын коопсуздугун камсыз кылуу менен алгачкы сурамжылоону жүргүзүшү керек.⁸⁴

Сурамжылоону баштоодон мурун анын жазуу жүзүндөгү планын түзүшүңүз керек. Пландын структурасы сурамжылоонун негизги кадамдарын чагылдырышы сунушталат:

- пландаштыруу жана даярдоо;
- байланыш түзүү жана тактоо;
- көрсөтмөлөрдү алуу;
- сурамжылоону аяктоо;
- натыйжаларды баалоо.

Планда жазылган ар бир этапка карата, бир нерсе жасоону, сурамжылануучуга бир нерсе айтууну же ага тигил же бул конкреттүү суроолорду берүүнү эскерткен жазууларды жасоо сунушталат.

Сурамжылоо/интервью өткөрүү учурунда адвокат менен маектештин ортосундагы ишенимдүү жана кесипкөй мамилени сактоо, сурамжылоо жүргүзүлүп жаткан жерди жана жагдайды эске алуу, чыдамкай жана методикалык болуу маанилүү. Жабырлануучунун көрсөтмөлөрү үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча маанилүү далилдердин бири экенин, башка далилдер менен бирге далилдениши керектигин билүү керек.

Ошону менен бирге, сурамжылоо кеңеш берүү эмес, төмөнкү максат үчүн көрсөтмөлөрдү жана маалыматтарды алуу ыкмасы экенин эстен чыгарбоо керек:

- ✓ иштин бардык фактыларын аныктап, маселенин тарыхын мүмкүн болушунча логикалык жана ырааттуу тартипте жазыңыз;
- ✓ жабырлануучу билдирген маалыматтарды тастыктоо жана анын күбө катары ишенимдүүлүгүн аныктоо үчүн фактыларды колдонуу;
- ✓ алынган көрсөтмөлөрдү күнөөлүү адамдарды аныктоо, камакка алуу жана ийгиликтүү жоопко тартуу үчүн колдонуңуз;
- ✓ жабырлануучунун үй-бүлөсү, башка жабырлануучулар жана потенциалдуу жабырлануучулар үчүн тобокелдикти дайыма көзөмөлдөп туруу;

⁸⁴Кыргыз Республикасынын юристтеринин кесиптик этика кодексин караңыз.

✓ жабырлануучунун укуктарын коргоо үчүн алгоритмди түзүү.

Соттук тажрыйба көрсөткөндөй, айрым учурларда жабыр тарткандар укук коргоо органдары менен кызматташуудан баш тартышы мүмкүн жана өздөрүнүн интеллектуалдык жөндөмдөрү менен тергөөгө каршылык көрсөтүшөт. Ал ар кандай формаларда – кылмыштын изин жашыруу же жок кылуу боюнча активдүү аракеттерден тартып, арыз берүүдөн баш тартуу, жалган шылтоо менен күнөөлүү адамдарды айыптаган көрсөтмөлөрдү берүүдөн же тергөө аракеттерине катышуудан качуу, ошондой эле изин суутпай издөө иш-чаралары сыяктуу пассивдүү формаларга чейин билдирилиши мүмкүн.

Ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирген, атап айтканда сойкулук менен алектенген маалыматтарды ачыкка чыгарууну каалабагандыктын себептери боюнча жүргүзүлүп жаткан каршы аракеттерди нейтралдаштыруу максатында жабырлануучуга бул маалымат анын жеке жашоосунун сырын түзөөрү түшүндүрүлүүгө тийиш, аны ачыкка чыгарууга анын макулдугу менен гана жол берилет, мындан тышкары КР ЖПКнын 291-беренесине ылайык ишти сотто кароо анын өтүнүчү боюнча жабык сот отурумунда жүргүзүлүшү мүмкүн.

Сурамжылоонун чегинен тышкары кандай кошумча маалыматтарды берүү керектигин жана сурамжылоонун өзүндө кененирээк изилдөөнү талап кылаарын аныктоо зарыл.

Маектешүүнүн аякташы боюнча адвокат, натыйжаларды алдын ала баалоо менен: коопсуз турак-жай, саламаттык сактоо, социалдык жардам, зарыл болгон учурда оозеки жана жазуу жүзүндө которуу, кырдаалды чечүүдө юридикалык консультация жана жардам, зарыл болсо, жабырлануучунун жардам алуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө жана анын макулдугу менен анын үй-бүлөсүндөгү башка жабырлануучуларды алардын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн адистештирилген реабилитациялык борборго же жайгаштыруу борборуна жайгашууга көмөктөшүү жөнүндө маалыматка укуктарын түшүндүрөт.

Адвокат иш боюнча фактыларды / далилдерди талдоону эске алуу менен укуктарды коргоонун алгоритмин түзөт:

Иш - инструментарий боюнча SWOT анализдөө (коргонуу позициясын/стратегиясын иштеп чыгуу модели)⁸⁵

Күчтүү жактары(S)

Мүмкүнчүлүктөр (эмнени жакшыртса болот)

Алсыз жактары (W)

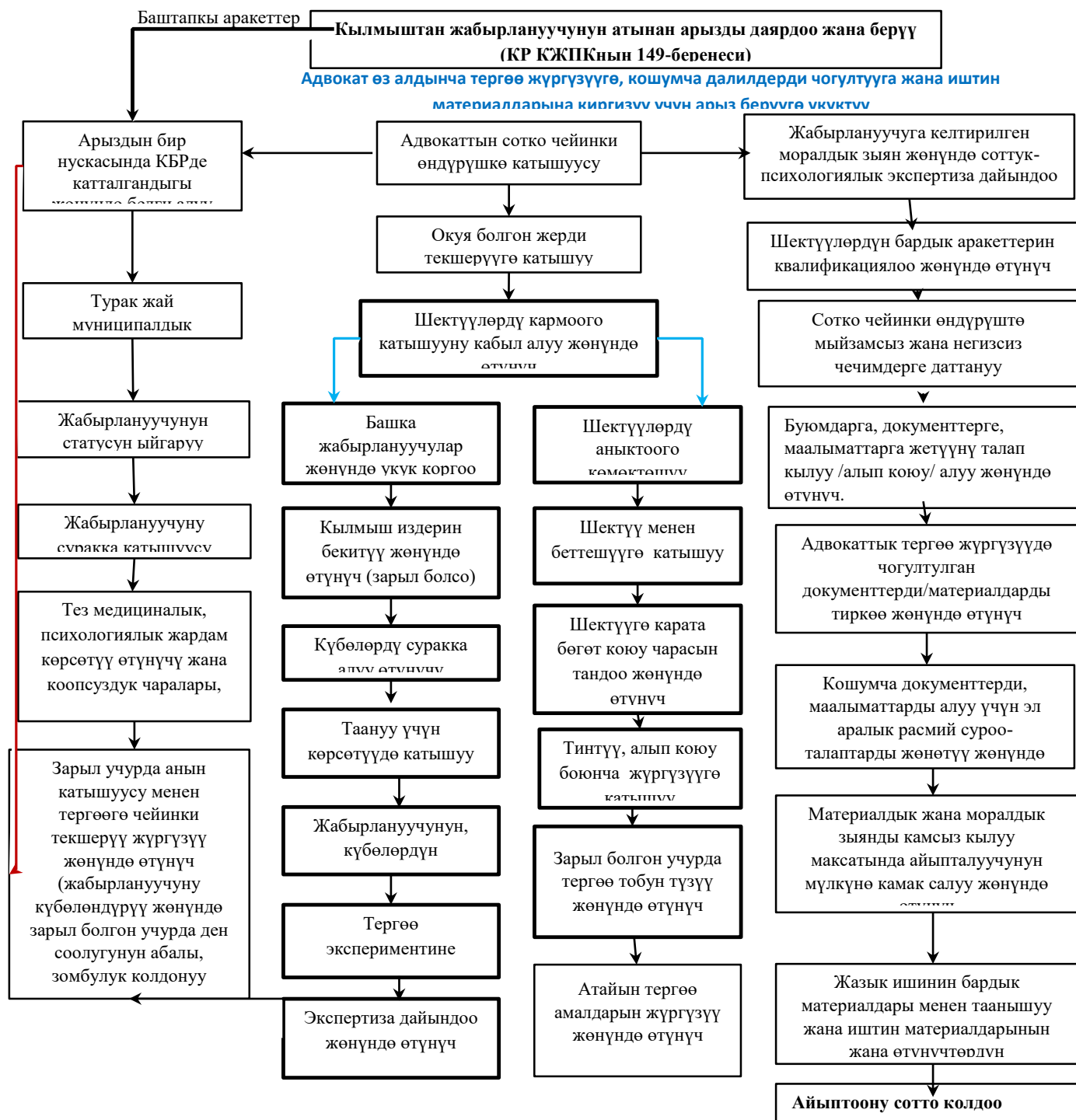
Тобокелдиктер/коркунуч

Мындажабырлануучунун укуктарын коргоо алгоритми ар бир жабырлануучунун керектөөлөрүнө жана ал үчүн болгон тобокелдиктерге жекече баа берүүгө жараша (гендердик факторду эске алуу менен); кайра багыттоонун улуттук механизминин (НМП) алкагында түзүлгөн жеке коргоо планын эске алуу менен; жабырлануучуларга сый-урмат жана сылыктык менен мамиле кылууну эске алуу менен (гендердик аспектиди эске алган мамилелерди кошкондо) ар бир конкреттүү учурда адаптацияланышы мүмкүн. Жабык сот отурумун өткөрүү жөнүндө жабырлануучунун каалоосун эске алуу менен; жабырлануучу/анын бир жыныстагы тергөөчүнүн/судьянын катышуусу.

3-тиркеме. Майыптыгы бар жабырлануучулардын укуктарын коргоонун этаптуу алгоритминин схемасы

⁸⁵ <https://humanskills.blog/ru/swot-analysis/>

Майыптыгы бар жабырлануучулардын укуктарын коргоонун этаптуу алгоритминин схемасы

4-тиркеме. Жашы жете электердин иштери боюнча инспекциялардын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми⁸⁶

❖ Балага карата зомбулукту аныктаган (же зомбулук тууралуу шек пайда болгон) соң:

1. Жабыр тарткан балдар менен баарлашуу эрежелерин сактоо менен баланы колдоо.

2. Шашылыш медициналык жардам көрсөтүүнү камсыз кылуу (зарыл болсо).

3. Коопсуздукту камсыз кылуу (зарыл болсо).

4. Буюмдук далилдерди сактоо боюнча чараларды көрүү (кийимдеги тактар, биологиялык материалдарды жуу боюнча ж.б.).

5. Билим берүү мекемесинин жетекчисине зомбулуктун шектенүүсү/фактысы жөнүндө тез арада (оозеки, андан кийин жазуу жүзүндө) маалымдоого.

6. Телефон аркылуу тез арада кабарлоого, андан кийин күн ичинде болгон окуя жөнүндө жазуу жүзүндөгү маалыматты балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга жооп кайтаруу чараларын көрүү үчүн жиберүүгө.

7. Ата-энелерге же алардын ордундагы адамдарга алардын баласына/камкордугундагы балага карата зомбулуктун белгилери бар экендиги жөнүндө маалымдоого. Эгерде зордукчу / болжолдонгон зордукчу үй-бүлө мүчөсү болсо (энеси, атасы, өгөй атасы, агасы ж.б.), анда баланы үй-бүлөдөн шашылыш чыгарып кетүү үчүн балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга жана ички иштер органдарына көмөк көрсөтүү зарыл.

8. Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга баланы коргоонун жеке планын иштеп чыгууга көмөк көрсөтүү.

9. Үй-бүлөлүк зомбулук фактысы белгиленген учурда мыйзамда каралган бардык чараларды көрүү, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга жана баланын мыйзамдуу өкүлүнө алардын укуктарын жана милдеттерин түшүндүрүү менен убактылуу коргоо ордун берүү үчүн чараларды көрүү.

10. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын аракеттеринде кылмыш белгилери бар болсо, аймактык ИИБнин башчысына тез арада билдирилсин жана табылган фактыны мыйзам менен белгиленген Бирдиктүү реестрде Кыргыз Республикасынын аймактык ИИБнин кылмыштарынын жана укук бузууларынын бирдиктүү реестринде каттоону жүргүзүү.

11. Алынган маалыматтын купуялуулугун камсыз кылуу боюнча чараларды көрүү.

Тергөөчүнүн же тергөөчүнүн өзүнчө тапшырмасы боюнча жашы жете элек балдардын иши бонча инспектордун кызматкери кылмыштын далилдерин текшерүү жана чогултуу боюнча бардык чараларды көрүүгө милдеттүү.

❖ Сексуалдык зомбулуктан бала жабыр тарткандыгы тууралуу шек болгондо же аныкталганда, аймактык ички иштер органына (ИИО) коштоп барууда төмөнкү эрежелерди сактоо зарыл:

1. Жыныстык жол менен берилүүчү инфекциялардын, ВИЧ-инфекциянын жана каалабаган кош бойлуулуктун алгачкы 72 саатында контакттан кийинки профилактикасы жөнүндө баланын мыйзамдуу өкүлдөрүнө милдеттүү түрдө маалымдоо саламаттык сактоо уюмдарында жүргүзүлөт жана акысыз берилет.

2. Бала менен сүйлөшүү мыйзамдуу өкүлдүн (ата-энеси же анын ордундагы адам, жакын тууганы), тарбиячынын/психологдун катышуусунда жүргүзүлүшү керек. Эгерде ата-энелер же мыйзамдуу өкүлдөр зомбулукка шектелип жатса, алардын ордуна социалдык өнүктүрүү башкармалыгынын (СӨБ) социалдык кызматкери, үй-бүлөнү жана балдарды колдоо боюнча бөлүмдүн (ҮБКБ) адистери келиши керек.

⁸⁶ Бул алгоритмди түзүү үчүн КР ИИБнин балдар иштери боюнча инспекторунун китепчесинен материалдар колдонулган. Зомбулукка кабылган балдар үчүн укук тартибин сактоо жана сот адилеттиги чөйрөсүндө базалык кызматтарды көрсөтүү боюнча стандарттуу операциялык жол-жоболор (КР ИИМ 2021-жылдын 11-октябрындагы №693 буйругу менен практикалык колдонууга сунушталган. Бишкек, 2021. 47-49 б.).

3. Буюмдук далилдерди сактоо үчүн чараларды көрүү керек (тактары бар буюмдар, ич кийимдер, кылмыш буюмдары ж.б.).

4. Баланын мыйзамдуу өкүлдөрүнө соттук-медициналык экспертизадан өткөнгө чейин баланы жуунтуп, кандын жана башка биологиялык заттардын тактарын жууп салууга болбойт.

5. Бала менен сүйлөшүүдө жай тонду сактаңыз жана тергөөчүнүн жана тарбиячынын/психологдун катышуусуз зомбулукка байланыштуу суроолорду бербейиз.

6. Жабыркаган баланын шектүү адам менен кокустан жана кокусунан эмес жолугушуусуна тыюу салынат. Жада калса коридордо, кабинеттерде жана башкаларда туш келди жолугушууларды жокко чыгаруу керек.

7. Жабыр тарткан бала жана анын таламдарын коргоо максатында зомбулуктун жагдайлары жөнүндө маалыматтардын купуялуулугун бекем сактоого.

8. Жабыр тарткан баланы зомбулуктун кайталанышына жол бербөө, балага карата басмырлоочу, четке кагуучу же сыйлабаган жүрүм-турумду жокко чыгаруу.

❖ Жабыр тарткан балага карата жашы жете элек балдардын иши боюнча инспектор эмнелерди кылууга болойт?

Жашы жете элек балдардын иши боюнча инспектор тергөө жана эксперттик органдардын иш-милдеттерин алып, чынында, зордук-зомбулук актысы жасалган же жокпу, аныктоого аракет кылбашы керек. Алардын негизги максаты-балага жардам берүү, тиешелүү органдарга билдирүү жөнөтүү жана зомбулуктун кайталанышына жол бербөө.

5-тиркеме. Майыптыгы бар балага карата зомбулук табылганда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми⁸⁷

1. Зордук-зомбулукка кабылган баланы аныктоо.
2. Үй-бүлөнүн абалына комплекстүү баа берүү.
3. Үй-бүлө менен жеке иштөө планын түзүү.
4. Баланы коргоо боюнча иш-чаралардын планын түзүү (баланы коргоо боюнча жеке план).
5. Зомбулукка кабылган баланы коргоо боюнча иш-чаралар жөнүндө чечим кабыл алуу.
6. Кабыл алынган чечимдерди жана пландаштырылган иш-чараларды ишке ашыруу (баланы коргоо боюнча жеке план).
7. Баланын андан аркы тагдырынын мониторингин камсыз кылуу.

6-тиркеме. Саламаттык сактоо системасынын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми⁸⁸

⁸⁷ Бул алгоритмди түзүү үчүн судьялар, адвокаттар, прокурорлор, ички иштер органдарынын жана социалдык кызматтардын кызматкерлери үчүн окуу куралынан материалдар колдонулган. Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк-тиричилик зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Кыргызстанда укуктук жөнгө салуунун эл аралык стандарттарга карата тажрыйбасы. (Ч.А. Мусабекованын жалпы редакциясы менен) - Бишкек, 2022. 184 б.

⁸⁸ ДССУ сунуш кылган: "интимдик өнөктөш зомбулук жана аялдарга карата сексуалдык зомбулук болгон учурларда жооп кайтаруу чаралары. ДССУнун клиникалык жана стратегиялык көрсөтмөлөрү. 18 б. Шилтеме аркылуу жеткиликтүү: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85240/9789241548595-rus.pdf?sequence=19&isAllowed=y> Кайрылуу күнү: 27.06.2024.

1. Ар кандай агрессор тарабынан зомбулукка кабылган майып аялдарга биринчи жардам көрсөтүү, атап айтканда:

- аялды тынчсыздандырган маселелерди чечүүдө практикалык жардам жана колдоо көрсөтүү;
- кунт коюп угуу, бирок аялды жооп берүүгө же маалымат берүүгө мажбурлабоо;
- бейтаптын тынчсыздануусун жеңилдетүү же азайтуу үчүн боор ооруп, колдоо көрсөтүү;
- маалымат берүү жана бейтапка социалдык жана колдоо кызматтарына кайрылууга жардам берүү.

2. Бардык окуяларды жазуу менен толук жалпы анамнез жасоо, бул кийлигишүүнүн кандай түрлөрү ылайыктуу экендигин аныктоого жана толук физикалык текшерүүдөн өтүүгө жардам берет (баштан-аяк, анын ичинде жыныс органдары).

Анамнезде төмөнкү маалыматтар камтылышы керек⁸⁹:

- кол салуудан кийинки убакыт аралыгы жана кол салуунун түрү;
- кош бойлуу болуу коркунучу;
- ВИЧ жана башка инфекциялардын коркунучу,
- жыныстык жол менен жугуучу оорулар (ЖЖБИ);
- психикалык саламаттыктын абалы.

3. Сексуалдык зомбулукка кабылган жана сексуалдык зомбулук эпизодунан кийин 5 күндүн ичинде жардам сураган аялдарга шашылыш контрацепцияны сунуштоо – бул каражаттардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн сексуалдык зомбулук эпизодунан кийин мүмкүн болушунча эртерээк.

4. Эгерде аял сексуалдык зомбулук эпизодунан кийин 72 сааттын ичинде медициналык жардамга кайрылса, ВИЧтин таасиринен кийинки профилактиканы карап көрүү. ВИЧти экспозициядан кийинки профилактикалоонун максатка ылайыктуулугу жөнүндө чечимди дарыгер менен аял чогуу кабыл алышы керек.

Сексуалдык зомбулуктан жабыркаган аялдарга жыныстык жол менен жугуучу оорулардын алдын алуу каражаттары сунушталышы керек.

5. Катуу стрессти жеңүү стратегиясы жөнүндө басма сөз түрүндөгү маалыматты берүү (эгер агрессивдүү өнөктөш болсо, үйгө берүү коркунучтуу экенин тиешелүү эскертүүлөр менен коштолот).

6. Зордук-зомбулук эпизодунан кийин 1-3 айдын ичинде "динамикалык байкоо" ыкмасын колдонуу, пациент депрессияга кабылган, алкогольдук ичимдиктерди же баңгизаттарды кыянаттык менен колдонгон, өзүн-өзү өлтүрүүгө же өзүнө зыян келтирүүгө ыктаган же күнүмдүк милдеттерди аткаруу кыйын болгон учурларды кошпогондо.

7. Интимдик өнөктөш зомбулук жөнүндө билдирген кош бойлуу аялдарга алардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү жана квалификациялуу адистер сунуш кылган коопсуздук компонентин кошо алганда, адвокаттык/колдоо кызматтары боюнча кыска жана орто мөөнөттүү (12 консультацияга чейин) курс сунушталышы керек.

7-тиркеме. Майыптыгы бар балага карата зомбулук фактылары табылганда билим берүү мекемесинин жетекчисинин аракеттеринин алгоритми

⁸⁹ Бул алгоритмди түзүү үчүн судьялар, адвокаттар, прокурорлор, ички иштер органдарынын жана социалдык кызматтардын кызматкерлери үчүн окуу куралынан материалдар колдонулган. Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк-тиричилик зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Кыргызстанда укуктук жөнгө салуунун эл аралык стандарттарга карата тажрыйбасы. (Ч.А. Мусабекованын жалпы редакциясы менен) - Бишкек, 2022. 184 б.

Чара көрүү үчүн телефон аркылуу билим берүү башкармалыгына (бөлүмүнө) жана ИИОго тез арада билдирүү, ошол эле жумуш күнү же болбосо кийинки жумуш күнүнөн кечиктирбестен жазуу жүзүндөгү маалыматты аталган мамлекеттик органдарга жиберүү.

Зордук-зомбулуктун курмандыгы болгон бала менен баланын травмасынын себептерин аныктоо жана ага психологиялык жардам көрсөтүү максатында консультация (маек) өткөрүү билим берүү мекемесинин педагог-психологуна тапшырылсын.

Эгерде балага карата зомбулук үчүнчү жактар тарабынан жасалган болсо, балага карата зомбулуктун белгилери (фактысы) жөнүндө ата-энелерге, камкорчуларга, көзөмөлчүлөргө тез арада маалымдоого.

8-тиркеме. Майыптыгы бар аялдарга жана балдарга карата зомбулук жөнүндө маалымат түшкөндө өкмөттүк эмес уюмдардын кызматкерлеринин аракеттеринин алгоритми

- Укук бузуу жөнүндө билдирүүнү каттоо үчүн маалыматты Ички иштер органдарына өткөрүп берүү.
- Балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органга маалымдоо (зомбулук болгон үй-бүлөдө балдар болсо).
- Медициналык жардам алууга көмөк көрсөтүү.
- Социалдык кызматтарды алууга көмөк көрсөтүү (зарыл болсо – башпаанек).
- Алвокация кызматын көрсөтүү.

9-тиркеме. Үй-бүлөлүк зомбулук учурунда кайрыла ала турган байланыштардын тизмеси

Ички иштер органдарынын бөлүмдөрүнүн телефондору:

Бишкек шаардык ИИБ	(0312) 43-71-75;
Чүй облусунун ИИБ	(0312) 43-88-85;
Ош облусунун ИИБ	(03222) 5-59-10;
Талас облусунун ИИБ	(03422) 5-29-98;
Ысык-Көл облусунун ИИБ	(03922) 5-24-14;
Жалал-абад облусунун ИИБ	(03722) 5-66-66;
Нарын облусунун ИИБ	(03522) 5-09-21;
Баткен облусунун ИИБ	(03622) 5-0015;
КР ИИМ Дежур бөлүмү	(0312) 66-23-31;
КР ИИМ Коомдук коопсуздук башкы башкармалыгы	(0312) 26-62-97;
КР ИИМ Ишеним телефону	(0312) 26-64-18.

Күнү-түнү иштөөчү акысыз телефондор:

КР ИИМ Коомдук тартипти коргоо кызматы	-	102
Балдар үчүн ишеним телефону	-	111
ӨКМ ишеним телефону «Система-112»	-	112
Социалдык коргоонун ишеним телефону	-	117
КР Акыйкатчысынын ишеним телефону (жумуш сааты учурунда)	-	115
Ырайымсыз мамиленин жана зордук-зомбулуктун курмандыгы болгон балдарга жардам берүү борбору, Бишкек ш.	(0312) 442510, (0312) 542934	

10-тиркеме. Кризистик борборлордун телефондору жана байланыштары

Бишкек ш.					
№	Аталышы	Жетекчиси	Тел. номери	Электрондук дареги	Кандай маалымат беришет
1	«Аялзат» муниципалдык	Карабашева Феруза	(312) 65 37 38 0550882955	asteria07@rambler.ru	Убактылуу баш калкалоочу жай менен камсыз кылат
2	«Шанс» Кризистик борбору	Ткачева Елена Александровна	(709) 710320 (312) 613227	chance-cc@mail.ru	"Аялзат" баш калкалоочу жайына аялдарды жөнөтөт.
3	«Сезим» Коомдук бирикмеси, Кризистик борбору	Рыскулова Бюбюсара Рахматовна	(312) 51 26 40 ишеним телефону 0312 316466 0551 316466 ПН.-ПТ. 9.00- 17.00 Ишеним телефону: 0312 512640 0501 512640 Күн сайын: 8.00-20.00 чейин	sezim2008@gmail.com	Юридикалык консультация, укуктук документтерди даярдоого көмөктөшүү, сотто адвокат тарабынан коргоо (жарандык жана кылмыш иштери боюнча), соттордо коомдук коргоо, психотерапевт жана психологдун консультациясы, балдар психологунун консультациясы, үй-бүлөлүк медиация.
4	Кыргызстандын кризистик борборлорунун ассоциациясы	Тюлева Толкун	0(509)911 000	association.kg@gmail.com acc.kg@gmail.com	Бардык курактагы аялдарга, анын ичинде үй-бүлөлүк же сексуалдык зомбулукка кабылган кыздарга жардам.
Ош облусу					
5	«Аруулан» кризистик борборунун алдындагы «Аялзат» КБ алдында	Ештаева Наргиза Жолуевна	(3222) 5 56 08 (557) 77 74 05	ayalzat97@mail.ru	Психологиялык, юридикалык консультация
6	“Ак жүрөк” кризистик борбору	Асилбекова Дарийкан	(550) 23 13 29 (3222) 4 59 76 0779 231 329	kjurok01@gmail.com	Консультация, Психолог, юрист, социалдык колдоо, башпаанек кызматтары
7	«Энсан Диамонд» КБ	Капарова Джамиля Мурзаевна	+996 (3222) 22965 +996 (772) 328 960 0552131507	kaparovaj@gmail.com	Психологиялык, юридикалык консультация
8	“Эне назары” КБнин алдында «Акылкарачач» кризистик борбору	Абдылдаева Октомкан	(555) 28 14 23 (776) 28 14 23	ene-naz@mail.ru	- юристтин, психологдун акысыз консультациясы, - реабилитация

					- бекер баш калкалоочу жай (тамак-аш, жатакана) - аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу (семинарлар, тренингдер, акциялар)
9	«Мээрбан» КБ Кризистик борбору	Борпиева Гулипа	(773) 84 34 61	bga6661@mail.ru	
Ысык-Көл облусу					
10	"Аялзат - аялдардын демилгелерин өнүктүрүү" КБ	Асанбаева Дарика	0553835717 0554055980	ayalzatdarika@mail.ru	Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо, коррекциялоо программасын жүргүзүү
11	«Алтынай» кризистик борбору	Айнабекова Жыргал Муканбетовна	(706) 309886 (550) 103088	altynai1951@mail.ru	Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо, медициналык жардам
12	Улукман дарыгер КБ алдында «Химая» Аялдарга жардам берүү жана реабилитациялык борбору	Личаню Мария Женишбековна, «Улукман Дарыгер» КБ Аткаруучу директору Турсунбаев Уланбек Сартбаевич	(3922)53417 (КБ кеңсеси) (555)204847 (551)733390	ulukmandaryger@gmail.com	убактылуу баш калкалоочу жай (14 күнгө чейин); - санитардык кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгү; - социалдык-укуктук колдоо (зарыл учурда) - социалдык, укуктук жана медициналык маселелер боюнча консультация берүү; - сотко берүү алдында (зарыл болсо) юридикалык жардам (адвокат),
13	Караколдогу «Мээрман» кризистик борбору	Эмиль кызы Майрам	0706383637	shelterkk@gmail.com	Коопсуз үй, психологиялык юридикалык жардам, керектүү гигиеналык каражаттардын комплекси, ошондой эле кийим-кече, тамак-аш.
14	«Бактылуу эне» Кризистик борбору	Сыдыгалиева Чынара	0 702 748 928	Sydygalievacinara@gmail.com	1 айдан 6 айга чейин башпаанек берүү, Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо
Нарын облусу					
15	«Тендеш» кризистик борбору, БӨУ	Саякбаева Света	(708)74 72 74 (700) 25 78 90 (556) 21 85 84	ngo-tendesh@rambler.ru	Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо, коррекциялоо программасы
Жалал-абад облусу					

16	«Каниет» Реабилитациялык борбору	Аттокурова Гульмайрам	(3722) 2 23 03; (774) 855 227; (550) 757 772	rckaniet@gmail.com	
Талас облусу					
17	«Аялзат» КФ алдында «Маана» Кризистик борбору	Турукманова Зарина Анарбековна	0(707)484713 0(706)132313	ayalzat.maana@gmail.com	Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо, 10 күнгө чейин башпаанек, коррекциялык программа, үй-бүлөдөгү байланышты жакшыртуу программасы, арт-терапия
Баткен облусу					
18	«Өмүр Булагы» КФ алдында «Жаңыл Мырза» Кризистик борбору	Мамбетова Токтокан Бекиевна	0(777)393077; 0(509)1112360 0(222)507464 0(778)090010	Kalybek2003@mail.ru	Психологиялык, юридикалык, консультациялар, социалдык колдоо
КРИЗИСТИК ЭМЕС БОРБОРЛОР					
19	Мээрим борбору	Роза Казиевна	0 312 64 48 71		Турмуштук оор кырдаалдагы балалуу аялдарды кабыл алуу
20	«Энсан-Диамонд» КБ	Авазкан Ормонова	0 772 32 89 60 0 3222 2 29 65	avazkanormonova@gmail.com	Билим берүү иштерин жүргүзүү

1а таблица. КР Кылмыш-жаза Кодексинин, КР укук бузуулар жөнүндө кодексинин жана "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" КР Мыйзамынын аялдарга карата, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук иштери боюнча колдонулуучу ар кандай редакцияларындагы беренелерин салыштыруу

КР 2017-жылдын 27-апрелиндеги № 63 “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө” Мыйзамы	КРнын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Мыйзамы КР Мыйзамынын 07.08.2024-ж. редакциясында.	2021-жылдагы редакциясындагы УБК беренеси	07.08.2024-ж. КРнын Мыйзамынын редакциясында КР УБК беренелери.	КР Кылмыш-жаза кодексинин 2021-ж. редакциядагы беренелери.	КРнын Кылмыш-жаза кодексинин макалалары КР Мыйзамынын редакциясында 07.08.2024 ж.
1-берене. Негизги түшүнүктөр ... 10) үй-бүлөлүк зомбулук - бул үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан	1-берене. Негизги түшүнүктөр ... 10) үй-бүлөлүк зомбулук - бул үй-бүлөнүн бир	70-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук Үй-бүлөлүк зомбулук (үй-бүлөдөгү зомбулук) – бул		177-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук Үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнө же ага теңештирилген адамга	177-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук Үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын

үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата жасалган дене-бой, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттер же аларга коркунуч келтирүү, ошондой эле кайдыгерлик мамилеси;	мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата жасалган дене-бой, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттер же аларды коркутуу, куугунтуктоо, ошондой эле кайдыгерлик мамилеси;	физикалык, психологиялык, экономикалык зомбулукту атайылап колдонуу же физикалык зомбулук менен коркутуу, ошондой эле үй-бүлөнүн бир мүчөсү / ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө / ага теңештирилген адамга карата кайдыгерлик мамилеси; – 40 саатка коомдук иштерге тартууга же 3төн 7 суткага чейин камакка алууга алып келет.		карата жабырлануучунун конституциялык жана башка укуктарын жана эркиндиктерин бузган, ошого тете ага дене-бой же психикалык азап-кайгы алып келген, же болбосо дене-бой же психикалык өнүгүүсүнө зыян келтирген, ден соолугуна анча оор эмес зыян келтирген ар кандай атайылап жасаган аракеттери, – 2-айдан 1-жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарына же 40тан 100 саатка чейинки коомдук иштерге тартууга же 5-жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат.	үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата ага дене-бой же психикалык жактан азап-кайгы алып келүүчү, болбосо физикалык же психикалык жактан өнүгүүгө зыян келтирүүчү, ден соолукка анча оор эмес зыян келтирүүчү ар кандай атайылап жасаган аракеттери, - кырктан жүз саатка чейинки коомдук иштерге тартуу же эки жылдан беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратуу менен жазаланат. <i>Эскертүү:</i> Кылмыш жасаган адам ушул Кодекстин 71-1-статьясына ылайык зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүүгө тийиш.
13) физикалык зомбулук- үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга тике же кыйыр түрдө атайылап физикалык таасир этүүсү, турмуштук маанилүү функцияларды жөнөтүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу, эркин жүрүү, турак жай, тамак-аш, кийим-кече эркиндигинен ажыратуу же чектөө, оор кара	13) физикалык зомбулук - үйбүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын үйбүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга тикелей же кыйыр түрдө атайылап физикалык таасир этүүсү, турмуштук маанилүү функцияларды, тамак-аштан турак-жайдан, кийимден ажыратуу же чектөө, эркин жүрүүдөн				

жумушка мажбурлоо, өшөндөй эле кам көрүү милдеттеринен качуу;	ажыратуу же чектөө, оор эмгекке мажбурлоо;"				
5) кайдыгер мамиле - үй-бүлө мүчөлөрүн жана аларга теңештирилген адамдарды багуу боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо;	5) кайдыгер мамиле- үй-бүлө мүчөлөрүн жана аларга теңештирилген адамдарды багуу боюнча милдеттерди атайлап аткарбоо, нормалдуу жашоо жана өнүгүү үчүн зарыл болгон тамак-аш, турак-жай жана башка шарттар менен камсыз кылуу укугун чектөө, медициналык жардам алууга тоскоолдук кылуу, балдардын дене-бой, психологиялык, экономикалык керектөөлөрүн ата-энелер (аларды алмаштыруучу адамдар) канааттандырбоо, аларды коркунучтан ажыратпоо, балдардын негизги жалпы билим алуу укугун чектөө, эгерде ата-энелер (адамдар), алардын ордуна) аны алууга мүмкүнчүлүк бар;				
жок	6-1) куугунтуктоо- атайылынган жүрүм-турум адамга анын эркине каршы багытталган, анын коопсуздугу үчүн коркуу сезимин пайда кылган, түз же кыйыр демилгени баштоо, иштеген, окуган, жерине баруу, жабыр тарктан адам барып				

	жүрчү жайларга баруу, ал эки адам өзүнчө жашаган учурда анын жашаган жерине баруу;				
жок	8-1) птүз же кыйыр байланыш - үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын өзү, ошондой эле анын өтүнүчү же анын макулдугу боюнча башка адамдар тарабынан жүзөгө ашырылуучу телефон (чалуулар, билдирүүлөр) жана/же электрондук байланыш (мессенджерлер, электрондук почта, социалдык тармактар) аркылуу физикалык жакындoo, байланышуу же жакындoo аракеттери				
15) экономикалык зомбулук - үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген үй-бүлө мүчөсү тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүн/ага теңештирилген адамды багуу боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо, ошондой эле Мыйзам күчүнө кирген адамга тиешелүү мүлктү же кирешени алуу же тескөө укугунан атайылап ажыратуу же чектөө, жана/же ишенимдүү адамдын каражаттарын жана мүлкүн ишеним артуучуга зыян келтирүү менен пайдалануу.	5) экономикалык зомбулук - үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген үй-бүлө мүчөсү тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүн/ага теңештирилген адамды багуу боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо, ошондой эле Мыйзамдын күчү менен адамга арналган мүлктү же кирешени алуу же тескөө жана/же ишенимдүү адамдын каражаттарын жана мүлкүн ишеним артуучуга зыян келтирүү менен пайдалануу укугунан атайылап ажыратуу же чектөө, анын эмгекке болгон укугуна, кесипти жана иштин түрүн эркин				

	тандоого тыюу салуу же чектөө				
9) психологиялык зомбулук - физикалык, сексуалдык, экономикалык зомбулук жасайм деп коркутуу, ошондой эле ар-намысын жана кадыр-баркын атайылап кемсинтүү, өмүргө коркунуч туудурган же психикалык, дене-бой саламаттыгынын бузулушуна алып келүүчү укук бузууларды же жосундарды жасоого мажбурлоо, ошондой эле бойго жеткен адамдардын эрезеге жетүү укугун чектөө;	9) психологиялык зомбулук - басынтуу, коркутуу, мазактоо, коркутуу, үй-бүлөлүк зомбулуктун ар кандай түрүн жасайм деп коркутуу, адам тарабынан анын укугу болуп саналган кандайдыр бир аракеттерди жасоого же жеткилеңсиздикке коркутуу жолу менен мажбурлоо, өмүрүнө коркунуч туудурган же психикалык, дене бой саламаттыгынын бузулушуна алып келүүчү укук бузууларды же жосундарды жасоого мажбурлоо, жашы жеткен адамдардын карым-катнашка болгон укугун чектөө, анын ичинде балдар менен, ага таандык документтерди пайдалануу укугун чектөө же ажыратуу, анын ичинде аларды жок кылуу, бузуу же жашыруу;				
4) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан - үй-бүлө мүчөсү же үй-бүлөлүк зомбулук жасалган үй-бүлө мүчөсүнө теңештирилген адам, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулукка күбө болгон жашы жете элек адам;	4) үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан - үй-бүлөлүк зомбулук жасалган үй-бүлө мүчөсү же үй-бүлө мүчөсүнө теңештирилген адам, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулукка күбө болгон балдар, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адам;				
7) үй-бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдар-иш жүзүндө нике мамилелеринде	7) үй-бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдар -			Жок	20-1. Үй - бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдар -

турган адамдар; эмгекке жарамсыз же жашы жете элек багуудагы адамды баккан адам жана эмгекке жарамсыз же багуудагы жашы жете элек адамдын өзү; жубайлардын ата-энелери; башка туугандары, бирге жашагандар;	иш жүзүндө нике мамилесинде турган же мурда болгон адамдар; эмгекке жарамсыз адамга же балага же ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамга багуу берген адам жана эмгекке жарамсыз же жашы жете элек адамдын түздөн-түз өзү; жубайлардын, мурдагы жубайлардын же болбосо иш жүзүндө нике мамилесинде турган же мурда болгон адамдардын ата-энелери жана балдары; чогуу жашоо фактысына карабастан башка туугандары;				иш жүзүндө нике мамилесинде турган же мурда болгон адамдар; эмгекке жарамсыз адамды же баланы же ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамды баккан адам жана эмгекке жарамсыз же жашы жете элек адамдын түздөн-түз өзү; жубайлардын, мурдагы жубайлардын же болбосо иш жүзүндө нике мамилелеринде турган же мурда турган адамдардын ата-энелери жана балдары; чогуу жашоо фактысына карабастан башка туугандары.
14) үй-бүлө мүчөлөрү - жубайлар, ата-энелер жана балдар, чоң энелер/чоң аталаржана неберелер, камкорчулар/көзөмөлчүлөр, асырап алуучулар жана асыранды балдар, багып алган ата-энелер жана багып алынган балдар, мыйзамда белгиленген тартипте балдарды тарбиялоого кабыл алган башка адамдар, мурдагы жубайлар, өгөй энелер/өгөй аталар жана өгөй кыздар/өгөй балдар, ага-инилер жана эже-сиңдилер (ата-энеси бир жана бир эмес);	14) үй-бүлө мүчөлөрү - жубайлар, ата-энелер жана балдар, чоң энелер/чоң аталар жана неберелер, камкорчулар/көзөмөлчүлөр , асырап алуучулар жана асыранды балдар, багып алган ата-энелер жана багып алынган балдар, мыйзамда белгиленген тартипте балдарды тарбиялоого кабыл алган башка адамдар, мурдагы жубайлар, өгөй энелер/өгөй аталар жана өгөй кыздар/өгөй балдар, ага-инилер жана эже-сиңдилер (ата-энеси бир жана ата-энеси бир эмес);				

	3-берене. Ушул Мыйзамдын тийиштүү чөйрөсү ... 2. Ушул Мыйзамдын колдонулушу чогуу жашаган фактысына карабастан, чогуу жашаган үй-бүлө мүчөлөрүнө жана үй-бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдарга жайылтылат.				
		72-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын түзөтүү программасынан өтүүдөн баш тартышы Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын түзөтүү программасынан өтүүдөн баш тартышы, – эскертүүгө же болбосо 40 саатка коомдук иштерге тартууга алып келет.	72-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын түзөтүү программасынан өтүүдөн баш тартышы Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын түзөтүү программасынан өтүүдөн баш тартышы, – 40 саатка коомдук иштерге тартууга алып келет.		
				82-берене. Пробациялык көзөмөлдү колдонуу менен жазадан бошотуу 1. Сот анча оор эмес жана (же) оор кылмыш үчүн эркиндигинен ажыратуу түрүндө жаза дайындоодо күнөөлүүнүн инсандыгын, анын пробациялык көзөмөлдү колдонууга макулдугун, ошондой эле иштин башка жагдайларын эске алуу менен соттолгонду жазаны өтөбөстөн түзөтүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө	82-берене. Пробациялык көзөмөлдү колдонуу менен жазадан бошотуу 1. Сот анча оор эмес жана (же) оор кылмыш үчүн эркиндигинен ажыратуу түрүндө жаза дайындоодо күнөөлүүнүн инсандыгын, анын пробациялык көзөмөлдү колдонууга макулдугун, ошондой эле иштин башка жагдайларын эске алуу менен соттолгонду жазаны өтөбөстөн түзөтүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө

				тыянакка келет, жазыктык-укуктук таасир көрсөтүүнүн мажбурлоо-кубаттоо чарасы болуп саналган пробациялык көзөмөлдү (Пробацияны) колдонуу менен аны жазаны өтөөдөн бошотуу жөнүндө чечим кабыл алышы мүмкүн. 2.Пробациялык көзөмөл төмөнкү адамдарга карата колдонулбайт: 1) өзгөчө оор кылмыш үчүн соттолгондорго; 2) мамлекеттик жана муниципалдык кызматтын кызыкчылыктарына каршы коррупциялык жана башка кылмыштар үчүн соттолгондорго; 3) коомдук коопсуздукка каршы кылмыштар үчүн соттолгондорго; 4) конституциялык түзүлүштүн негиздерине жана мамлекеттин коопсуздугуна каршы кылмыштар үчүн соттолгондорго; 5) уюшкан топтун же кылмыштуу шериктештиктин курамында жасалган кылмыш үчүн соттолгондорго; 6) жыныстык кол тийбестигине жана жыныстык эркиндигине каршы кылмыш үчүн соттолгон. Көрсөтүлгөн чектөө он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки балдардын жыныстык кол тийбестигине каршы кылмыш жасаган балдарга жайылтылбайт;	тыянакка келет, жазыктык-укуктук таасир көрсөтүүнүн мажбурлоо-кубаттоо чарасы болуп саналган пробациялык көзөмөлдү (Пробацияны) колдонуу менен аны жазаны өтөөдөн бошотуу жөнүндө чечим кабыл алышы мүмкүн. 2.Пробациялык көзөмөл төмөнкү адамдарга карата колдонулбайт: 1) өзгөчө оор кылмыш үчүн соттолгондорго; 2) мамлекеттик жана муниципалдык кызматтын кызыкчылыктарына каршы коррупциялык жана башка кылмыштар үчүн соттолгондор; 3) коомдук коопсуздукка каршы кылмыштары үчүн соттолгон; 4) конституциялык түзүлүштүн негиздерине жана мамлекеттин коопсуздугуна каршы кылмыш жасагандыгы үчүн соттолгондорго; 5) уюшкан топтун же кылмыштуу шериктештиктин курамында жасалган кылмыш үчүн соттолгондорго; 6) жыныстык кол тийбестигине жана жыныстык эркиндигине каршы кылмыш үчүн соттолгон. Көрсөтүлгөн чектөө он төрт жаштан он сегиз жашка
--	--	--	--	---	--

				7) ушул Кодекстин 137, 157, 158, 166, 167, 168-беренелеринде каралган кылмыштар үчүн соттолгондор; 8) туруктуу жашаган жери жокторго, ошондой эле Кыргыз Республикасында убактылуу жашаган чет өлкөлүк жарандарга жана жарандыгы жок адамдарга. 3. Сот пробациялык көзөмөлдү дайындоодо жабырлануучунун пикирин эске алышы мүмкүн. 4. Пробациялык көзөмөл анча оор эмес кылмыш жасагандыгы үчүн бир жылдан үч жылга чейинки, оор кылмыш үчүн үч жылдан беш жылга чейинки мөөнөткө белгиленет. Пробациялык көзөмөлдүн мөөнөтүн эсептөө соттолгон адам пробация органына келген күндөн тартып башталат. Сот өкүмдү жарыялаганда сот соттолгон адамга пробациялык милдеттерин жазуу жүзүндө түшүндүрүүгө милдеттүү. 5. Пробациялык көзөмөл белгиленгенде ушул Кодекстин -берененин 2-бөлүгүндө каралган кошумча жазалар дайындалышы мүмкүн. 6. Пробациялык көзөмөлдү белгилөө соттолгонду ушул Кодексте каралган кошумча жаза дайындоодон бошотпойт.	чейинки балдардын жыныстык кол тийбестигине каршы кылмыш жасаган балдарга жайылтылбайт; 7) Ушул Кодекстин 168, 172, 173, 137, 157, 158, 166, 167-беренелеринде каралган кылмыштар үчүн соттолгон; 8) туруктуу жашаган жери жокторго, ошондой эле Кыргыз Республикасында убактылуу жашаган чет өлкөлүк жарандарга жана жарандыгы жок адамдарга. 3. Сот пробациялык көзөмөлдү дайындоодо жабырлануучунун пикирин эске алышы мүмкүн. 4. Пробациялык көзөмөл анча оор эмес кылмыш жасагандыгы үчүн бир жылдан үч жылга чейинки, оор кылмыш үчүн үч жылдан беш жылга чейинки мөөнөткө белгиленет. Пробациялык көзөмөлдүн мөөнөтүн эсептөө соттолгон адам пробация органына келген күндөн тартып башталат. Сот өкүмдү жарыялаганда сот соттолгонго пробациялык милдеттерин жазуу жүзүндө түшүндүрүүгө милдеттүү. 5. Пробациялык көзөмөл белгиленгенде ушул Кодекстин 60-беренесинде 2-бөлүгүндө каралган кошумча жазалар дайындалышы мүмкүн.
--	--	--	--	---	---

					6. Пробациялык көзөмөлдү белгилөө соттолгонду ушул Кодексте каралган кошумча жаза дайындоодон бошотпойт.
		34-берене. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттерин колдонуунун түшүнүгү, түрлөрү жана шарттары 1. Укук бузуулардын кошумча укуктук кесепеттери болуп жаңы укук бузуулардын жасалышын болтурбоого же жазалардын аткарылышын камсыз кылууга багытталган мажбурлоо чаралары саналат. 2. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттери: 1) туум; 2) мүлктү убактылуу алып коюу; 3) транспорт каражаттарын адистештирилген токтотуучу жайга мажбурлап эвакуациялоо, дөңгөлөктөргө блокираторлорду же шаймандардын башка түрлөрүн колдонуу; 4) транспорт каражатын башкаруудан четтетүү; 4-1) жол кыймылынын эрежелерин билүүгө квалификациялык экзамендерди кайра тапшырууга жиберүү; 5) атайын укуктан ажыратуу; 6) кызмат адамын ээлеген кызматынан бошотуу;	34-берене. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттерин колдонуунун түшүнүгү, түрлөрү жана шарттары 1. Укук бузуулардын кошумча укуктук кесепеттери болуп жаңы укук бузуулардын жасалышын болтурбоого же жазалардын аткарылышын камсыз кылууга багытталган мажбурлоо чаралары саналат. 2. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттери: 1) туум; 2) мүлктү убактылуу алып коюу; 3) транспорт каражаттарын адистештирилген токтотуучу жайга мажбурлап эвакуациялоо, дөңгөлөктөргө блокираторлорду же шаймандардын башка түрлөрүн колдонуу; 4) транспорт каражатын башкаруудан четтетүү; 4-1) жол кыймылынын эрежелерин билүүгө квалификациялык экзамендерди кайра тапшырууга жиберүү; 5) атайын укуктан ажыратуу;	83-берене. Көзөмөлдүк талаптар жана апробациялык милдеттер 1. Пробациялык көзөмөл белгиленген соттолгон адамга сот төмөнкүдөй көзөмөлдүк талаптарды аткарууну жүктөйт: 1) соттун өкүмү мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып он күндүн ичинде жашаган жери боюнча пробация органына келүүгө; 2) өлкөнүн чегинен чыкпоо; 3) жашаган, иштеген же окуган жери, ошондой эле алардын өзгөрүшү жөнүндө пробация органына кабарлоого; 4) каттоо жана алдын алуучу аңгемелешүүгө катышуу үчүн айына эки жолу пробация органына келүүгө. 2. Адам пробациялык көзөмөлдүн чараларын колдонуу менен эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жазаны өтөөдөн бошотулган учурда сот соттолгонго төмөнкүдөй милдеттердин бирин же бир нечесин жүктөйт: 1) аракеттиктен, баңгиликтен, наркоманиядан же башка	83-берене. Көзөмөлдүк талаптар жана апробациялык милдеттер 1. Пробациялык көзөмөл белгиленген соттолгон адамга сот төмөнкүдөй көзөмөлдүк талаптарды аткарууну жүктөйт: 1) соттун өкүмү мыйзамдуу күчүнө кирген учурдан тартып он күндүн ичинде жашаган жери боюнча пробация органына келүүгө; 2) өлкөнүн чегинен чыкпоо; 3) жашаган, иштеген же окуган жери, ошондой эле алардын өзгөрүшү жөнүндө пробация органына кабарлоого; 4) каттоо жана алдын алуучу аңгемелешүүгө катышуу үчүн айына эки жолу пробация органына келүүгө. 2. Адам пробациялык көзөмөлдүн чараларын колдонуу менен эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жазаны өтөөдөн бошотулган учурда сот соттолгонго төмөнкүдөй милдеттердин бирин же бир нечесин жүктөйт: 1) аракеттиктен, баңгиликтен,

		7) иштин белгилүү бир түрүн токтото туруу, объекти баштапкы абалына келтирүү, объекти же болбосо анын бөлүгүн бузуу (демонтаждоо). 3. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттери жасалган укук бузуунун жагдайларына негизденүү менен колдонулат жана эгерде ушул Кодексте башкача каралбаса, алар ушул Кодекстин Өзгөчө бөлүгүнүн беренесинин (беренесинин бөлүгүнүн) санкциясында каралбаган учурларда да колдонулушу мүмкүн. 4. Мүлктү алып коюу, транспорт каражаттарын атайын токтотуучу жайга мажбурлап эвакуациялоо, дөңгөлөктөргө блокираторлорду же жабдуулардын башка түрлөрүн колдонуу, транспорт каражатын башкаруудан четтетүү түрүндөгү укук бузуунун кошумча натыйжасы жеке адам укук бузуу үчүн жоопкерчилик келип чыгышы мүмкүн болгон куракка жеткенге чейин жосун жасаган учурларда да колдонулат.	5-1) зордук-зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча түзөтүү программасынан өтүү; 6) кызмат адамын ээлеген кызматынан бошотуу; 7) иштин белгилүү бир түрүн токтото туруу, объекти баштапкы абалына келтирүү, объекти же болбосо анын бөлүгүн бузуу (демонтаждоо). 3. Укук бузуунун кошумча укуктук кесепеттери жасалган укук бузуунун жагдайларына негизденүү менен колдонулат жана эгерде ушул Кодексте башкача каралбаса, алар ушул Кодекстин Өзгөчө бөлүгүнүн статьясынын (беренесинин бөлүгүнүн) санкциясында каралбаган учурларда да колдонулушу мүмкүн. 4. Мүлктү алып коюу, транспорт каражаттарын атайын токтотуучу жайга мажбурлап эвакуациялоо, дөңгөлөктөргө блокираторлорду же жабдуулардын башка түрлөрүн колдонуу, транспорт каражатын башкаруудан четтетүү түрүндөгү укук бузуунун кошумча укуктук натыйжасы жеке адам укук бузуу үчүн жоопкерчилик келип чыгышы мүмкүн болгон куракка жеткенге чейин жосун жасаган учурларда да колдонулат.	адамдардын ден соолугуна коркунуч туудурган оорудан дарылануу, алар соттун өкүмү чыкканга чейин буга чейин макул болушкан; 2) психоактивдүү заттарды колдонбоуз; 3) айрым адамдар менен байланышпоо; 4) кылмыштын натыйжасында жабырлануучуга келтирилген зыяндын ордун сот белгилеген мөөнөттө толтуруп берүүгө; 5) айрым жерлерге барбоо; 6) жашаган жери боюнча сутканын сот аныктаган убагында болууга; 7) сот тарабынан белгиленген мөөнөттө жумушка же окууга кирүү; 8) пробация органы тарабынан дайындалуучу ресоциалдаштыруу программаларына катышууга; 9) көмөктө болгон адамдарды багуу боюнча милдеттерди жүзөгө ашырууга; 10) пробация органынын талабы боюнча сот тарабынан жүктөлгөн милдеттердин аткарылышы жөнүндө билдирүүгө. 3. Сот өзүнүн каалоосу боюнча соттолгонду түзөтүүгө көмөк болуучу башка пробациялык милдеттерди аткарууну соттолгон адамга жүктөй алат. 4. Пробациялык көзөмөл пробация органы тарабынан жүзөгө ашырылат.	наркоманиядан же башка адамдардын ден соолугуна коркунуч туудурган оорудан дарылануу, алар соттун өкүмү чыкканга чейин буга чейин макул болушкан; 2) психоактивдүү заттарды колдонбоо; 3) айрым адамдар менен байланышпоо; 4) кылмыштын натыйжасында жабырлануучуга келтирилген зыяндын ордун сот белгилеген мөөнөттө толтуруп берүүгө; 5) белгилүү жерлерге барбаныз; 6) жашаган жери боюнча сутканын сот аныктаган убагында болууга; 7) сот белгилеген мөөнөткө жумушка же окууга кирүүгө; 7-1) үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө мыйзамдарга ылайык зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программалардан өтүү; 8) пробация органы тарабынан дайындалуучу ресоциалдаштыруу программаларына катышууга; 9) көмөгүндөгү адамдарды багуу боюнча милдеттерди аткарууга;
--	--	---	---	---	---

				5. Пробациялык мөөнөттүн ичинде сот пробация органынын сунушу боюнча соттолгон адам үчүн мурда белгиленген пробациялык милдеттерди толук же жарым-жартылай алып салышы же толукташы мүмкүн. Соттолгон адамдын өтүнүчү боюнча сот ушул берененин 2-бөлүгүнүн 3, 5 жана 6-пункттарында каралган пробациялык милдеттерди толук же жарым-жартылай жокко чыгара алат.	10) пробация органынын талабы боюнча сот тарабынан жүктөлгөн милдеттердин аткарылышы жөнүндө билдирүүгө. 3. Сот өзүнүн каалоосу боюнча соттолгонду түзөтүүгө көмөктөшүүчү башка пробациялык милдеттерди аткарууну соттолгон адамга жүктөй алат. 4. Пробациялык көзөмөл пробация органы тарабынан жүзөгө ашырылат. 5. Пробациялык мөөнөттүн ичинде сот пробация органынын сунушу боюнча соттолгон адам үчүн мурда белгиленген пробациялык милдеттерди толук же жарым-жартылай алып салышы же толукташы мүмкүн. Соттолгон адамдын өтүнүчү боюнча сот ушул берененин 2-бөлүгүнүн 3, 5 жана 6-пункттарында каралган пробациялык милдеттерди толук же жарым-жартылай жокко чыгара алат.
	1-берене. Негизги түшүнүктөр ... 2-2) коррекциялык программа-үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдар үчүн зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча программа;		39-1-берене. Зордук-зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча түзөтүү программасынан өтүү 1. Коррекциялык программа-үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдар үчүн зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча программа. 2. Коррекциялык программанын мазмуну жана	Жок	71-1-берене. Зордук-зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча түзөтүү программасынан өтүү 1. Адам тарабынан ушул Кодекстин 177-статьясында каралган кылмыш жасалган учурда зомбулук жүрүм-турумду өзгөртүү боюнча түзөтүү

			аны өткөрүүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети тарабынан аныкталат. 3. Адам ушул Кодекстин 70-беренесинде каралган укук бузууну жыл ичинде эки жолу жасаган учурда, сот ушул Кодекстин 572-1-беренесинде белгиленген тартипте коррекциялык программадан өтүү түрүндө кошумча укуктук кесепетти колдонууга укуктуу.		программасынан өтүү сот тарабынан дайындалат. 2. Коррекциялык программанын мазмуну жана аны өткөрүүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети тарабынан аныкталат.
		51-берене. Коомдук жумуштар түрүндөгү жазаны алмаштыруу Коомдук жумуштарды эки жолудан ашык аткаруудан баш тарткан учурда сот жазанын бул түрүн камакка алуу менен алмаштырат, эгерде аны жасагандыгы үчүн беш суткага чейинки мөөнөткө камакка алуу каралса, калган учурларда айып пул менен алмаштырылат.	51-берене. Коомдук жумуштар, камакка алуу түрүндөгү жазаларды алмаштыруу 1. Ушул Кодекстин 30-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык коомдук жумуштар түрүндөгү жаза-чараны дайындоо мүмкүн болбогон учурда сот жаза-чаранын бул түрүн статьянын санкциясында каралган башка түрү менен алмаштырат, ал эми жаза-чаранын башка түрү жок болсо же аны дайындоо мүмкүн болбосо, коомдук жумуштар эсептик көрсөткүчтүн 100 өлчөмүндөгү айып менен алмаштырылууга тийиш. 2. Ушул Кодекстин 33-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык камакка алуу түрүндө жаза-чараны дайындоо мүмкүн болбогон учурда сот жаза-чаранын		

			бул түрүн статьянын санкциясында каралган башка түрү менен алмаштырат, ал эми жаза-чаранын башка түрү жок болсо же аны дайындоо мүмкүн болбосо, камак эсептешүү көрсөткүчүнүн 100 өлчөмүндөгү айып менен алмаштырылууга тийиш. 3. Коомдук жумуштарды аткаруудан эки жолудан ашык качкан учурда, эгерде аны жасагандыгы үчүн 5 суткага чейин камакка алуу каралса, сот жазанын бул түрүн камакка алуу менен алмаштырат, калган учурларда айып менен алмаштырат. 4. Жаза-чаранын бир түрүн башкасына алмаштыруу ушул Кодекстин 56-главасында каралган тартипте сот тарабынан жүзөгө ашырылат.		
		522-берене. Укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча өндүрүштүн мыйзамдуулугун камсыз кылуу чараларынын түрлөрү Укук бузууга бөгөт коюу, аны жасоого шектүүнүн инсандыгын аныктоо, укук бузуу жасалган жерде аны түзүү мүмкүн болбогондо укук бузуу жөнүндө протокол түзүү, ишти өз убагында жана туура кароону камсыз кылуу жана иш боюнча	522-берене. Укук бузуулар жөнүндө иштер боюнча өндүрүштүн мыйзамдуулугун камсыз кылуу чараларынын түрлөрү Укук бузууга бөгөт коюу, аны жасоого шектүүнүн инсандыгын аныктоо, укук бузуу жасалган жерде аны түзүү мүмкүн болбогондо укук бузуу жөнүндө протокол түзүү, ишти өз убагында жана туура кароону камсыз кылуу		

		кабыл алынган токтомду аткаруу максатында ыйгарым укуктуу кызмат адамы өз ыйгарым укуктарынын чектеринде укук бузуу жөнүндө иш боюнча өндүрүштү камсыз кылуунун төмөнкүдөй чараларын көрүүгө укуктуу: 1) укук бузуучуну укук бузуу жөнүндө протокол түзүлгөн жерге жеткирүү; 2) кармоо; 3) алып келүү; 4) транспорт каражатын, чакан кемени жана буюмдарды жеке карап чыгуу жана тинтүү; 5) алкогольго, баңги каражаттарына, психотроптук жана башка мас кылуучу заттарга мас болуу абалын аныктоо предметин күбөлөндүрүү.	жана иш боюнча кабыл алынган токтомду аткаруу максатында ыйгарым укуктуу кызмат адамы өз ыйгарым укуктарынын чектеринде укук бузуу жөнүндө иш боюнча өндүрүштү камсыз кылуунун төмөнкүдөй чараларын көрүүгө укуктуу: 1) укук бузуучуну укук бузуу жөнүндө протокол түзүлгөн жерге жеткирүү; 2) кармоо; 3) алып келүү; 4) транспорт каражатын, чакан кемени жана буюмдарды жеке карап чыгуу жана тинтүү; 5) алкогольго, баңги каражаттарына, психотроптук жана башка мас кылуучу заттарга мас болуу абалын аныктоо предметин күбөлөндүрүү. 6) тобокелдиктерди баалоо протоколун түзүү.		
Жок	1-берене. Негизги түшүнүктөр ... 3- 2)тобокелдиктерди баалоо - үй-бүлөлүк зомбулукту улантуунун же кайталап жасоонун, аны жасоонун оор же өзгөчө оор кесепеттеринин келип чыгышынын, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын	Жок	529-1-берене. Тобокелдиктерди баалоо протоколу 1. Ушул Кодекстин 70-беренесинде каралган укук бузуулар табылганда укук бузуу жөнүндө протокол түзүү менен катар ыйгарым укуктуу орган тобокелдиктерди баалоо протоколун түзөт. 2. Тобокелдиктерди баалоо методикасы Кыргыз Республикасынын		

	өлүмүнүн мүмкүндүгүн баалоо;		Министрлер кабинети тарабынан бекитилет.		
		Жок	572-1-берене. Зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүү түрүндөгү кошумча укуктук кесепеттерди аткаруу 1. Зордукчул жүрүм-турумду өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүү түрүндөгү кошумча укуктук натыйжа пробация органы тарабынан соттун токтомунун негизинде аткарылат. 2. Жазанын негизги түрү аткарылгандан кийин зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүү түрүндө кошумча укуктук кесепет салынган адам зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүүгө милдеттүү. 3. Зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүү түрүндө кошумча укуктук натыйжа салынган адамга контролдук жүргүзүү төмөнкү ыйгарым укуктуу органдарга жүктөлөт: 1) коомдук жумуштар түрүндөгү жаза-чараны дайындоодо пробация органы; 2) камакка алуу түрүндөгү жазаны		

			дайындоодо ички иштер органы. 4. Зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан милдеттүү түрдө өтүүдөн качкан адам ушул Кодекске ылайык жоопкерчиликке тартылат.		
--	--	--	--	--	--

2а таблица. КРнын Кылмыш-жаза кодексинин жана аялдарга карата зомбулук, анын ичинде майыптыгы жөнүндө иштер боюнча колдонулуучу КРнын укук бузуулар жөнүндө кодексинин беренелерин салыштыруу

2021-ж. редакциясындагы УБК беренелери.	07.08.2024-ж. КРнын Мыйзамынын редакциясында КР КоП беренелери.	КР Кылмыш-жаза кодексинин 2021-ж. редакциядагы беренелери	КРнын Кылмыш-жаза кодексинин беренелери КР Мыйзамынын редакциясында 07.08.2024 ж.
56-берене. Уруп-сабоо Эгерде бул аракеттерде кылмыш-жаза жоопкерчилиги каралган квалификациялык белгилер камтылбаса, уруп-сабоо же дене-боюнун оорушуна алып келген башка зомбулук аракеттерди жасоо, – эсептик көрсөткүчтүн 200 өлчөмүндө айып салууга же болбосо 20 сааттан 40 саатка чейинки мөөнөткө коомдук иштерге тартууга алып келет.	56-берене. Уруп-сабоо Ур-токмолко алуу же физикалык ооруну пайда кылган башка зомбулук аракеттерди жасоо, эгерде бул аракеттер кылмыш-жаза жоопкерчилиги каралган квалификациялык белгилерди камтыбаса, - 40 саатка коомдук иштерге тартууга же үчтөн жети суткага чейин камакка алууга алып келет.	138-берене. Уруп-сабап кыйноо 1. Эгерде бул ушул Кодекстин 130 жана 131-статьяларында каралган кесепеттерге алып келбесе, эки же андан көп жолу уруп-сабоо жолу менен же болбосо башка зомбулук аракеттер менен дене же психикалык жактан азап тартуу, - бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарына же 500дөн 1000 эсептик көрсөткүчкө чейинки айыпка же үч жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 2. ...	Өзгөргөн эмес

58-берене. Зарыл коргонуунун чектеринен ашканда, укук бузган адамды кармоо үчүн зарыл болгон чаралардан ашып кеткенде ден соолукка атайлап анча оор эмес зыян келтирүү Зарыл коргонуунун чектеринен ашып кеткенде, укук бузган адамды кармоо үчүн зарыл болгон чаралардан ашып кеткенде ден соолукка атайылап анча оор эмес зыян келтирүү – эсептик көрсөткүчтүн 100 өлчөмүндө айып салууга же болбосо 20 сааттан 30 саатка чейинки мөөнөткө коомдук иштерге тартууга алып келет.	Өзгөргөн эмес	132-берене. Зарыл коргонуунун чектеринен ашканда, ошого тете кылмыш жасаган адамды кармоо үчүн зарыл болгон чаралардан ашып кеткенде ден соолукка оор зыян келтирүү Зарыл коргонуунун чектеринен ашканда, ошого тете кылмыш жасаган адамды кармоо үчүн зарыл болгон чаралардан ашып кеткенде ден соолукка оор зыян келтирүү, - 2 айдан 1 жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарына же 200дөн 500 эсептик көрсөткүчкө чейинки айыпка жазаланат.	Өзгөргөн эмес
59-берене. Жардам көрсөтпөө Эгерде күнөөлүү жак жабыр тарткан жакка жардам көрсөтө ала туруп, өмүрү же ден соолугу үчүн коркунучтуу болгон абалда турган жана жаш бала, карыя, оору же алсыздыгынын натыйжасында өзүн-өзү сактоо чараларын көрүү мүмкүндүгүнөн ажыраган адамга жардам көрсөтпөө же жабыр тарткан жактын үшундай абалы жөнүндө тиешелүү мекемелерге же болбосо жактарга билдирбөө, – жеке жактарга 100 эсептик көрсөткүч өлчөмүндө айып пул салууга, же болбосо 20дан 40 саатка чейинки мөөнөткө коомдук иштерге тартууга алып келет.	Өзгөргөн эмес	145-берене. Жардам көрсөтпөө Эгерде күнөөлүү жабырлануучуга жардам көрсөтө алса, жашы жетпегендиктен (он төрт жашка чейин), карылыктан, оорудан же алсыздыктан улам өмүрү же ден соолугу үчүн коркунучтуу абалда болгон жана өзүн-өзү сактоо чараларын көрүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган адамга жардам көрсөтпөө же жабырлануучунун мындай абалы жөнүндө тийиштүү мекемелерге же болбосо байкабастыктан оор зыян келтирген адамдарга билдирбөө, – 2 айдан 1 жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарына же эсептик көрсөткүчтүн 200дөн 500гө чейинки айып пулга же белгилүү кызматты ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен 3 жылга чейинки мөөнөткө 2 жылга чейин же анысы жок эркиндигинен ажыратууга жазаланат.	Өзгөргөн эмес
		130-берене. Ден соолукка оор залал келтирүү 1. Ден соолукка зыян келтирүү; же көрүүнүн, сүйлөөнүн, угуунун же кандайдыр бир органдын жоготуусуна алып келген ден соолукка зыян келтирүү, же болбосо орган тарабынан анын функцияларын жоготуу, психикалык оору же эмгекке жөндөмдүүлүктү	130-берене. Ден соолукка оор залал келтирүү 1. Ден соолукка зыян келтирүү; же көрүүнүн, сүйлөөнүн, угуунун же кандайдыр бир органдын жоготуусуна алып келген ден соолукка зыян келтирүү, же болбосо орган тарабынан анын функцияларын жоготуу,

		үчтөн биринен кем эмес туруктуу жоготуу менен байланышкан ден соолуктун башка бузулушу, же кесиптик эмгекке жарамдуулукту алдын ала толук жоготуу, же адамдын биротоло бузулушу, – беш жылдан жети жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 2. Ошол эле жосун төмөнкүлөргө карата жасалган: 1) үй-бүлө мүчөсүнө карата; 2) эки же андан көп адамга карата; 3) кош бойлуу абалдагы аялга карата; 4) жардамсыз абалда турган адамга же балага карата; 5) ал адамдын кызматтык, кесиптик ишин же коомдук парзын аткаруусуна байланыштуу адамга же анын жакындарына карата; 6) расалык, этностук, улуттук, диний жана региондор аралык касташуунун (араздашуунун) негизинде; 7) адамды уурдоо же барымтага алуу менен; 8) каракчылык же опузалоо менен; 9) зордуктоо же башка түрдөгү жыныстык кумарды күч менен канааттандыруу менен; 10) өзгөчө ырайымсыздык менен; 11) башка кылмышты жашыруу же аны жасоону жеңилдетүү максатында; 12) бейбаштык себептерден улам; 13) пайда табуу максатында же жалдануу боюнча; 14) жабырлануучунун органын же ткандарын алуу максатында; 15) адамдардын тобу тарабынан; 16) алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан, – алты жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратуу менен жазаланат. 3. Ушул статьянын 1 жана 2-бөлүктөрүндө каралган жосундар:	психикалык оору же эмгекке жөндөмдүүлүктү үчтөн биринен кем эмес туруктуу жоготуу менен байланышкан ден соолуктун башка бузулушу, же кесиптик эмгекке жарамдуулукту алдын ала толук жоготуу, же адамдын биротоло бузулушу, – беш жылдан жети жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 2. Ошол эле жосун төмөнкүлөргө карата жасалган: 1) үй-бүлө мүчөсүнө же ага тенештирилген адамга карата; 2) эки же андан көп адамга карата; 3) кош бойлуу абалдагы аялга карата; 4) жардамсыз абалда турган адамга же балага карата; 5) ал адамдын кызматтык, кесиптик ишин же коомдук парзын аткаруусуна байланыштуу адамга же анын жакындарына карата; 6) расалык, этностук, улуттук, диний жана региондор аралык касташуунун (араздашуунун) негизинде; 7) адамды уурдоо же барымтага алуу менен; 8) каракчылык же опузалоо менен; 9) зордуктоо же башка түрдөгү жыныстык кумарды күч менен канааттандыруу менен; 10) өзгөчө ырайымсыздык менен; 11) башка кылмышты жашыруу же аны жасоону жеңилдетүү максатында; 12) бейбаштык себептерден улам; 13) пайда табуу максатында же жалдануу боюнча; 14) жабырлануучунун органын же ткандарын алуу максатында; 15) адамдардын тобу тарабынан; 16) алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан, – алты жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратуу менен жазаланат.
--	--	---	---

		1)байкабастыктан адамдын өлүмүнө, анын ичинде өз жанын кыюуга, же болбосо эки же андан ашык адамдын өлүмүнө (өзгөчө оор зыян) алып келсе; 2) Ушул берененин 2-бөлүгүндө каралган эки же андан көп оордотуучу жагдайлардын жыйындысы болгондо; 3) уюшкан топ тарабынан жасалган; 4) кылмыштуу шериктиктин курамында жасалган, – сегиз жылдан он эки жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат.	3. Ушул берененин 1 жана 2-бөлүктөрүндө каралган жосундар: 1)ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга же байкабастыктан адамдын өлүмүнө, анын ичинде өз жанын кыюунун натыйжасында, же болбосо эки же андан көп адамдын өлүмүнө (өзгөчө оор зыян) алып келген балдарга карата; 2) Ушул берененин 2-бөлүгүндө каралган эки же андан көп оордотуучу жагдайлардын жыйындысы болгондо; 3) уюшкан топ тарабынан жасалган; 4) кылмыштуу шериктиктин курамында жасалган, – сегиз жылдан он эки жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат.
57-берене. Ден соолукка атайлап жеңил зыян келтирүү Ден соолугунун кыска мөөнөттүү бузулушуна алып келбеген адамдын ден соолугуна атайылап жеңил зыян келтирүү, – эсептик көрсөткүчтүн 200 өлчөмүндө айып салууга же болбосо 20 сааттан 40 саатка чейинки мөөнөткө коомдук иштерге тартууга алып келет.	57-берене. Ден соолукка атайлап жеңил зыян келтирүү Ден соолугунун кыска мөөнөттүү бузулушуна алып келбеген адамдын ден соолугуна атайылап жеңил зыян келтирүү, – 40 саатка коомдук иштерге тартууга же үчтөн жети суткага чейин камакка алууга алып келет.	136-берене. Ден соолукка жеңил зыян келтирүү Ден соолуктун кыска мөөнөттүү бузулушуна же эмгекке жарамдуулугун бир аз түрүктүү жоготууга алып келген ден соолукка жеңил зыян келтирүү, – эсептик көрсөткүчтүн 200дөн 500гө чейинки өлчөмүндө айып салууга же кырктан жүз саатка чейинки коомдук иштерге тартууга жазаланат.	
		156-берене. Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо 1. Ушул Кодекстин 154 жана 155-статьяларында каралган кылмыштардын белгилери жок болгон учурда адамды шантаж же болбосо жабырлануучунун (жабырлануучунун) материалдык же башка көз карандылыгын пайдалануу жолу менен жыныстык катнашка,	156-берене. Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо 1. Ушул Кодекстин 154 жана 155-статьяларында каралган кылмыштардын белгилери жок болгон учурда адамды шантаж же болбосо жабырлануучунун (жабырлануучунун) материалдык же башка көз карандылыгын пайдалануу жолу менен

		бачабаздыкка, лесбиянчылыкка же сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттерди жасоого мажбурлоо, - бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызмат орундарын ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан же бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарынан ажыратууга же эсептик көрсөткүчтүн 1000ден 2000ге чейинки өлчөмүндө айыпка же беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 2. Ошол эле жосун төмөнкүлөргө карата жасалган: 1) он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки балага карата; 2) ата-энеси же мыйзам менен баланы тарбиялоо боюнча милдеттер жүктөлгөн башка адам, ошого тете мыйзамда баланы көзөмөлдөө милдети жүктөлгөн билим берүү, тарбиялоо, дарылоо же башка мекеменин педагогу же башка кызматкери тарабынан, - бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен он жылдан он беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 3. Он төрт жашка чыга элек балага карата жасалган ошол эле жосундар, - он беш жылдык мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга же болбосо бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен өмүр бою эркиндигинен ажыратууга жазаланат.	жыныстык катнашка, бачабаздыкка, лесбиянчылыкка же сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттерди жасоого мажбурлоо, - бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан же бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө түзөтүү жумуштарынан ажыратууга же эсептик көрсөткүчтүн 1000ден 2000ге чейинки өлчөмүндө айыпка же эки жылдан беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 2. Ошол эле жосун төмөнкүлөргө карата жасалган: 1) он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки балага карата; 2) ата-энеси же мыйзам менен баланы тарбиялоо боюнча милдеттер жүктөлгөн башка адам, ошого тете мыйзамда баланы көзөмөлдөө милдети жүктөлгөн билим берүү, тарбиялоо, дарылоо же башка мекеменин педагогу же башка кызматкери тарабынан, - бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен он жылдан он беш жылга чейинки мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат. 3. Ошол эле жосундар он төрт жашка чыга элек балага жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга карата жасалган, - он беш жылдык мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга же болбосо бир жылдан үч жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен өмүр бою эркиндигинен ажыратууга жазаланат.
--	--	--	--

